

CORNELIA PAPACOSTEA DANIELOPOLU

**INTELECTUALII
ROMÂNI
DIN
PRINCIPATE
SI CULTURA
GREACĂ
1821 • 1859**

editura eminescu

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU

**INTELECTUALII ROMÂNI
DIN PRINCIPATE
ȘI CULTURA GREACĂ**

Coperta: DUMITRU VERDEȘ

1979

BUCUREȘTI, PIAȚA SCÎNTEII 1

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU

INTELECTUALII ROMÂNI DIN PRINCIPATE ȘI CULTURA GREACĂ

1821 — 1859

Cuvînt înainte de
VALERIU RÂPEANU

EDITURA EMINESCU

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://www.acadsudest.ro>

MOTTO:

„Dar scriitorul care se adăpă la toate aceste izvoare va fi cu atât mai mult el însuși, omul neamului său, hrănit cu trecutul și cu sufletul popular, cu cât el va împrumuta mai mult spre a se defini mai bine.“

N. IORGA,
Etudes roumaines, II.
Paris, 1924, p. 221

CUVÎNT ÎNAINTE

Se mai poate vorbi de o influență greacă în cultura română modernă, mai precis după cel de-al treilea deceniu al secolului al nouăsprezecelea ? Întrebarea este legitimă deoarece cu excepția cercetărilor care au urmărit prezența unor simboluri ale ideii de om statuate de personaje ale literaturii antice cum sînt Prometeu sau Oedip, influența lui Aristoteles sau Platon asupra evoluției gândirii românești sau circulația operei lui Aristofan, Sofocle sau Euripide — interesul cercetătorilor s-a fixat asupra perioadei de intensă influență a culturii grecești și anume secolele XVII și mai ales XVIII și primele două decenii ale secolului al XIX-lea. Era și firesc deoarece dincolo de acest hotar istoricul oricărei discipline reține acel fapt obiectiv care caracterizează deceniile trei, patru și cinci din viața țării noastre și anume renașterea spiritului național, trecerea în toate domeniile culturii, la afirmarea specificului românesc. De la instituții în limba națională — în primul rînd în școli — și pînă la inspirația artistică din tradițiile istorice și obiceiurile populare totul, dar absolut totul se îndrepta pe făgașuri noi, cu un clocot al pasiunii, cu o fervoare de care contemporanii își vor aminti emoționați în anii

maturității. Generația romantică purtând toate atributele acestei școli pe care le-a sintetizat într-un mod original, generația impregnată de suflul ideilor revoluționare apusene fără îndoială, ea trebuia să se delimiteze de ceea ce a fost înaintea ei, de sistemul de educație, limba, cultura în care au crescut. Orice curent literar și artistic, orice direcție culturală nouă se afirmă negînd ceea ce a fost înaintea ei. Cele două elemente afirmație și negație formează un tot indestructibil, o delicată balanță între ceea ce are să fie și ceea ce a fost. Negarea violentă mergînd pînă la nihilismul extrem, pînă la abolirea oricărui element de continuitate nu a fost caracteristică nici unui curent reprezentativ al culturii românești. Iată de ce, negînd starea de lucruri dinainte, curente și personalitățile care afirmau o nouă doctrină literară și-au aflat fie în trecutul apropiat fie în cel îndepărtat, puncte de sprijin temeinice pentru misiunea ce urmăreau să o împlinească. Dar nu-i mai puțin adevărat că după o epocă în care o anume direcție spirituală domină, reacția inversă se face simțită fie prin omiterea a ceea ce a fost înainte, fie prin nerecunoașterea oricărei contribuții adusă de cei ce s-au exprimat altfel la progresul social și artistic. Să mai adăugăm și faptul că după 1821 instituțiile grecești erau din ce în ce mai puțin numeroase și nu mai strîngeau în jurul lor așa cum se întîmplase la începutul secolului pe cei ce aveau să reprezinte elementul activ, novator al culturii noastre. Interesul cărții Corneliiei Papacostea-Danielopolu stă în faptul că în paginile ei ni se prezintă — ca să parafrazăm o expresie a lui Nicolae Iorga — „elenismul după eienism“. Cum ? Ca un element agonizant care supra-

viețuiește penibil în timp ce alte direcții triumfă, ca un flux paralel cu dezvoltarea culturii românești din acea vreme sau ca o forță de ordin negativ care se opunea progresului spiritual din țările românești ? Faptele atît de numeroase care adună laolaltă toate domeniile vieții noastre culturale prezente în cartea de față infirmă toate aceste trei ipoteze. Primul clement pe care trebuie să-l reținem este acela al atitudinii intelectualilor români din perioada redeșteptării naționale față de învățămîntul și cultura grecească. Formația lor intelectuală se datora acestor școli. Înainte de a citi în limba română știau să citească în limba greacă, înainte de a cunoaște ceea ce era scris sau tipărit în limba română cunoșteau operele Antichității grecești, cum avea să mărturisească mai târziu Costache Negruzzi: „Într-o zi viind de la școală l-am găsit (pe tatăl său n.n.) cu o mare carte dinainte. Citește-mi, îmi zise, o viață a sfinților din cartea aceasta.

— Iartă-mă, părinte, eu nu pot ceti românește.

— Cum ! apoi dar ce înveți tu ?

— Elenește, am răspuns păunindu-mă. De vrei, să-ți cetesc toată tragedia Ecubei, unde e acest frumos chor a Troienelor, pe care îl știu pe dinafară.

— Poate să fie frumoase acele ce spui tu, zise tatăl meu, dar e rușine să nu știi limba ta.“

Reacția împotriva fanariotismului ca fenomen politic, social și moral, ca secol în care țara era condusă de oamenii străini de ea și împuși ei, nu a inclus și reacția împotriva culturii grecești ca atare. Dimpotrivă, așa cum a arătat și Dimitrie Popovici: „Școala grecească a avut multe și grele defecte, ea a fost cu toate acestea un centru puternic de luminare către care se îndreptau tinerii din sud-estul

Europei”*. Ea a reprezentat un factor important de cultură atât prin nivelul profesorilor, calitatea a ceea ce se predă și nu în ultimul rând prin faptul că datorită ei ideile Occidentului și anume cele revoluționare au pătruns în rândurile tinerei intelectualități românești. Faptul că generația lui Alecsandri, Negruzzi, Ion Eliade Rădulescu au cunoscut o asemenea instrucție temeinică nu reprezintă nimic păgubitor ci dimpotrivă. Cei care frecventau academiile princiare** primeau acum o temeinică instrucție clasică*** dar și una modernă. Mai mult am putea spune că învățământul grecesc a facilitat acea deschidere și chiar cunoaștere a ideilor novatoare ale Apusului. Se realizează deci o sinteză între cultura antică și cea modernă care direct sau indirect pătrundea în țările românești. Bineînțeles generațiile succesive vor recepta în mod diferit aceste două dimensiuni și, mai ales, vor avea din ce în ce mai mult dorința cunoașterii ideilor novatoare și revoluționare ale Apusului, ale enciclopediștilor francezi în primul rând. Vasile Alecsandri în cunoscuta sa introducere la ediția din 1872 a scrierilor lui Costache Negruzzi, oferă o imagine privitoare la modul diferit în care generațiile au receptat aceste două direcții culturale: „Pe la începutul secolului s-a ivit

* Introducere la Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, I, 1939, p. 8–9.

** A se vedea Ariadna Camariano-Cioran: *Les académies princières de Bucarest et de Iassy et leurs professeurs*. Institut for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974.

*** Cum spunea Ion Eliade Rădulescu: „Cînd eram copil, școalele, liceurile în ambele domnii erau elenice; dascălii prin casele particulare erau greci sau grecești. Copiii aveau nevoie de la filide pînă la Demostene și Platon, pînă la Eschil, Homer și Hesiod de cărți elenice”, *Opere*, III, p. 393, 1975.

în Moldova o pleiadă de poeți care au lăsat urme adânci în memoria contemporanilor. Acea pleiadă compusă din Tăutu, Conachi, Beldiman, Balușcă, Pogor, Bucșănescu etc. toți boieri și feciori de boieri, erau înzestrați cu învățăturile clasice a limbilor elină, latină și franceză. Ei se îngănaseră cu imaginile poetice a mitologiei antice, și primiseră totodată reflectul depărtat a ideilor volteriene pe care revoluția cea mare din 1793 le răspîndise în Europa, însă distanța nestrăbătută ce exista între patria lor și izvorul acelor idei, precum și mai cu seamă poziția lor socială, îi opriră de a se pătrunde de principiile radicale ale Franței." Acționa asupra acestei generații și un soi de orientalism toropitor, un crepuscular „carpe diem" care a împiedicat-o să facă pasul hotărîtor spre ideile revoluției, ale eliberării sociale, a edificării unei culturi naționale în limba română. Și tot Vasile Alecsandri care se delimitează net de „generația stătută" leagă momentul redeșteptării naționale și sociale de hotărîrea unora din reprezentanții acestei generații de a face un nou pas: trimiterea copiilor la studii în țările Apusului, Vasile Alecsandri numea acest act un „act revoluționar" care „a deschis porțile României la toate formele civilizatoare" care „s-au împămîntenit cu o răpejune fără exemplu în oricare altă parte a lumii". Fără îndoială nu putem intra aici în toate detaliile unui proces istoric complex dar un fapt merită să fie reținut: învățămîntul și cultura grecească nu a fost un fenomen intelectual constrîngător. Dimpotrivă, ele au deschis orizonturi care au fost fructificate plenar de generația care a avut posibilitatea cunoașterii ideilor revoluției și ale reformelor sociale. Bineînțeles, el

11 *devenise la un moment dat anacronic nu prin ceea ce*

spunea ci prin existența sa ca un fenomen străin spiritualității unui popor, care nu se desfășura în limba națională, nu ținea seama de realitățile românești și mai ales se lega de un sistem politic și social străin de țara noastră. Dar așa cum probează și această carte, ale cărei concluzii logice sînt impuse de o stăpînire a faptelor pînă în cele mai mici amănunte, perioada imediat următoare, aceea care a marcat impetuoasa afirmare a spiritului românesc pe toate tărîmurile, nu a fost însoțită de o repudiere a ceea ce a fost pînă atunci, de o xenofobie culturală alît de străină poporului român. De aceea citind cartea Corneliei Papacostea-Danielopolu ne dăm seama că asistăm mai degrabă la un fenomen de metamorfoză de la o etapă la alta. Fiecare capitol al lucrării demonstrează un fenomen de coexistență în sensul absorbirii a ceea ce era pozitiv, a elementelor avansate pe planul ideilor care continuă să fie prezente în viața culturală din țările noastre. Cartea Corneliei Papacostea-Danielopolu aduce o contribuție din cele mai însemnate la definirea ambianței spirituale a deceniilor trei-patru și cinci a secolului al nouăsprezecelea. Decenii care au ost dominate de o idee fundamentală care a coalizat foarte talentele, toate energiile, tot ceea ce însemna o valoare autentică în țările românești. Acum instituțiile devin instituții naționale, iar inspirația devine o inspirație românească. Dar așa cum s-a întîmplat de-a lungul întregii noastre istorii, aceasta nu a însemnat nicidecum o închistare în fața curenților de idei ale epocii pe care noi le-am asimilat dintr-o perspectivă critică ce a presupus sinteza creatoare. De aici și interesul cercetării care astăzi vede lumina tiparului

în orice epocă de cultură pe lângă direcția dominantă care îi conferă sensul ei major, există și alte direcții care definesc „ambianța culturală” a vremii respective. Nu ne referim aici la forțele centripete sau la cele de opoziție, la cele retrograde, la cele minore sau desuete ci la direcțiile complementare, care nu o dată se interferează cu cele principale și pot contribui la punerea lor în evidență. Cultura greacă în țările românești în perioada la care se referă Cornelia Papacostea-Danielopolu nu a mai avut rolul predominant, ea a pierdut destul de repede supremația în fața unei afirmări impetuoase pe toate planurile culturii autohtone. Dar ea nu s-a transformat într-un factor de regres, de opoziție. Învățămintul, tipăriturile, cărțile aduse din altă parte, spectacolele, manuscrisele fie au vehiculat noțiuni științifice, intelectuale și culturale, fie au contribuit la cunoașterea nu numai a literaturii și gândirii grecești ci și a celorlalte popoare, la acea stare de efervescență spirituală ce a caracterizat țările românești din acea vreme. Dar consecințele acestui fenomen de persistență nu se vor mărgini numai la perioada amintită. Astfel studiul Corneliei Papacostea-Danielopolu explică și stări de fapte care se vor manifesta după aceea în cultura românească. Ca să dăm numai un singur exemplu: prezența culturii grecești prin opere reprezentative a făcut ca generațiile care încep să-și spună cuvîntul pe tărîm spiritual după 1850 să regăsească în Antichitatea greacă, în valorile ei un adevărat ideal de perfecțiune, armonie și echilibru. Această mutație esențială s-a petrecut spre mijlocul secolului al nouăsprezecelea și este evidentă mai ales la ceea ce istoria noastră literară numește „generația post-paşoptistă”. Dacă pînă în jurul anului 1850, Antichitatea

greacă era cunoscută și receptată mai ales ca valoare didactică, interesul pentru operele nemuritoare atunci fiind în special de ordin istoric, o nouă perspectivă se impune după această dată și anume una de natură estetică și filosofică. În acest timp și ca o consecință firească, Antichitatea elenică se transformă din obiect de studiu în ideal artistic și etic. Cultura greacă antică este din acest moment considerată ca un ferment susceptibil de a vitaliza spiritualitatea românească care cunoaște un profund proces de modernizare și afirmare universală. Studiarea din acest punct de vedere a influenței elenice este cu atât mai importantă și mai pasionantă cu cât cultura română nu a trecut printr-o perioadă a clasicismului în sensul imitării Antichității. După cum nici cultul Antichității grecești nu constituie numai un simplu moment literar datorat parnasianismului. Spre deosebire de toate celelalte curente, clasicismul român nu este o ilustrare a unei anumite perioade a istoriei noastre literare, ci o atitudine estetică și etică care a marcat întreaga dezvoltare a culturii și gândirii românești. Această atitudine n-a fost canonizată în reguli, ea devine evidentă cum spuneam către sfârșitul perioadei de care se ocupă Cornelia Papacostea-Danielopolu. Alexandru Odobescu va fi acela care prin conferințele și articolele sale va marca o nouă etapă a relațiilor dintre cultura română și cea greacă, fiind întemeietorul unui clasicism original ce nu și-a propus imitarea anticilor ca o dogmă pietrificată, nici împrumutul livresc, ci meditația asupra sensurilor umane și artistice care au născut capodoperele aceluia timp. De aceea deși se referă la o epocă în care această influență mergea spre zenitul ei, cartea Corneliei Papacostea-Danielopolu nu-i un epilog ci prologul unui

proces istoric care nu s-a încheiat nici astăzi. Cunoașterea unei direcții spirituale care a trecut prin atâtea metamorfoze și atâtea procese de influență reciprocă nu va putea face abstracție de această cercetare în care pasiunea pentru subiect este totdeauna dominată de rigoarea cercetării, ale cărei rezultate sînt expuse cu obiectivitatea istoricului adevărat.

VALERIU RÂPEANU

ARGUMENT

Prezentul volum își propune să reconstituie — în formele sale principale și nu exhaustiv — un capitol necercetat al culturii Principatelor române. Este vorba de contactele sale cu cultura greacă în perioada cuprinsă între revoluția din 1821 și domnia lui Cuza Vodă.

Perioada în care se situează începuturile literaturii române moderne a beneficiat în ultima vreme de apariția unor remarcabile studii literare. Acestea au scos în evidență avîntul creator și patriotismul oamenilor noștri de cultură, în preajma și după revoluția din 1848. Se știe cît de fertilă a fost efervescența vieții intelectuale din Țara Românească și Moldova, chiar atunci cînd părea dominată de eclecticism și diletantism. În acești ani de acumulare culturală și de rodnică practicare a scrisului s-au pus bazele temeinice ale unei etape importante: *cultura română modernă*.

Ne vom referi — în cîteva cuvinte — la trăsăturile esențiale ale acestei etape în care, după mai bine de un secol de dominație fanariotă, se înlătură, treptat, tot ceea ce putea sta în calea

dezvoltării libere a vieții spirituale românești. Într-adevăr, deceniile care urmează răscoalei lui Tudor se caracterizează — așa cum a spus Dimitrie Popovici — prin „marile inițiative culturale”. Învățământul, literatura, presa, bibliotecile și societățile, teatrul, toate sectoarele vieții noastre culturale sînt repuse pe temelii de către cei care — pe bună dreptate — au fost numiți „arhitecții” României moderne: Gheorghe Lazăr, Gheorghe Asachi, Ion Heliade Rădulescu, Eufrosin Poteca, Mihail Kogălniceanu, Ion Ghica și toți aceia care, de la catedră sau prin scris, au dat țării elementele indispensabile culturii sale moderne.

Desigur, această luptă pentru cultură se făcea în condițiile unei tranziții, cu tot ce implică acest fenomen în dezvoltarea limbii, în complexitatea direcțiilor intelectuale, în elaborarea doctrinei literare și conturarea progresivă a romantismului românesc. Nu facem decît să reamintim lucruri foarte cunoscute arătînd că aceste decenii care despart mișcarea lui Tudor Vladimirescu de revoluția burghezo-democratică din 1848 au însemnat pentru literatura română o rapidă sincronizare a ei cu literatura europeană și că nici un efort nu a fost cruțat în marea acțiune de acumulare și prelucrare a tot ce putea fi util culturii românești.

Dealtfel, în toate etapele istorice, cultura românească a subordonat orice împrumut străin, orice element venit dinafară, asimilîndu-l creator, adaptîndu-l la nevoile sale. E suficient să ne

gîndim la ecoul românesc al marilor curențe ideologice și culturale, pentru a ne da seama că originalitatea culturii românești n-a fost niciodată știrbită. Am avut un umanism românesc, pus în slujba demonstrării latinității și continuității neamului nostru, eliberat de tot ce a dus la închistarea lui sterilă din alte culturi. Am avut un luminism românesc, din care conștiința națională și-a absorbit tot ce putea să-i dea un sistem ideologic care pe alte meleaguri era sinonim cu cosmopolitismul. Am avut, de asemenea, un preromantism și un romantism românesc, revoluționar și constructiv, militant în cel mai adevărat sens al cuvîntului, în care poezia ruinelor sau melancolia trezită de amintirile unui trecut glorios aveau un rol mobilizator și dădeau forță luptei pentru cucerirea independenței naționale.

Vorbind de pătrunderea romantismului francez în țările române și — în general — în Sud-Estul Europei, Nicolae Iorga spunea că analiza acestui fenomen nu se poate face decît paralel cu aceea a fondului propriu, a fondului autohton care s-a adăugat acestor influențe străine, pentru a se ajunge la sinteză. El arăta că ceea ce apare ca o inovație ideologică — în cazul romantismului — este în realitate „o formă literară care va corespunde unei schimbări generale a condițiilor de viață“.

În sfîrșit, am avut și avem încă un clasicism românesc, mult mai complex și mai greu de definit decît clasicismul altor culturi. El apare — de la Odobescu și Macedonski la Ion Pillat și

Al. Philippide, — ca o constantă aspirație a culturii românești către ceea ce a fost ~~spiritul~~ ^{spiritul} anti-chității greco-latine, „modelele“ sale etice și armonia inegalabilă a operelor sale.

Pe plan filosofic, neoaristotelismul introdus în Academiile domnești de la București și Iași a însemnat un prim pas spre eliberarea de sub autoritatea inflexibilă a dogmei ortodoxe. Nu întâmplător această nouă concepție, considerată eretică de Patriarhia din Constantinopol și izgonită din școala care funcționa pe lângă aceasta a putut fi aplicată în țările române de către adepții lui Teofil Coridaleu.

Pe plan istoric și literar, textele lui Xenofon, Plutarh, Homer, Aristofan sau Hesiod i-au familiarizat un secol și mai bine, la aceleași Academii, pe tinerii români, cu paginile nemuritoare ale culturii clasice universale.

Nu e de mirare, deci, că, avînd la îndemînă acest bagaj de cunoștințe și gustul format pentru înțelegerea unor autori fundamentali ai culturii universale, intelectualii români din perioada care urmează răscoalei lui Tudor Vladimirescu nu aveau să părăsească, de la o zi la alta, cultura greacă. În atmosfera de irezistibil patriotism a acestor ani care pregăteau revoluția din 1848 și apoi Marele act al Unirii, cînd setea de cultură a intelectualilor noștri nu are margini, deoarece se cereau înfăptuite cele mai scumpe idealuri naționale, tot ceea ce constituia acces la cultură era pus în slujba acestor idealuri.

Așa se explică diversitatea preocupărilor, gama bogată a surselor, apelul la toate cunoștințele, pătrunderea în cele mai variate domenii. Dar toate au un singur scop, *promovarea culturii naționale* pe care noile condiții de viață ale poporului român — atît pe plan economico-social, cît și politic — o făceau acum posibilă.

Era deci firesc, pentru oamenii vremii, ca în neobosita activitate de traduceri și publicații din această perioadă, în care cunoașterea limbilor occidentale era pe primul plan, să mai folosească încă și cunoștințele de limbă greacă deprinse în Academiiile domnești de la București și Iași, în anii care preced răscoala din 1821. În cele ce urmează ne propunem să lămurim tocmai această problemă, care nefiind cercetată pînă acum într-un studiu special și fiind grevată de explicabile resentimente transmise de la o generație la alta, nu a fost analizată cu destulă obiectivitate. Desigur, într-o asemenea anchetă, se recurge în egală măsură și la lucrurile cunoscute, pe lîngă cele inedite pe care le-am putut găsi.

Care au fost rosturile culturii grecești în activitatea intensă editorială și didactică a acestei perioade ? Cum au putut folosi cursurile lui Fotiades, Comitas și Vardalah foștii elevi, români, ai Academiiilor domnești, care în anii lor de maturitate conduc viața intelectuală a țării, aducîndu-și aportul decisiv în problemele noastre moderne ? Iată întrebările la care ne obligă o bună cunoaștere a generației care face trecerea de la perioada fanariotă la aceea a domniilor

pămîntene și a revoluției din 1848. Interesul cercetării ni se pare justificat mai ales de complexitatea acestei epoci și deci de nevoia de a cunoaște un capitol important al unei perioade de tranziție atît de activă în traduceri și prelucrări din diferite limbi. O bogată argumentație în acest sens a fost adusă de gîndirea luminoasă a lui Dimitrie Popovici și o considerăm a fi fost principalul imbold al lucrării de față, care a constituit unul din obiectivele cuprinse în planul Institutului de Studii Sud-Est Europene din București, pentru anii 1968—1969.

1971

INTRODUCERE

Odată cu restabilirea domniilor pămîntene, care a urmat răscoalei din 1821, desfiinţîndu-se învăţămîntul superior grecesc, prezenţa culturii greceşti în Principate intră într-o fază de decădere. Influenţa culturii franceze este tot mai puternică, contactul direct cu aceasta fiind deschis tinerilor bursieri români din Occident. În ţările române, o serie de preceptori francezi sînt angajaţi de familiile boiereşti pentru pregătirea copiilor. Cartea franceză — şi în general cartea străină — devine tot mai prezentă în biblioteci şi traducătorii români au la îndemîină acum mijloacele directe pentru cunoaşterea şi transmiterea ei publicului român.

Cu toate acestea, mai bine de două decenii după evenimentele „Zaveriei”, găsim încă în Principate cărţi greceşti tipărite la Bucureşti şi Iaşi, traduceri în limba română a unor cărţi greceşti şi chiar traduceri în limba română a unor cărţi franceze sau germane, prin intermediul limbii greceşti. E vorba, desigur, de un filon secundar al culturii româneşti din perioada studiată. Este oare util să fie cercetat ? Şi aceasta numai pentru ecourile pe care le transmite ? Cu siguranţă că este util, şi anume în virtutea unui argument valabil

pentru toate perioadele de tranziție. În aceste perioade se creează acea „ambianță culturală” de care vorbește Dimitrie Popovici, în care se vor naște operele valoroase dintr-o etapă următoare. Așadar, pentru geneza unui capitol de cultură românească intitulat în mod obișnuit „perioada pașoptistă* e bine să cunoaștem și acest sector din formația camenilor epocii: *cultura greacă*.

Dintre izvoarele folosite pentru această investigație, cel mai important este chiar cartea. Cartea greacă originală, tradusă din greacă sau prin intermediul limbii grecești, apărută în Principate, prenumeranții și însemnările cititorilor — a căror însemnătate pentru o asemenea cercetare a fost semnalată adeseori de Nicolae Iorga — sînt indicii sigure în problemele care ne interesează. Sînt, de asemenea, foarte utile listele de prenumeranți și însemnările din cărțile grecești apărute la acea dată în afara țărilor române, la Atena, Corfu, Odessa, Viena, Buda și Paris, și care completează tabloul lecturilor grecești din Principate, pentru care tiparul grec de la București și Iași se dovedește insuficient.

Pentru reconstituirea publicațiilor grecești din țările române am folosit *Bibliografia românească veche*¹, *Bibliografia analitică a periodicelor românești*² și *Bibliografia grecească Ghinis-Mexas*³, completările acesteia

* Caracterul pașoptismului de „epocă organică a literaturii române, cu trăsături caracteristice bine definite” a fost semnalat de Paul Cornea, în *Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 151. Vezi și Alexandru Dușu, *Explorări în istoria literaturii române*, București, 1969, p. 116—128; *idem*, *Sintează și originalitate în istoria literaturii române*, București, 1972, p. 168—208.

și identificările de autori și traducători ale lui Demostene Russo, A. Camariano-Cioran și Nestor Camariano și ale colaboratorilor revistei Ο'Εραμιστής (Grecia), bibliografia cărții grecești din România în secolul al XIX-lea (1830—1900) — în manuscris — alcătuită de noi, lucrările de specialitate, cataloagele de librărie și bibliotecă, memorii și scrisori.

În sfârșit, un alt izvor important al lucrării îl constituie *manuscrisele* de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, care au permis reconstituirea activității unor oameni de cultură greacă din țara noastră.

Nicolae Iorga, în afară de prețioasele comentarii pe marginea *Bibliografiei românești vechi*, pe care le face în *Histoire des Roumains* ⁴, pune deseori chestiunea continuității culturii grecești după 1821 — fără a o formula ca atare — dar indicînd dovezi ale ei. De la capitolele referitoare la cultură din sintezele sale de istoria românilor sau de istoria literaturii, a învățămîntului și a comerțului, pînă la cronică revistei sud-est europene și diferitele „notes” și „nouvelles notes” comunicate în *Analele Academiei*, scrierile sale abundă în informații cu privire la această continuitate. Fără a mai vorbi de bogăția „actelor” și „documentelor” care semnalează prezențe grecești sau a „însemnărilor” de pe cărți datorită cărora se pot reconstitui cititorii de limbă greacă. *A. D. Xenopol*, care în *Istoria românilor* dă mai puține indicații pentru problema de care ne ocupăm, a lăsat în schimb o imagine completă a învățămîntului ieșean în perioada care ne interesează, în lucrarea sa *Serbarea școlară de la Iași* ⁵, ce conține date interesante referitoare la profesorii și cursurile

de limbi străine. *Const. C. Giurescu*, în *Istoria românilor*, face cunoscute o serie de aspecte ale vieții culturale grecești din țara noastră, relevând în special lucrările de limbă greacă ale aromânilor ⁶.

De un folos esențial au fost cărțile lui *I. C. Filitti* ⁷, care — reconstituind aproape an de an domniile regulamentare în toate sectoarele vieții românești (politic, economic, social și cultural) — pun în lumină activitatea unor oameni de cultură sau aceea a unor personalități politice de origine greacă, care explică persistența culturii grecești în țările române.

Lucrările lui *Constantin Erbiceanu* ⁸, *N. Dossios* ⁹, *De mostene Russo* ¹⁰, *Gh. Ionescu* ¹¹, *Gh. Atanasiu* ¹², la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, deși se opresc în general în preajma datei care ne interesează, conțin informații utile pentru cunoașterea operei sau activității unor profesori greci sau — ca în cazul lui *D. Russo* — pentru identificarea unor prototipuri traduse și istoricul lexicografiei greco-române. Același lucru îl putem spune și despre lucrările lui *C. Sathas* ¹³, *P. Aravantinos* ¹⁴ sau *Anastasios Goudas* ¹⁵, cu toate revizuirile la care au fost supuse unele din afirmațiile acestor istorici (*Sathas*, de exemplu).

Ținem să subliniem importanța pe care o au studiile neoeleniștilor și criticilor literari ¹⁶ pentru materialul propriu-zis al traducerilor din greacă sau prin greacă efectuate în țările române după 1821. Diferitele aspecte ale activității lui *Veniamin Costache*, *Ion Heliade Rădulescu*, *Anton Pann*, *Cezar Bolliac*, *Costache Negruzzi*, *Eufrosin Poteca*, *Dinicu Golescu* și alții au fost cercetate de *Ariadna Camariano-Cioran* ¹⁷ și *Nestor Camariano* ¹⁸, care au stabilit și modelele unor traduceri,

atunci cînd nu erau cunoscute sau fuseseră greșit atribuite. Prof. Alexandru Elian ¹⁹ atinge aspecte interesînd persoalitatea lui Naum Rîmniceanu, Neofit Duca și Veniamin Costache, care contribuie la explicarea preocupărilor lor culturale.

În ce privește materialul de idei al lucrării, extrem de important pentru o temă care n-a mai fost tratată integral, el ne-a fost oferit (alături de prețioasele sugestii ale lui N. Iorga și de concluziile atît de documentate ale lui Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran) de critica literară și de istoria culturii. Cele mai frumoase caracterizări ale perioadei de tranziție prin care trece societatea românească între 1821—1866 și ale ecourilor culturii grecești în Principate, le găsim în opera lui Dimitrie Popovici, George Călinescu, Pompiliu Eliade, Tudor Vianu, Dan Simonescu, Alexandru Dușu, Alexandru Piru, George Ivașcu, Paul Cornea și Mircea Anghelescu. În acest domeniu în care intuiția suplinește adesea o documentație insuficientă sau scoate la lumină fenomene aparent neglijabile, am găsit formulată — adesea într-o simplă frază — constatarea persistenței elementului grec în componența societății și vieții culturale românești.

Așa, de exemplu, analizînd în treacăt acest aspect al perioadei domniilor pămîntene, Pompiliu Eliade amintește cultura greacă a lui Ioan Sturdza și Grigore Ghica, existența unui partid filo-grec la începutul domniei lui Grigore Ghica, filelismul elementului maghiar din Transilvania — favorabil emigrației grecești de la Brașov —, „partea activă la mișcarea de regenerare națională a unor greci rămași în Principate (G. Ioanid, Pavlide, Aristia etc.)“, atitudinea binevoitoare a Adu-

nării Naționale, care votează o pensie viageră prințesei Smaranda Callimachi, văduva fostului domn fanariot Scarlat Callimachi ²⁰.

Dimitrie Popovici — remarcabilul comentator al lui Heliade și al generației sale — are meritul de a fi sesizat sintetic, în formule care rămân valabile, că această generație era încă strâns legată de greci prin numeroase fire ale relațiilor familiale, economice și culturale. Tot D. Popovici a urmărit îndeaproape elementele de cultură greacă din formația lui Heliade și Cezar Bolliac, legându-le de cursurile lui Vardalah și de lectura lui Hristopoulos sau Alex. Suțu ²¹.

George Călinescu aduce o contribuție importantă, căci, urmărind întotdeauna la autori „detaliul biografic”, și „detaliul caracteristic”, el ne îndrumă pe urmele unor reconstituiri adesea neașteptate. Nu ne referim numai la monumentală sa istorie a literaturii ²², ci și la o serie de pasaje sugestive din micul său compendiu al *Istoriei literaturii românești* ²³.

Tudor Vianu a subliniat plastic apartenența lui Anton Pann la acea lume balcanică pe care o cunoscuse în Slivenul natal și influența indubitabilă a unor prime lecturi caracteristice acelei zone ²⁴.

Dan Simonescu, în afară de prețioasele sale contribuții privind tiparul și „cartea greacă în România” ²⁵, are meritul de a fi scos la lumină — ca și D. Popovici — importanța unor aspecte din această perioadă, care interesează mai puțin din punct de vedere strict literar, dar sînt generatoare de noi valori intelectuale.

Al. Piru ²⁶ și George Ivașcu ²⁷, în tratatele de istoria literaturii române, precum și în *Tratatul de istoria literaturii* și *Documentele literare*, I—II, au conturat

adeseori componenta greacă a culturii scriitorilor români din perioada care ne interesează, aducînd utile precizări biografice sau bibliografice.

În ce privește modul în care au preluat iluminismul românii — traducători din greacă — unele din temele literare ale epocii anterioare (textele socratice, cărțile de înțelepciune), acesta apare în studiile recente ale lui Alex. Duțu²⁸. Urmărind destinul unor scrieri iluministe din secolul al XVIII-lea pînă la ultimele lor ecouri, comparatistul a arătat că atît critica adusă de Dinicu Golescu lui Isocrat, cît și notele lui Grigore Pleșoianu la traducerea *Teatrului politic* reflectă mutațiile ideologice din perioada pașoptistă.

În ultima vreme, istoricii literari români Paul Cornea²⁹, Dumitru Păcurariu³⁰ și Mircea Anghelescu³¹ au atras atenția asupra unor contacte culturale greco-române în analiza pe care au făcut-o curenților literari din cultura noastră.

Dealtfel toate cercetările referitoare la Academiiile grecești din București și Iași ale lui N. Bănescu³², Gh. Cronț³³, I. Ionașcu³⁴, A. Camariano-Cioran și I. Vlad³⁵, precum și studiul Mariei Marinescu-Himu privind destinul lui Plutarh în cultura românească³⁶ sînt indispensabile pentru cunoașterea ultimei perioade a școlii superioare grecești din țările noastre și a semnificației sale pentru informația generației pașoptiste. Tratatetele de istoria învățămîntului ale lui V. A. Urechia, Ps. Rășcanu, N. Iorga și studiile prof. I. Popescu-Teiușan³⁷ conțin datele esențiale ale istoricului școlii grecești din Principate. Amintim la acest capitol și lucrările lui C. Sakkas³⁸ și Elena Koukkou³⁹, referitoare la activitatea lui Cleobul și a lui Vardalah după 1821.

În ce privește influența greacă asupra limbii române și evoluția acesteia sub raportul neologismelor grecești, de un real folos au fost volumele de *Contribuții la istoria limbii române în secolul al XIX-lea ale Institutului de lingvistică*⁴⁰.

Paragraful paralelismelor româno-bulgare din domeniul culturii grecești s-a alimentat cu deosebire din lucrările lui Const. Velichi⁴¹ și ale cercetătorilor bulgari: Ivan Snegarov⁴², Stoian Maslev⁴³, Manio Stojanov⁴⁴ și Afrodită Alexieva⁴⁵. Constantin N. Velichi a adus prețioase contribuții atât pentru aspectele social-politice conturate de mișcările de la Brăila și Galați din anii 1841—1843, cât și în privința contactelor culturii române și bulgare cu cea greacă, în activitatea lui N. Piccolo și Gh. Peșcov.

Ecourile curentului koraist * în Principate au făcut necesare referirile la autorii greci consacrați ai acestei probleme (C. Th. Dimaras)⁴⁶, iar evoluția teatrului românesc sub conducerea lui C. Aristia, la lucrările lui Gh. Zoidis⁴⁷, Ana-Maria Popescu⁴⁸ și Alexandru Macedon.

În sfârșit, lucrările lui Victor Papacostea referitoare la Dionisie și Ilie Fotino și observațiile sale cu privire la schimbările de mentalitate și de atitudine față de „elenism”⁴⁹, ca și introducerea sa — rămasă în stadiu de manuscris — la un studiu al filelenismului românesc ne-au ajutat la analiza întreprinsă.

Menționăm aici și câteva articole ale noastre, în legătură cu problema studiată⁵⁰.

* Important curent cultural — inițiat de Adamantios Kcrais — de promovare a culturii grecești moderne și de reeditare masivă a clasicilor în greaca modernă.

I. FACTORII CARE AU CONTRIBUIT LA MENȚINEREA UNOR FORME DE CULTURĂ GREACĂ ÎN PRINCIPATE DUPĂ 1821

GRECII DIN PRINCIPATE DUPĂ 1821

Atît tipărirea de cărți grecești sau de traduceri din limba greacă, cît și învățarea acestei limbi în Principate, după 1821, presupune, desigur, persistența elementului grecesc în societatea românească. Fără existența acestui factor — oricît de numeroși ar fi fost boierii de cultură greacă sau intelectualii români cunoscători ai limbii grecești — nu s-ar fi putut prelungi aceste fenomene culturale pînă spre mijlocul secolului al XIX-lea. Deși în memoriile boierilor români se cerea în mod insistent ca odată cu reintroducerea domniilor pămîntene să se procedeze la înlăturarea grecilor din funcțiile civile și bisericești, constatăm că aceste doleanțe nu sînt îndeplinite decît parțial.

Datorită insistențelor rusești, Turcia revine după pacea de la Akkerman (1826) asupra hotărîrii privind expulzarea egumenilor greci, iar în funcțiile publice — deși mult reduși ca număr — grecii nu încetează să existe. Îi găsim prezenți în listele divanului domnesc, unde continuă chiar să fie înălțați în rang și sub noul regim; îi găsim în rîndurile negustorilor, unde se ocupă de export ⁵¹, saline și operații bancare și îi găsim, mai

ales, în noile funcții ale administrației regulamentare, la schelele Dunării.

Goniți de condițiile tot mai defavorabile din Imperiul otoman și dornici în același timp să profite de situația avantajoasă creată de pacea de la Adrianopol, noi emigranți greci sau „greco-bulgari” — cum îi menționează documentele — alimentează periodic „diaspora” greacă din țările române. Orașele-porturi Brăila, Galați, Giurgiu, Constanța, Sulina și Tulcea, care se dezvoltă datorită noii libertăți a comerțului dunărean, îi primesc în repetate rînduri pe acești emigranți a căror principală îndeletnicire e negoțul, ceea ce necesită chiar noi măsuri juridice cu privire la achiziționarea proprietăților.

În perioada regulamentară, Ștefan Hagi-Moscu — care dispunea de fonduri imense și de mare credit — îi împrumuta domnului Alexandru Ghica, împreună cu baronul Sina, suma de 3 000 000 lei⁵². Baronul Christophor Sachellario — frate cu Gheorghe Sachellario, care în 1817 fusese desemnat pentru postul de consul al Prusiei la București⁵³, procura 2 milioane pentru aprovizionarea Bucureștilor în 1834⁵⁴. Atît bancherii și negustorii greci (Meitani, Moscu, Sachelarie și Hagi Ianuș), cît și marii boieri români (Al. Vilara, B. Văcărescu, I. Filipescu), care au avansat sumele necesare statului pentru plata datoriilor publice din perioada ocupației turcești, au beneficiat de dobînzii, mărindu-și mult veniturile⁵⁵. Ceea ce a mai contribuit la acordarea de funcții importante unor greci este — așa cum spuneam — influența rusească în perioada regulamentară⁵⁶. Kiseleff se înconjurase cu cîțiva dregători, ca Mavros, Constantin Suțu sau Nicolae Suțu, care „sau nu erau

români sau nu păreau boierilor români destul de românizați, încît prezența lor în fruntea treburilor statului nemulțumea pe boierii indigeni”⁵⁷. Mavros, mai ales, a cărui „mare influență politică și administrativă în Țara Românească” a fost semnalată și de Alex. Odobescu⁵⁸, era șef al cancelariei prezidențiale a lui Kiseleff și inspector general al carantinelor din ambele Principate⁵⁹. Arendarea vămilor, în anii 1829—1834⁶⁰, trebuie să fi contribuit la „îmbogățirea” lui Mavros.

Alte nume de greci care lucrau la carantinele Dunării sînt: dr. Ștefan Hepites, •Constantin Estiotis⁶¹ și Grigore Philites. Căpitanul poștei din Ciineni era în 1834 tot un grec, „un oarecare Steriopol” de care se plînge Timoni secretariatului statului.

Amintim un alt factor important pe care-l constituia necesitatea pentru domnii pămînteni de a avea secretari cunoscători ai limbii grecești — și, în general, ai limbilor străine — ca în cazul lui Sion, secretarul lui Ioan Sandu Sturdza. Grigore Ghica angajează ca secretar pentru limba germană, în 1823, pe Apostol Arsachi⁶². Ascensiunea lui Arsachi era privită cu antipatie de boierii români la 1835, cînd devenise secretar de stat interimar, în lipsa lui Gh. Bibescu. Cochelet, scriindu-i lui Broglie despre lucrările Adunării Obștești, se referă la animozitatea acesteia împotriva lui Arsachi și o explică „fie pentru că îndeplinește funcțiile de postelnic, fără să aibă rangul de boier, fie pentru că este grec fanariot, ceea ce este un titlu de favoare, sau chiar pentru că este secretarul particular al domnului...”⁶³. Arsachi avea totuși să ocupe „funcțiile cele mai înalte în Țara Românească”⁶⁴, fiind numit de Al. I. Cuza ministru și președinte al Camerei.

În istoria gândirii sociale românești, el s-a făcut cunoscut însă prin atitudinea retrogradă manifestată în cadrul polemicii cu Nicolae Bălcescu. „Memorariile” lui Arsachi, pomenite de Bălcescu într-o scrisoare către Ion Ghica, au circulat în manuscris și sînt scrise de „pe poziții diametral opuse *Chestiunii economice*, prezentînd relațiile sociale din epoca sa din punctul de vedere al clasei boierești”⁶⁵.

Dar ceea ce constituie desigur principala calitate a acestor greci (dintre care unii erau urmași ai familiilor fanariote rămași în țările române), într-o perioadă ca cea deschisă de pacea de la Adrianopol, erau *utilele relații de care dispuneau aceștia la Constantinopol și în Rusia*. Sotirache Caliadi și Miltiade Aristarchi, Nicolae Mavrocordat, Iancu Manu, Arghiropol și Vogoridi servesc interesele românești în calitate de capuchehăi⁶⁶, sau delegați la Constantinopol⁶⁷ în diferite probleme. Cele mai arzătoare erau problemele economice, căci recenta eliberare a comerțului la Dunăre cerea reglementarea tarifelor, a taxelor vamale etc.

Aristarchi, care fusese dragomanul favorit al lui Fevzi Pașa, era cel mai indicat pentru „negociația lungă și grea, ajutată de daruri”⁶⁸ care avea să aducă Principatelor obținerea taxei de 3% pentru întregul lor comerț. Tot Aristarchi este cel care îl convinge pe Ghica Vodă să refuze propunerea Societății austriece de navigație cu aburi pe Dunăre — în 1838 — acționînd probabil în cadrul unei duplicități cu diplomația rusă⁶⁹. Și în problema jurisdicției străinilor Aristarchi are întrevederi cu Buteniev, iar în chestiunea căderii probabile de la domnie a lui Mihail Sturdza poartă o

vastă corespondență cu Nicolae Suțu⁷⁰. Manolache Arghiropol, președinte al divanului domnesc sub Grigore Ghica, a fost membru al comitetului de patru care, împreună cu marele logofăt al dreptății, avea să revizuiască lucrarea comisiei care redactase pravila civilă. Tot Arghiropol a fost însărcinat cu pregătirea condicii criminale⁷¹.

În perioada de care ne ocupăm, se punea problema cetățeniei pentru membrii unor familii fanariote în căutare de „patrie”. O serie de exemple ne indică răspîndirea în diferite centre europene a celor care au ales exilul și după crearea statului grec. Nicolae Iorga a arătat dealtfel cît de mult a contribuit acest „inter-naționalism fanariot” în circulația ideilor filelene și vom vedea mai departe importanța acestei „diaspore” pentru circulația cărții grecești.

Așa cum am amintit mai sus, marile familii grecești se împart între Atena și Constantinopol, pe de o parte, București, Viena, München, Paris, Pisa etc., pe de altă parte, unde devin influenți în viața politică și economică. Nu e de mirare că Arghiropol, Moruzi, Callimachi și Aristarhi ocupă pozițiile pe care le au în Principate, căci frații, unchii și nepoții lor dețin funcții înalte în statul și în diplomația greacă⁷². Problemele materiale ale acestor fanarioți sînt rezolvate și comentate în cercurile cele mai înalte ale diplomației europene. Așa de exemplu, obținerea cetățeniei austriece de către postelnicul Catargi formează conținutul unei corespondențe între Wallenburg și Metternich din anii 1833 și 1834⁷³. Tot Wallenburg îi înaintează lui Metternich cererea marelui logofăt Mavrocordat de a i se elibera o copie după diploma acordată străbunului său de

către Leopold I ⁷⁴. Fleischhackl îl informează pe Metternich despre vânzarea unor imobile din București ale familiei Caragea, care trăia la Livorno ⁷⁵.

În Principate, „naturalizația” și „dobândirea averilor nemișcătoare de către străini” sînt teme dezbătute de presa vremii și prezentate în corespondența și memoriile timpului ⁷⁶. „Pînă acum era suficient ca un străin să se fi căsătorit cu o femeie indigenă, aparținînd boierimii, pentru a putea beneficia de toate drepturile și prerogativele legate de indigenat” ⁷⁷, spune un membru al familiei Vogoride, în 1850. Complicațiile s-au născut tocmai din această ușurință cu care se mulțumeau — în majoritatea cazurilor — familiile grecești cu această formă imperfectă de cetățenie, pe care o dădeau căsătoria cu o indigenă, sau meritele cîștigate prin activitatea pe pămînt românesc. Un exemplu caracteristic pentru modul în care își făceau unii greci intrarea în societatea românească este acela dat de N. Iorga în *Contribuții documentare la istoria Olteniei, în veacul al XIX-lea* ⁷⁸. Ion sin Nicolae Grecu ot Sifnu (Siphnos), venit de 17 ani la Craiova (în 1823) „nu este așezat la nici o orânduială, fără de cît este dascăl, învață copiii din politie, are soție pămînteană, are casă în mahalaua Sf. Ilie, șade într’ansa; are și prăvălie la uliță și vie în Vălcănești...”. La 1833, i se întărea „asidosia”, adică era iertat de orice dare pentru 4 ani, „pentru sărăcia și bătrînețele întru care au ajuns și pentru că s-au aflat multă vreme învățător de limba grecească”. Așadar, căsătoria cu o româncă, proprietatea imobiliară, negoțul și activi-

tatea de învățător îi creau un veritabil statut de cetățean care — adăugat și la faptul că era bătrîn și sărac — îl scutea de impozite pentru 4 ani.

EMIGRAȚIA DIN TRANSILVANIA

În anii tulburi care au urmat evenimentelor din 1821, locurile de refugiu al multor boieri și intelectuali români și greci au fost Sibiul și Brașovul. Ei au găsit aici o atmosferă deosebit de prielnică culturii grecești. Ungurii — sub influența curentului filelen european și a puternicelor colonii grecești din Budapesta și Viena — erau favorabili mișcării de eliberare a grecilor. Pe de altă parte, colonia greacă din Brașov se afla într-o stare prosperă, cu o școală care funcționa de douăzeci de ani⁷⁹, fiind ocrotită de generozitatea învățatului boier Grigore Brîncoveanu, care fusese un neobosit animator al Societății literare greco-dacice.

Contactul cu Sibiul — alt centru important al coloniilor grecești din Transilvania — a contribuit la menținerea unor forme de cultură greacă în ambele orașe. Astfel, biblioteca școlii grecești din Brașov este îmbogățită, în 1829, cu 1712 exemplare din cele mai cerute manuale ale timpului pe care i le donează Dimitrie Darvari⁸⁰, prin intermediul cunoscutului negustor din Sibiu, Hagi-Pop⁸¹ (care procurase multe din cărțile Bibliotecii de la Stînca a lui Nicolae Rosetti-Roznovanu). Existența unei colonii grecești la Sibiu ne explică și marele număr de refugiați greci sosiți în acest oraș și înregistrați de poliție în iunie 1821⁸². După fuga lui Caragea a trăit cîțiva ani la Sibiu Athanasie Hristopoulos, care a studiat și a tradus aici opera

filosofului sceptic Sextus Embirikos și a pregătit *Elementele filozofiei sceptice* pe care le-a publicat cu *Liricele* în 1833⁸³.

Se știe care era atmosfera politică a Brașovului⁸⁴, căci de aici s-au trimis — spune Xenopol — „o sumă de memorii, de jalbe, de întâmpinări, mai ales la curtea rusească, scrise când în grecește de boierul Brîncoveanu, când în franțuzește de prof. Claude Coulin — acte care au rămas înfundate în arhivele Petersburgului”⁸⁵.

Aici a trăit în acești ani, Al. Vilara, epirot de origine, care „se românizase” cu totul, „Ca secretar al grupului de fugari din Brașov, care voiau liberarea țării din mâinile fanariote, el întocmise chiar un proiect de reforme”⁸⁶. Goniți de „Zaveră”, membrii familiei Suțu se refugiază la Brașov, împreună cu Serruios, profesorul copiilor și cunoscutul traducător al lui Voltaire⁸⁷, care a contribuit cu deosebire la formarea intelectuală a lui Nicolae Suțu, viitorul economist, fiul fostului domn Al. Suțu. În memoriile sale, N. Suțu amintește „întreaga societate cu care erau în relații” în timpul refugiului. Printre aceștia sînt și rude, ca de exemplu unchiul său dinspre mamă, Mihail Ghica. Nu-i lipsesc nici profesorii (Serruios pentru autorii greci și Vassan pentru cei francezi), nici manualele și cărțile (La Harpe, Say).

Tot la Brașov trăiesc, în anii refugiului, personalități ale vieții culturale muntene ca: Dositei Filitti, Const. Vardalah, Neofit Duca, Ștefan Komitas, Grigore Locusteanu, George Paapa, Alexandru Filipescu. Neofit Duca își petrece aici unii din cei mai productivi ani ai maturității, căci în afară de orele particulare pe care le predă, „lucra zi și noapte”, dînd cunoscutele ediții

de clasici greci și tratatele care vor apărea 10 ani mai târziu, la Aegina⁸⁸. N. Duca a dobândit chiar, în acești ani ai refugiului, cetățenia „cesaro-crăiască” la Brașov „prin mijlocirea principelui Brîncoveanu și cu garanția negustorului Dimitrie Nicolau din acel oraș”⁸⁹. Și Constantin Vardalah⁹⁰, figură proeminentă a fostei Academii domnești din București, a trăit în primii ani de după răscala din 1821 tot în Transilvania, ceea ce ne explică unele lecturi ale operei sale făcute aici de George Paapa în 1825⁹¹.

Alexandru Filipescu — fost revoluționar — e silit și el să emigreze la Brașov, unde lasă un testament în limba greacă, în 1825, și un act „de facere de fiu sufletesc”⁹².

Cît privește pe Dositei Filitti — generosul donator al burselor de mai târziu — el era în această perioadă, cu toată vîrsta sa înaintată, una din personalitățile marcante ale Brașovului. Între inițiativele sale merituose — pe plan cultural — se numără înființarea condicei Buzăului (în care s-au transcris hrisoavele și documentele eparhiei), repararea bisericilor și organizarea școlii din Buzău. Tot Filitti a pus bazele viitoarelor seminarii preoțești, deschizînd o școală pentru preoți în actuala biserică Antim și a oprit hirotoniile peste Dunăre, care pînă atunci se făceau mai ales la Vidin.

În perioada de care ne ocupăm, mitropolitul Dositei trăia retras la biserica grecească din Brașov, unde, cu toată vîrsta sa înaintată (90 de ani), întreținea legături cu intelectualii din Țara Românească, a căror recunoștință pentru grija pe care o arătase culturii românești străbate în numeroase documente.

ÎNCEPUTURILE TEATRULUI ROMÂNESC

Un alt factor care contribuie la menținerea unor forme de cultură greacă în Principate după 1821 îl constituie tradiția teatrului eterist. La școala de muzică vocală, declamație și literatură care se deschide la București, în ianuarie 1834, în apropiere de casa Cîmpineanu, I. Heliade Rădulescu era director și predă limba română, iar C. Aristia — traducătorul *Iliadei* și odinioară actor la teatrul de la Cișmeaua Roșie — era profesor de hironomie⁹³. După 1821, C. Aristia împreună cu Th. Alkeos și alți foști colegi ai săi din București (G. Leventis, G. Ghenadios, I. Somakis etc.) are o vie activitate dramatică la Corfu (1825), Sira (1828), Atena (1840), iar în perioadele petrecute la București organizează în palatul lui Nicolae Ghica spectacole în limba greacă.

În sala Andronache, a „Societății literare“, se joacă de asemenea și piese în limba greacă (*Iunius Brutus* și *Oreste* de Alfieri). Succesului acestor spectacole i se datorează înființarea Societății dramatice⁹⁵, al cărui teatru reia — sub îndemnul lui Aristia și Heliade — un repertoriu familiar teatrului de redeșteptare națională (lucrări „care nu mai erau la modă în acea perioadă în Apus“⁹⁶, și anume piesele lui Voltaire, Molière și Alfieri). Clasicii secolului al XVIII-lea⁹⁷, care preamăresc libertatea și lupta contra tiraniei, continuă deci să țină trează conștiința națională în tot deceniul al IV-lea. După părerea unor istorici dramatici, întreaga activitate din deceniile următoare a lui Costache Caragiale — elevul lui Aristia — va face din teatru „o școală a poporului“⁹⁸, pregătindu-se

și pe această cale, revoluția de la 1848. Astfel, programa lecțiilor de „declamație și mimică” pe anul 1869—1870 amintește programul lui Aristia la Școala de declamație a filarmonicii⁹⁹. Totodată, istoricii greci subliniază rădăcinile comune pe care atît teatrul român, cît și cel grecesc le au în activitatea teatrului de luptă patriotică a Eteriei¹⁰⁰.

RELAȚIILE OAMENILOR DE CULTURĂ ROMÂNI ȘI GRECI DUPĂ 1821

Capitolul relațiilor personale este dintre cele mai interesante pentru stabilirea circulației ideilor. În cazul nostru, ceea ce a facilitat în primul rînd păstrarea unor legături de colaborare sau prietenie între intelectualii români și greci este, fără îndoială, curentul *filelenismului*¹⁰¹. În al doilea rînd, amintim existența „elenismelor periferice”, care nu dispar nici după formarea statului grec, ci se mențin pînă la a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1856—1875), cînd „se va produce unificarea economică și culturală a tuturor părților elenismului”¹⁰². Înflorirea culturii grecești în centre ca Viena, Pesta, Pisa, Triest, Veneția, Livorno etc. pune permanent în contact pe europenii fileleni cu intelectualii greci.

În timpul primilor domni pămînteni, bursierii români de la Pisa sînt ocrotiți de fostul mitropolit Ignatie „în seama căruia pînă acum au fost aruncați”, scrie Eufrosin Poteca lui Grigore Ghica în 1822¹⁰³. Tot Ignatie le înmîna bursa și le „fixase specialitățile pe care aveau să le urmeze la Universitate”¹⁰⁴. Ne explicăm deci de ce — odată reveniți în patrie — acești

bursieri vor continua să păstreze pînă tîrziu legăturile cu intelectualitatea grecească sau de cultură greacă, „traducînd din operele acesteia, ori întreținînd corespondență cu exponenții ei cei mai iluștri” ¹⁰⁵.

Vechile raporturi care existaseră între unii demnitari fanarioți — români și greci — în perioada precedentă, explică menținerea unor relații între urmașii lor. Așa, de exemplu, Alex. R. Rangabé (1809—1892) fiul marelui postelnic Iacob Rizo Rangabé, după ce a studiat la București și Odessa, devine bursier al regelui Bavariei și se întîlnește la München cu Dinicu Golescu, „fostul colaborator și prieten al tatălui său” ¹⁰⁷. La Paris, Filip Fournaraki, originar din Chios, prietenul cel mai apropiat al lui Adamantios Korais, păstrează legături strînse cu Principatele, unde își vizitează din cînd în cînd moșia de lîngă Bacău, are o corespondență cu Nicolae Docan, pe care îl găzduiește în perioada studiilor împreună cu Vasile Alecsandri, Alex. Cuza, Panait Radu și M. Negulici ¹⁰⁸, în timpul domniei lui Mihai Sturdza. Este interesantă explicația dată de Fournaraki, într-o scrisoare ¹⁰⁹, în legătură cu motivele care l-au determinat să-i ajute pe tinerii moldoveni: „Avînd casă și moșie personală pe pămîntul Moldovei... mi-am servit iubita mea patrie cu educarea celor cinci copii ai săi care se află aici [La Paris] ...”. Invocă chiar vechimea. „românească” a familiei sale, căci adaugă: „sînt nepotul Stolnicului Stamataki [Fournaraki], care și acesta a servit Moldova” ¹¹⁰. Ce a însemnat pentru tinerii moldoveni contactul cu Fournaraki se poate deduce ușor, căci prietenul lui Korais era un activ adept al acestuia, întreținînd legături cu fruntașii

greci și ocupându-se de moștenirea spirituală a marelui învățat, după moartea sa.

Am amintit aici doar câteva exemple ale unor relații personale care vor putea fi mai bine cunoscute numai după ce corespondența, în curs de inventariere la Biblioteca Academiei și la Biblioteca Centrală de stat, va putea fi studiată.

TRADIȚIA JURIDICĂ A LEGIUIRILOR FANARIOTE

Faptul că Legiuirea Caragea a rămas, în cea mai mare parte, ca „pravilă a pământului”, de la 1 septembrie 1818 pînă la 1 decembrie 1865, cînd a fost pus în vigoare Codul civil ¹¹¹, a avut o serie de consecințe importante pentru contactele pe care le menține societatea românească cu unele forme de cultură greacă. Dacă ne gîndim numai la diferitele ediții care au apărut în această perioadă (chiar dacă au fost mai numeroase pentru textul românesc și doar două pentru cel grecesc), înțelegem că ele au făcut necesare operații de revizie care cereau serioase cunoștințe de greacă. În 1838, cînd Codul Caragea este pentru a doua oară publicat în limba română, în tipografia lui Heliade „s-a pus toată silința a se tipări această pravilă față în față, întocmai cu cea tipărită la anul 1818” ¹¹². În textul grecesc al legii se găsesc termeni românești ¹¹³, iar în cel românesc, termeni grecești. Aceasta a contribuit cu siguranță și la menținerea unor termeni juridici grecești în limba română, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea ¹¹⁴.

43 În Moldova, traducerea Condicii civile a lui Calimah este încredințată unei comisii compusă din căminarul

Petrachi Asachi și jurisconsultii statului Cristian Flechtenmacher și Damaschin Bojinca ¹¹⁵. Pentru activitatea juridică a lui Bojinca, colaborarea sa la tălmăcirea din neogreacă în română a „Codului Calimah” este considerată ca un moment deosebit de important ¹¹⁶.

Vechii colaboratori ai întocmirii legiuirilor sau regulamentelor fanariote — indiferent dacă erau români sau greci — sînt juriști consultați și după încetarea domniilor grecești. Învățatul boier român, Iordache Golescu, de exemplu, este în 1831—1832 mare logofăt al dreptății: „Andronache Donici pare să fi avut un rol important în alcătuirea proiectului de Constituție din 1822” ¹¹⁷, iar Atanasie Chirstopoulos, care lucrase cu Nestor Craiovescu la alcătuirea Codului Caragea ¹¹⁸, își continuă activitatea în Țara Românească încă două decenii.

Dar cercetînd contactele culturale româno-grecești în domeniul juridic, la începutul secolului al XIX-lea, trebuie să cităm și rolul pe care l-au avut intermediarele grecești pentru răspîndirea principiilor lui Beccaria în Principate. Valentin Al. Georgescu a analizat recent ¹¹⁹ acțiunea ideilor beccariene asupra numeroaselor proiecte de reorganizare a statului din anii 1821—1823, asupra reformelor penale și penitenciare ale Regulamentului organic, precum și în perioada de pregătire a Unirii. Fără să negăm pătrunderea directă a textelor beccariene în lecturile românești, nu putem să nu observăm că în perioada 1824—1827, Veniamin din Lesbos îl cita pe Beccaria în cursul său de la Academia din București, Vasile Vîrnav îl traducea pe juristul italian în limba română, utilizînd versiunea greacă a lui Korais, iar B. P. Momuleanu și Dinicu Golescu „au fost vădit influențați de gîndirea lui

Beccaria”¹²⁰, ca și Kiseleff, care punea în Divan problema desființării pedepsei cu moartea.

Ecoul târziu al legiurilor fanariote în viața juridică românească a fost înregistrat recent și de Nestor Camariano, care a descoperit o traducere românească a *Manualului de legi* al lui Mihai Fotinopoulos, publicată în 1869 în ziarul *Térra*, datorată probabil lui George Baronzi (acesta publicase în același an și traducerea din limba greacă a *Istoriei Daciei* de Teodor Fotino)¹²¹.

II. ȘCOALA. CURSURILE DE LIMBA GREACĂ

Odată cu instaurarea domniilor pămîntene, viața culturală a Principatelor se caracterizează prin lupta pentru cultivarea și îmbogățirea limbii naționale. Școlile grecești nu mai sînt subvenționate de stat, care e preocupat de buna organizare a școlii românești. Locul limbii grecești în învățămînt se rezumă la cursurile reduse — adesea facultative — de la școlile publice, la școlile private cu limbă de predare grecească, destinată mai mult comunităților elene, și la lecțiile predate de preceptorii și profesorii particulari, din ce în ce mai puțin numeroși.

În anii care au urmat Eteriei, școala de la Sf. Sava, redeschisă pentru puțin timp de Gheorghe Lazăr și condusă din 1823 de Heliade Rădulescu are printre elevii săi pe Grigore Pleșoianu și pe Iancu Nicola (viitorii traducători din greacă) ¹²².

ÎNVĂȚĂMÎNTUL ALILODIDACTIC *

Cursurile se fac utilizîndu-se tabelele cunoscutului pedagog grec Gh. Cleobul. Acesta introdusese învățămîntul lancasterian (1819—1820) la școala din Iași

* Această metocă, cerumită și lancasteriană sau mutuală, permitea însușirea primelor cunoștințe școlare prin folosirea unor monitori care îi ajutau pe învățători, înlocuindu-i în clase pentru repetarea lecțiilor.

cu ajutorul lui N. Rosetti-Roznovanu și al mitropolitului Veniamin. Aici s-au format cadrele didactice ale Greciei (Atena, Sparta, Smirna, Candia și insulele Arhipelagului) din perioada revoluției grecești din 1821—1829 ¹²³. Metoda alilodidactică ținea de programul pedagogic complet preconizat de Korais care urmărea ca progresele realizate de pedagogia occidentală să fie introduse în școlile din Grecia ¹²⁴.

Desigur, după 1821, tabelele lui Cleobul nu mai puteau fi folosite în învățământul românesc în limba greacă. Exemplarele tipărite în 1820 din grija lui Veniamin Costachi fiind foarte rare ¹²⁵, ele trebuiau traduse din nou în Principate. De aceea, în primii ani ai domniilor pămîntene apar în ambele capitale românești tabelele lancasteriene care adaptează metoda lui Cleobul cerințelor didactice românești. În 1826, se tipărește la București *Abecedarul lancasterian* al lui Teodor Paladi ¹²⁶, colaboratorul lui Heliade la Sf. Sava, care cu doi ani înainte făcuse apologia metodei lancasteriene în broșura sa intitulată *Către toți iubitorii de lumină compatrioți, cinste și închinăciune*. Pentru el cultura „europeană“, care este „un exemplu pentru toate celelalte „noroadă“, nu se poate răspîndi decît prin această metodă. Este evident că izvorul inspirației lui Palade trebuie să fi fost în scrierile lui Cleobul ¹²⁷, căci în această broșură el reproduce teoria pedagogului grec, după care originea metodei mutuale este foarte veche; ea a fost cunoscută lumii antice și doar adaptată de Bell și Lancaster. Nu numai că surprindem ideea lui Cleobul în textul lui Paladi, dar găsim și un lung citat din Plutarh ¹²⁸, reprodus în original, ceea ce ne dovedește că dascălul patriot cunoștea destul de bine

limba greacă. Aceasta nu înseamnă că o și iubea, după cum vedem din comparația antitetică pe care o face între greacă și română: „limbii Patrii noastre cea română este una din limbile Europaicești, adevărată fată a Latinii și soră cu cea italienească, franțoziască ș.c.l. Într-această limbă a noastră nu se rătăcește cineva într-un luciu (lux ?) de însemnări unii ș-aceiași ziceri cu totul dimpotrivă, precum în limba ellingască”¹²⁹.

Dar, așa cum spune Ion Brezoianu, „serdaru Teodor Paladi reorganizase doar învățămîntul mutual la Colegiul Sf. Sava”¹³⁰. El fusese introdus aici — în forma greacă dată de Cleobul — de către Dimitrie Vilie din Chios, în timpul directoratului lui Constantin Vardalah¹³¹. Heliade Rădulescu, care a avut o deosebită considerație pentru Vilie¹³² a cerut — ca efor al școlilor în 1840 — să i se acorde acestuia un premiu în bani pentru meritul de a fi introdus învățămîntul alilodidactic în Țara Românească¹³³. Entuziasmul lui Heliade pentru această metodă — care permitea o mare economie de cadre didactice — se vede și din faptul că, înainte de a-l îndemna pe Paladi să publice tabelele lancasteriene, îl formase — cu același scop — pe Daniel Tomescu, care a murit însă foarte tînăr. Și acesta, cunoscînd metoda din școala grecească, a tradus și prelucrat tabelele în limba română, dar nu reușise să le publice, întîmpinînd rezistența mitropolitului și clerului¹³⁵. Biserica nu putea tolera înlocuirea *filadelor*¹³³ patriarhiei, care asiguraseră pînă atunci un învățămînt predominant religios, cu acest mod de propagare a culturii laice.

La Iași, Veniamin Costachi își retipărește tabelele alilodidactice în 1825¹²⁶, iar în 1828 introduce în cartea sa de *Învățătura creștinească*¹²⁷ o serie de articole

intitulate „meșteșugul alilodidactic“. Metoda e aplicată de Simicn Marcovici (1827) și de Gh. Seulescu (1828)¹³⁸.

La Craiova, sistemul alilodidactic e folosit în 1826 de „profesorul de împrumutată învățătură“ Grigore Pleșoeanu, cunoscut prin traducerile sale grecești¹³⁹, iar la școala din Golești, de Aarcn Florian (după 1826), inițiat tot de Heliade¹⁴⁰.

Anonimatul în care căzuse opera lui Cleobul¹⁴¹ în Grecia chiar, pe de o parte, iar pe de altă parte nevoia de a trece sub tăcere un reprezentant, al regimului trecut, ne explică ignorarea sa de către adepții săi români. Dealtfel, paralel cu apariția *Tabelelor* lui Palade și Veniamin Costachi, pătrunde în tiparul bucureștean și opera lui Kokonis, care, datorită sprijinului primit de la Capodistria și copiind, în bună măsură, lucrările lui Cleobul, trece — în Grecia — drept adevăratul întemeietor al acestui învățământ. Ceea ce se editează la București nu este însă metoda sa pentru învățământul alilodidactic, ci *Noua pedagogie*, a cărei a III-a ediție apare în 1823, iar a VII-a, în 1836, la tipografia Heliade și Hristide¹⁴². Așadar, faima de care se bucura Kokonis pătrunsese și în Țara Românească, contribuind și aici — desigur — la ștergerea amintirii lui Cleobul. În exemplarele de care dispunem, Cleobul nu este citat de Teodor Paladi și nu mai e amintit de Veniamin Costachi. Ion Brezoianu, în istoricul pe care-l face în 1850 învățământului mutual din Principate spune că „această metodă a fost pusă în lucrare și cunoscută în Țara Românească mai înainte de publicația ce i-a făcut dr. Bell și Lancaster, îi lipsea însă numele și d. Vilie a adus, împreună cu oarecare

observații ingenioase, care au slujit la perfecție ei, și numirea de « învățătură împreunată »¹⁴³.

Fără îndoială că învățămîntul mutual ar fi ajuns oricum în Principate, în această perioadă care deschide — pe plan european — problema învățămîntului elementar. Principiile lui Bell și Lancaster aveau o răspîndire largă la data aceea, iar Gr. Pleșoianu și alți intelectuali români recent veniți din Apus ar fi fost în stare să alcătuiască, direct, o adaptare a acestor principii la necesitățile românești. Dacă asistăm încă la o perpetuare a tabelelor lui Cleobul și a tradiției introduse de Villie pînă după 1840, aceasta se datorește însă unei situații de fapt care a cerut-o. Într-adevăr, Palade, Tomescu sau Villie nu erau cazuri izolate, niște dascăli învechiți, care nu puteau renunța la o metodă deprinsă în tinerețe.

Un întreg grup de intelectuali bulgari sau — așa cum sînt numiți de Heliade Rădulescu¹⁴⁴ — de „profesori străini“, formați fie la Academia domnească, fie la școlile grecești din Bulgaria și Grecia, au participat la răspîndirea masivă a metodei alilodidactice în Bulgaria¹⁴⁵. Este vorba de acea perioadă în care școlile lancasteriene înființate la Tîrnovo, Gabrovo, Kotel, Plovdiv etc. cu sprijinul lui Vasil Aprilov, mitropolitul Ilarion al Tîrnavei și altor intelectuali au marcat perioada de rivalitate dintre școala bulgară și cea grecească, încheiată cu victoria celei dintîi¹⁴⁶. Știindu-se că românii dispun de cadre și de manuale pentru această metodă, mitropolitul Ilarion îl trimite pe Neofit Rilski la București, spre a-și însuși cunoștințele necesare în acest domeniu. Neofit urma să traducă

tabelele în limba bulgară și să redacteze o gramatică bulgară.

Din listele de prenumerați și — în general — din cărțile editate de frații Hristide în acești ani reiese că aceștia mențineau legături strânse cu profesorii bulgari, și, în special, cu cei din Plovdiv și Gabrovo ¹⁴⁷. Formați la școlile grecești din Bulgaria — unde au și predat — frații Hristide editează la București, așa cum am văzut mai sus, în 1836, *Tabele de alilodidactică în limba greacă* ¹⁴⁸, precum și opera noului teoretician grec al metodei: Ioannis Kakonis. Printre prenumerații bucureșteni ai Μηνολόγιον-ului lui G. Constantinos, găsim, în 1837, un Andreas Apostolatos, care se intitulează „directorul școlii alilodidactice”.

Din presa românească a timpului, vedem că dezvoltarea învățământului lancasterian în Grecia este urmărită îndeaproape, semnalându-se legăturile cu Societatea de învățătură începătoare din Paris ale contelui Capodistria, care „se îndeletnicește cu multă râvnă pentru creșterea și învățătura tinerimii” ¹⁴⁹. Presa greacă din București descrie cu interes „situația învățământului în Grecia” ¹⁵⁰.

ÎNVĂȚAREA LIMBII GRECEȘTI ÎN ȘCOLILE PUBLICE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Pentru primii ani ai domniilor pămîntene, informațiile privind învățământul general și deci și cursurile de limbă greacă sînt foarte reduse. Desigur, o explicație ar fi faptul că școlile publice nu sînt încă reorganizate din cauza crizei economice și a tulburărilor care caracterizează această perioadă. Pe de altă parte, încercările

lui Heliade și Tomescu de a introduce învățămîntul lancasterian întîlnesc opoziția violentă a mitropolitului Grigorie, care, profesînd o ortodoxie rigidă, vede în școala lui Lazăr „un cuib al diavolului, unde se clocesc ouăle Satanei”¹⁵¹. Regăsim deci un ecou al manifestului patriarhului Antim (*Învățătura părintească* fusese tradusă în Moldova în 1822), iar mitropolitul cerea ca „și profesorii de matematică să fie de o ortodoxie indiscutabilă”¹⁵². O asemenea atitudine, împărtășită și de unii boieri, l-a făcut pe Iordache Golescu să protesteze în termeni energici.

Sub regulamentul organic, cînd se realizează reorganizarea școlilor publice, iar limba română este limba de predare pentru toate treptele învățămîntului, prezența în conducerea școlilor a unor oameni de cultură greacă asigură o anumită continuitate preocupărilor legate de această cultură. În 1831, Comisia de inspecție a școlilor este formată din Fanton de Verrayon, Suțu, Dendrino și dr. Nicola-Sava Piccolos — medicul personal al lui Kiseleff — avînd ca secretar pe Geanoglu Lesvioudax. Nu e de mirare că această comisie — în care trei dintre membri aveau o formație grecească — semnală în rapoartele sale — alături de catedrele vacante de la alte materii — și pe cele de limbă greacă¹⁵³, iar cursurile „slobode” din clasele complementare erau de greacă, rusă și pravile¹⁵⁴. După 1832, actele legate de problemele Colegiului Sf. Sava și, în general, de probleme didactice au și semnătura lui N. Piccolos ιατρός (doctor)¹⁵⁵ (de exemplu la numirea lui C. Aristia ca profesor de limba franceză și greacă nouă, înființarea unei societăți literare, în 1836, numiri de profesori etc.). Ca inspector al Colegiului Sf. Sava,

Piccolos a comandat pentru biblioteca școlii lucrări ca: *Expédition scientifique de Morée*, de Abel Bloute (Paris, 1832), *Thesaurus graecae linguae* al lui Estienne, edițiile clasicilor greci și latini de la Paris (Homer, Aristofan, Xenofon, Polibius etc.). Sîntem deci în fața uneia din cele mai eficace forme ale influenței koraiste ¹⁵⁶, pe care o vedem în traduceri, în proiectele editoriale ale lui Heliade Rădulescu, în aplicarea metodei alilodidactice, în formarea bibliotecilor. Răspîndirea clasicilor greci pentru cultivarea maselor era — așa cum arătam mai sus — unul din principiile cele mai scumpe ale adepților lui Korais.

Dealtfel, inițiativele lui Piccolos nu au un caracter izolat. Așa cum a subliniat Constantin Velichi, la alegerea acestor cărți trebuie să fi contribuit și faptul că bibliotecarul colegiului a fost un timp George Ioanid, profesor de limba greacă, avînd ca ajutor pe Nicolae Nenovici ¹⁵⁷. Piccolos a sprijinit și pe unii bursieri bulgari, ca de pildă Rasiadi din Tîrnovo, care a fost ajutat și de domnitorul Alexandru Ghica cu bani și cărți, pentru a deschide o școală în orașul său natal ¹⁵⁸. Dealtfel, Piccolos ajunsese un factor hotărîtor în problemele culturale ale țării. Cînd se înființează cenzura, în 1837, el funcționează ca șef al secției de cenzură ¹⁶⁰, pînă în 1840 ¹⁶¹. El continuă să fie consultat, în calitate de corespondent, și mai tîrziu, chiar în timpul șederii sale la Paris (1843—1849). Și în această perioadă, el contribuie la procurarea de „gramatici, dicționare și alte cărți franțuzești și grecești“.

În 1831, raportul semnat de Ion Popp, George Ioanid, Gh. Popp, și Constantin Moroiu specifică printre obiectele de învățămînt ale școlii de la Sf. Sava:

limba grecească veche și nouă ¹⁶². În consiliul școlii centrale de la Sf. Sava intră — alături de cei menționați — și Eufrosin Poteca, Simion Marcovici și Iosif Genilie. Aceștia recomandă Eforiei 9 elevi, pentru a fi numiți la școlile din județe, pentru limba elinească. Dintre cei patru institutori care încep să urmeze cursurile normale de pe lângă școala Sf. Sava la 1 noiembrie 1831, numai Dumitru Jianu și N. Simonide absolvă cursurile, pentru a deveni profesori județeni. Limba greacă „vorbitoare“ se studiază la cursurile „slobode“ ale acestei școli potrivit regulamentului din 1832. La Craiova, la Școala centrală, se învață gramatica, aritmetica, greaca și franceza ¹⁶³. Petrache Poenaru notează, cu ocazia unei inspecții făcute la această școală în 1832 că „dl. Mundaniotul se străduiește fără pregetare în predarea limbei grecești, și prin bunul metod ce întrebuințează, deprinde foarte bine pă școlari atît în limba grecească veche, cît și în cea vorbitoare“ ¹⁶⁴. Cu siguranță că aceștia trebuie să fi fost destul de avansați căci, în 1837—1838, în clasul al IV-lea, se învață „limba elinească în toate zilele“, iar „limba franțuzească de trei ori pe săptămînă“ ¹⁶⁵.

Sub domnitorul Alex. Ghica însă, în urma unei reorganizări a școlii de la Sf. Sava, din ianuarie 1834, *limba greacă „vorbitoare“ se suprimă* din planul de învățămînt ¹⁶⁶. Desigur, aceasta nu a influențat cursurile de greacă veche, fiindcă la o inspecție făcută la examenele de sfîrșit de an se „constată cu mîndrie că baza învățămîntului o constituiau învățătura literaturii limbii românești și altor limbi clasice“ ¹⁶⁷. Profesor de greacă la Sf. Sava, în timpul domniei lui Alex. Ghica este George Ioanid ¹⁶⁸, care predă în clasa a IV-a următoarele

materii: *etimologia* și *ortografia*, atât prin regulile gramaticale, cât și prin cercetare de derivație și compunere și prin exerciții de scriere dictando; *traduceri* dintr-o crestomație ce cuprinde culegere din cele mai alese bucăți din scriitori elinești. În clasa a V-a, se făcea „sintaxul” prin deprindere din românește, dintr-aceeași crestomație (exemplu *Filipicele* lui Demostene) ¹⁶⁹.

Sub Bibescu, printre învățăturile complementare este „literatura limbii elinești la clasa a VI-a umane și I complementară”, predată la Sf. Sava de Gr. Papadopol. Acesta îl înlocuise pe G. Ioanid în 1840 la catedra de greacă veche, iar Ioanid devine în 1842 conservatorul bibliotecii Colegiului, unde este retribuit numai cu suma de 200 lei. S-a emis ipoteza că el ar fi continuat să țină cursul de *greacă modernă*, neoficial, de unde avea probabil o completare a salariului ¹⁷⁰.

Informații mai precise asupra cursurilor de greacă ținute la Sf. Sava, ne oferă materialele lăsate de Grigore T. Papadopol ¹⁷¹, profesor la Sf. Sava începînd din 1840, și colaborator la *Curierul românesc*, care a avut și o bogată activitate publicistică. Cu siguranță că el a fost mult sprijinit și de Heliade, care îi face o ade-vărată publicitate în *Curierul românesc* și în *Curierul de ambe sexe*, fie pentru a da unele detalii biografice celor care nu-l cunoșteau, fie pentru a-i prezenta o lucrare recent apărută ¹⁷². În ambele ziare apar fragmente dintr-un studiu care îi fusese cerut lui Papadopol de domnitorul Alex. Ghica ¹⁷³. În disertația pe care a redactat-o în limba franceză pentru deschiderea cursului de poezie greacă la Colegiul Sf. Sava ¹⁷⁴, Papadopol face o interesantă analiză a cauzelor care

au contribuit la „discreditarea limbii grecești în Principate“, reducându-le la două: 1) impunerea sa de către un regim devenit odios prin abuzuri; 2) metoda proastă folosită „din cauza ignoranței sau a sistemului celor care o predau“. În continuare, face o adevărată pledoarie pentru reluarea unor raporturi normale româno-grecești, arătând că „relațiile pe care le-au avut grecii cu românii, deși au fost tulburate de împrejurări, nu sînt atinse de sterilitate. Comerțul, viața politică a celor două națiuni, progresul literaturii din Grecia, de care Țara Românească ar putea să profite mult, dată fiind identificarea de circumstanțe, *totul* ne spune că viitorul va șterge urmele trecutului“. Și acest text este un document al trecerii de la formele extremiste ale sentimentelor antifanariote, la cele inspirate de filelenismul contemporan.

Domnia lui Alex. Ghica trebuie să fi fost un moment deosebit de favorabil acestei stări de spirit, căci către el se îndreaptă gîndurile recunoscătoare ale multor oameni de cultură greci din Țara Românească, așa cum reiese dintr-o serie de omagii și dedicații ¹⁷⁵.

Programa cursului lui Papadopol cuprindea: pentru clasa a V-a, „prozatorii“; pentru clasa a VI-a, lecții din filosofii, istoricii și profesorii greci (Platon, Herodot, Homer, Sofocle), noțiuni preliminare de metrică și dialectele grecești. Toate lecțiile de sinteză erau predate după cursul lui Neofit Vamva, utilizîndu-se și *Grammatica universală aplicată limbii grecești* a acestuia, în manuscris. Exagerările lui Papadopol cu privire la marele procent de greci din rîndul familiilor boierești din Principate au fost preluate de unii istorici greci

ai diasporei. Aceștia (M. Dendias, G. Lampridis), amplificându-le, au ajuns la afirmații deplasate și cu totul regretabile cu privire la predominarea elementului grec în țările române în secolul al XIX-lea ¹⁷⁶.

În deceniul al VI-lea, când Grigore Papadopol, întors în patrie, predă la Atena ¹⁷⁷, cursul de limba greacă de la Colegiul Sf. Sava este ținut de Ioan Colcotidis, căruia multe generații de elevi i-au datorat numeroase manuale și reeditări de clasici pentru uz didactic.

Sub Barbu Știrbei, comisia de reorganizare a școlilor, compusă din P. Poienaru, S. Marcovici și C. Brăiloiu, reintroduce cursuri facultative de greacă, rusă și turcă, din cauza trebuințelor ce se nasc din relațiile comerciale și politice ale țării ²⁷⁸. Acestea fuseseră prevăzute pentru unele categorii de funcționari și anume: „amploriații cancelariei agenției țării de la Constantinopol“, care „pe lângă cursurile de umaniore, vor fi datori să cunoască și limbile turcească și grecească vorbitoare“, precum și pentru „amploriații carantinești“, care aveau de-a face cu negustori balcanici folosind aceste limbi.

Dar asemenea măsuri încep să aibă caracter de excepție și — după cum vedem — se leagă mai mult de nevoile vieții economice și diplomatice decât de preocupări culturale. De la Regulamentul din 1834, care hotărâse înlăturarea limbii grecești moderne din programul școlar, tendința Comitetului de organizare a școlilor începe să fie tot mai restrictivă cu privire la limba greacă în general. Astfel, în 1836, „Comitetul face luare aminte și pentru limba grecească, că ar putea fi de ajuns un profesor, când astăzi se găsesc

doi”¹⁷⁹. De la principiile lui Constantin Suțu, care recomandase ușurarea programului zilnic în școli „fără a lipsi pe elev de ansamblul cunoștințelor considerate necesare, ca de exemplu limba elenă”¹⁸⁰, se va ajunge, în generația următoare la atitudini cu totul opuse. Astfel, D. Pop Marțian¹⁸¹ declară în 1862 că „în loc de a învăța greceasca 4—5 ani, pentru a face o traducere mincinoasă din Eschyl sau din Homer, am face mai bine de a întrebuința acele ore pentru a trece tinerimea prin cursurile a doi-trei profesori de științele agricole practice”¹⁸². Importanța unor cursuri de științe agricole nu era însă înțeleasă îndeajuns de intelectuali români de prestigiu ca B. Petriceicu Hasdeu, care califică propunerea lui Pop Marțian drept „o dovadă de prejudecată vulgară” sau ca Nicolae Suțu, predecesorul lui Laurian în conducerea școlilor, care „țineau de rău asemenea utopii, care ... răpiau limbii grecești locul pe care-l avusese pînă atunci”¹⁸³. Dealtfel, excesele latiniste din anii 1851—1853 au atras, prin reacție, un nou interes pentru limba greacă și, în 1855, Ministerul Educației critică programul școlar, arătînd că „nu se învață nici greaca, nici istoria literară”¹⁸⁴. Reacția este însă slabă și — sub Cuza — „limba greacă, deși obligatorie, a fost lăsată numai în clasa a IV-a”¹⁸⁵, ne spune N. Suțu. Cu multă dreptate tot Suțu arată consecințele pe care le-a avut o asemenea măsură, căci „acest studiu, atît de dificil chiar pentru copiii din Grecia”, nu a mai reprezentat pentru elevii români decît o povară..., grijă și o pierdere de timp”. Suprimarea limbii grecești în deceniul al VI-lea, cînd latina devine „baza învățămîntului” și Laurian conduce destinele școlii românești, este explicată de conducere tocmai

prin dificultățile pe care le ridică învățarea limbii grecești. Aceasta, „necesitînd un studiu serios, nu poate figura în program numai de formă“. „Nu se poate crea o catedră numai pentru doi sau trei elevi“ ¹⁸⁶.

Desigur, o asemenea concluzie nu putea rămîne definitivă. Mai bine zis, soluția nu trebuia să fie înlăturarea unui obiect de învățămînt, din aceste motive, ci, dimpotrivă, dublarea numărului de ore ce i se acordau, pentru a nu mai face din învățarea limbii grecești o formalitate. Dealtfel, această măsură nu a durat decît doi ani (1852—1853) și greaca veche a fost reintrodusă în programul școlar, dar numai în clasele superioare. Mult mai tîrziu, în 1867, cînd se vor revizui principiile didactice ale Principatelor Unite, Cînsiliul general de instrucțiune a propus o soluție de compromis. „În ceea ce privește limba elină, cînsiliul general, aflîndu-se între tendința represintată de cnor. Cînsiliu permanent se cerea limba elenă, încă din clasa I-a și tendința opusă ce înlătura această limbă moartă din clasele inferioare, dîndu-i un loc însemnat în clasele superioare, cînsiliul general s-a pronunțat pentru *statu quo*, făcînd să înceapă studiul limbii elene din clasa VI-a“ ¹⁸⁷.

ÎNVĂȚAREA LIMBII GRECEȘTI ÎN ȘCOLILE PUBLICE DIN MOLDOVA

Reorganizarea școlilor în Moldova — după desființarea lor în 1821 — este amînată pînă în 1828, din cauza dificultăților politice întîmpinate de Ioan Sandu Sturdza pentru consolidarea domniei ¹⁸⁸. Școala vasiliană e reînființată în 1828, printr-un hrisov domnesc cerut

de anaforaua celor 4 epitropi: mitropolitul Veniamin, Const. Mavrocordat, Mihail Sturdza și aga Gh. Asaki. Anaforaua subliniază necesitatea ca materiile („religia, filosofia, biografia, logica, retorica, poezia, istoria, matematica, moralul, economia pămîntească și politicească, istoria naturală și arheologia“) să se învețe în limba românească ¹⁸⁹. Limbii grecești i se acordă un loc cu totul secundar, urmînd a fi predată „pre lingă aceste“ materii și numai după ce „se va ușura casa școalei de sarcina cheltuielilor“. Dar între cei patru profesori numiți (Constantin Facaș, iereul Ioan Silvan Sakelarie, Vasile Fabian și Gh. Săulescu), unul din ei, Săulescu, fusese trimis de Veniamin Costachi la Colegiul din Chios — cea mai însemnată școală a Greciei — și avea deci o serioasă cultură grecească ¹⁹⁰. Progresele cursurilor de greacă nu întîrzie să apară. În 1833 se introduc o serie de materii noi. Săulescu nu mai predă noțiuni elementare de aritmetică, gramatică și istorie, ci istoria universală. Căminarul Athanasie ține un curs „extraordinar“ (ca toate cele de limbi străine) de limba elină: „cetire, scriere, gramatică și explicațiuni ale clasicilor“, iar Iosef de Adler predă „scriere în moldovenește, franțuzește, rusește și grecește“ ¹⁹¹. La Academia mihăileană, considerată prima școală superioară a Moldovei, în cele dintîi serii de elevi se numără alături de absolvenții Școlii vasiliene și cei ai pensioanelor private ca acelea ale lui Kukulli, Curius și Saketti (care cereau o taxă destul de mare, în timp ce internatul Academiei era gratuit) ¹⁹². Grecul Kukulli, al cărui pensiu se golise aproape prin înființarea Academiei, a trecut aci ca profesor de elină ¹⁹³. Dealtfel, limba elină se predă

acum în clasele I și a II-a de „umanioare“ în programa obligatorie și nu în cursuri „extraordinare“. Rolul lui Săulescu în rezolvarea problemelor de programă și deci în locul acordat elinei trebuie să fi crescut simțitor, căci în 1837—1838 este „profesor de filologie, inspector al școlilor normale și secretarul comitetului“¹⁹⁴.

Abia în 1851, limbile clasice vor deveni materii de bază, „temelia studiilor“, cum le caracterizează Xenopol, prin regulamentul școlar din 1851, motivându-se că „numai cunoașterea culturii popoarelor civilizate din vechime poate pregăti cu folos, pentru dezvoltarea științelor“¹⁹⁵. La examenele speciale ale școlilor publice din Iași, în 1844—1845, se cerea pentru clasa a II-a începătoare normală, cunoașterea biografiilor lui Socrate, Temistocle, Solon și Licurg¹⁹⁶. La clasele colegiale (colegia II), „gramatica elină pînă la verburile în *ste*, traduceri cu analiză“¹⁹⁷, la colegia III, „parte din verburile neregulate, traduceri din anecdotele filosofilor, cu analiză“, la colegia IV, „gramatica elină pînă la sintaxă și tălmăcirii din Lucian cu analiză“, pentru ca în colegiul V să se facă sintaxa și traduceri din Xenofon cu analiză. La franceză se fac traduceri din Plutarh, în clasa I¹⁹⁸. Limba elină e predată de C. Evnomie. La cele trei școli reale din Iași, Botoșani și Galați, care au 4 ani de cursuri, se învață limbile: grecească, germană și italiană, iar la gimnaziile din Iași, profesorii de elină predau — pe lîngă limbă — literatura și arheologia grecească¹⁹⁹. Ca și în Țara Românească, excesele curentului latinist vor da înțietate latinei, astfel că principiul referitor la limbile clasice se va interpreta restrictiv, în deceniul al VI-lea. Dar,

spre deosebire de Țara Românească, unde latinismul a înlăturat pentru cîtăva vreme limba greacă din învățămînt, în Moldova, datorită autorității lui Săulescu, limba elină și-a păstrat locul și în acești ani ²⁰⁰.

Cu siguranță că activitatea desfășurată de Neofit Scriban pentru reorganizarea seminarului ieșean a fost utilă și învățămîntului limbii grecești în capitala Moldovei, mai ales că aceasta a redactat în 1861—1862 o „metodă pentru studiul limbii elenice“, care lipsea pînă atunci ²⁰¹.

ȘCOLILE PRIVATE

Țara Românească. După dezorganizarea generală a învățămîntului din timpul războiului ruso-turc, constatăm că, odată cu reorganizarea școlii românești în perioada regulamentară, apar o serie de mici școli private grecești, care funcționează cu un număr redus de elevi, în general cca 40 de fiecare școală. În 1831, sub titlul grecesc de „Προκήρυξις, (Anunț) *Curierul românesc* face cunoscută crearea unei asemenea școli grecești ²⁰². În 1832, din 28 de școli particulare, cîte existau în București, 12 erau de limba greacă ²⁰³, dintre care trei aveau pe lîngă limba de predare greacă și franceza, germana sau româna. În 1838 numărul lor crește la 14, pentru ca în 1839 să scadă la 9 ²⁰⁴. Din 304 elevi pe care îi aveau aceste școli private grecești în 1838, nu mai găsim decît 136 în 1839. Tot în 1838, la Craiova, 4 din 8 școli primare erau grecești, Brăila avea 4 școli grecești ²⁰⁵, iar la Ploiești funcționa una singură ²⁰⁶.

O statistică indică, în 1840, pentru întreaga Țară Românească, 28 școli în limba greacă (din totalul de 117 școli private) ²⁰⁷. În 1846, o situație pe județe arată că în județele Mehedinți, Dolj, Romanați, Vâlcea și Buzău funcționa câte o școală greacă, în Râmnicu Sărat, Vlașca și Teleorman, câte 2 școli grecești (la Râmnicu Sărat școala era greco-română), iar în județul Prahova funcționau 2 asemenea școli, în timp ce în Brăila erau 6 (de limba greacă plus altă limbă), iar în Ilfov, 12 ²⁰⁸.

Desigur, este vorba de școli folosite mai mult de comunitățile grecești și care nu mai joacă un rol important în învățămîntul societății românești. Dat fiind numărul lor redus de elevi, prezența cîtorva români în aceste școli nu mai are nimic semnificativ. Școala lui Vaillant, deschisă în 1830, a marcat începutul unui învățămînt particular francez, către care se vor îndrepta de acum majoritatea românilor din familiile burgheze înstărite sau din cele boierești ²⁰⁹.

Deceniul al III-lea este deci ultimul în care se poate încă vorbi de existența unei tradiții didactice în Principate — referindu-ne la școlile private. Un exemplu interesant al acestui sfîrșit de epocă îl oferă cazul lui A. Béchamp — cunoscutul publicist francez — care a fost adus la București în 1825 de un unchi al său, „diplomat cu înalte relațiuni la Viena, în Ungaria” și prieten cu familia Bibescu, „pentru a învăța limbile orientale” și fusese dat la o școală de limbă grecească ²¹⁰. Acolo a învățat să vorbească așa de bine greaca modernă, încît a tradus în această limbă fragmente din opera lui Plutarh și *Télémaque* de Fénelon.

Moldova. Școlile private cu limba de predare greacă, din Moldova, sînt — după Gh. Rășcanu — în număr de 16, în 1836 ²¹¹, avînd ca profesori pe: Ion Sava Hagiopol, Gh. Loghiotatu, Vertor, Gh. Panaite, Spiridon, Anastase Turcu, Mina Papafitiu, Nicolae Panaite, Pal. N. Cucuba, Sard. Chiriac, Trandafir, Pandinimi, Maier ²¹². Se mai menționează și alți dascăli de limba greacă. Astfel, Gheorghe Ioan „paradosește grecește”, la Piatra Neamț, în 1839, avînd 24 de elevi, în timp ce psaltul Ioan din Tîrgul Neamțului „paradosește grecește și românește după metod vechi” la 40 de elevi. În 1846, la Tîrgul Pietrii școala are 10 școlari la limba greacă, iar în ținutul Putna „în dialectul grecesc paradosește și dascălul Costachi Zisidi” (10 elevi). La Focșani, în 1842, elevii lui Ioan H. Minului și Ioan Farmacopoleis, care de asemenea predă în limba greacă, sînt copii de negustori, serdari, căpitani, cavafi, abageri, postelnici în majoritate români. La Bacău era dascăl de greacă Hristodor Panu, în 1839, la Tîrgul Ocnilor, Diamandi Petrin.

Ca și la București, unde la unele pensioane se predă limba greacă, paralel cu o limbă occidentală, lîngă Iași, la școala lui Lincourt, Chefneux și Bagarre de la Miroslava, Costachi Atanasiu predă, în 1831, limba greacă, iar Hönig, germana ²¹³. La pensionul contesei E. de Granpré, din Iași, dădea lecții de greacă, în 1836, Constantin Evnomie. Alți profesori greci din asemenea pensioane erau Petrachi Neculai Fóca, Ștefănachii Popovici, Spiridon Popovici, Gh. Macovei, Ilie Moscu etc.

Așadar, ca și în Țara Românească, și aici constatăm că învățămîntul privat grecesc este treptat înlocuit datorită concurenței cu învățămîntul public românesc și cu pensioanele franceze.

PROFESORII PARTICULARI

Alți profesori particulari de limba greacă sînt menționați în treacăt și îi aflăm cu totul întîmplător, adesea fără ca numele să le fie dat complet, sau chiar anonimi, ca acela care i-a dat lecții de greacă lui Alecu Russo. O simplă aluzie la „greceasca dascălului” pare să însemneze „că și Russo își va fi agonisit primele noțiuni de la vreun învățător grec sau cunoscător de grecește, întocmai ca și Negruzzi, înaintea lui” ²¹⁴. Kogălniceanu învață negreaca cu dascălul Gheorgache, avînd probabil unele noțiuni și de acasă, căci mama sa, Catinca Stavrîlă, fusese crescută de familia „grecizată” a Callimakilor. În Franța, unde merge la studii cu fiii lui Mihail Gr. Sturdza, se distinge la limba greacă ²¹⁵. Dealtfel și porecla de „grecul negru” care i se dă în Germania în timpul studiilor, făcea probabil aluzie la cultura sa greacă.

Anton Stamatopoulos, după o carieră bogată didactică la Suceava, Craiova (unde dăduse lecții în familia lui Dimitrie Bibescu), București, Brașov, și Făgăraș, s-a stabilit în cele din urmă la Sibiu, unde predă greaca, franceza, germana și italiana, avînd printre elevii săi doi Brăiloiu ²¹⁶.

Găsim însă și mult mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea profesori greci particulari, veniți anume din Grecia pentru a da lecții în Principate. Astfel Petre Gheorghiadis (1828—1896), originar din Ianina, s-a stabilit la București în 1855, cumpărîndu-și o casă și o moșie. Preda limba greacă și franceza în

casele boierilor români și greci și la diferite institute particulare ²¹⁷.

Dar limba greacă se mai învăța și empiric, prin contactul cu negustorii, cu acea lume pestriță, balcanică mai ales, care forma clientela târgurilor și hanurilor. Astfel, nu a putut scăpa să n-o învețe Veniamin Cătuțescu, care mărturisește că după ce „la vîrsta de 5 ani m-a dat la dascăl să-nvăț grecește, cu care m-am pedepsit pînă la vîrsta de 9 ani“, s-a bucurat de înființarea școlii românești de la Sf. Sava, odată cu venirea la domnie a lui Grigore Ghica. În timpul războiului din 1828 însă, lucrînd la o prăvălie, a învățat „muscălește binișor, grecește ceva, turcește o bucățică bună“. Imaginîndu-și că poate fi întrebat „Bine, muscălește învățași de la muscali, dar turcește și grecește de unde?“ el răspunde: „Fiecare știe că la cîrciumă este turnu Babilonului; acolo vin toate națiile, ba și ungurește rupeam“ ²¹⁸.

Datorită memoriilor lăsate, știm cît au pătimit Gh. Peșacov (1836—1909) și Matei Millo cu învățarea limbii grecești, tocmai pentru că rămăsese obiceiul acestor lecții de greacă, atît timp cît pentru nevoile comerțului era nevoie de ea, iar intelectualii și boierii o vorbeau încă. De aceea protestează Pleșoianu atît de vehement, în introducerea sa la Marmontel, în care întrebuițînd exagerat de multe expresii grecești, imaginează un dialog între un patriot român și un filogrec, în care filogrecul, răspunzînd la pledoaria celui dintîi, exclamă decepționat: „cu d'al'dastea vreți s'amăgiți pe oameni ca să nu-și dea copiii întîi la grecește?“

Trebuie să fi fost însă destul de mare prestigiul de care se mai bucura încă învățarea acestei limbi, dacă la mijlocul secolului al XIX-lea, un aprig adversar al fanarioților, cunoscutul memorialist Ștefan Dăscălescu, declară că îi va „fi recunoscător cât va trăi” dascălului epirot Constantin Dasidis, care îi dăduse lecții de limba elină „ce o cunoștea în adâncurile ei” ²¹⁹.

III. LIMBA

(DICȚIONARE, GRAMATICI, TEXTE GRECO-ROMÂNE)

Vorbind despre lexicografia greco-română ²²⁰, Demostene Russo arată că în preajma revoluției de la 1821 „pe grecii din Principate îi apucase o lexicomanie fără seamăn, și zeci de pregătiți și nepregătiți se îndeltniceau cu alcătuirea de dicționare” în scopul de a da „un dicționar cât mai dezvoltat al limbii grecești vechi, explicată în greaca modernă, precum și dicționare greco-franceze, italiene”.

Într-adevăr, după mai bine de un secol de stăpânire fanariotă, nu exista în Principate nici o lucrare lexicografică „în care limba română să figureze, ca limbă componentă, alături de cea greacă” ²²¹. Se cunosc doar câteva dicționare manuscrise greco-române din secolul al XVIII-lea, a căror circulație nu pare să fi depășit mediul mănăstiresc. Lexicomania la care se referă Dem. Russo este — fără îndoială — un ecou al mult dezbătutei „probleme a limbii” și o dovadă că adepții lui Korais erau tot mai numeroși, iar limba vorbită se impusese. Elaborarea unor dicționare greco-române se face de asemenea simțită într-o perioadă de traduceri, atunci când crearea unei limbi literare pune mai ales problema găsirii unor echivalente pentru numeroasele neologisme care

circulau. Dicționarele apărute în Principate constituie — alături de traduceri — genul cel mai răspândit în activitatea tipografică din această perioadă. Nevoia traducerilor fiind imperioasă și traducătorii stingheriți de dificultățile de limbă, unii autori trebuiau chiar să-și alcătuiască la sfârșitul volumului adevărate „lexicoane” ale textului, vocabulare explicative ale unor termeni necunoscuți. Așa se explică titlul *Logicii* traduse de Grigorie, episcopul Argeșului: *Lexiconas al zicerilor și numirilor celor noaă, care acum de nevoe pentru înțelegerea aceștii Loghici s-au găsit din însăși limba noastră rumânească*²²³. În ultimele cuvinte străbate parcă un fel de mândrie, autorul „descoperind” resursele limbii sale materne.

Chiar dacă era în general mai cunoscută doar boierimii și negustorimii, limba greacă a dat limbii române o serie de neologisme cu o arie mare de răspîndire, încetățenite — așa cum a arătat Gh. Bulgăr — de limba documentelor administrative de la începutul secolului al XIX-lea²²⁴. Astfel, în 1811, într-o adresă a Divanului către comandamentul rus, se explică un termen romanic printr-un termen neogrecesc, familiar redactorilor, dar greu de înțeles pentru destinatar: „pentru ca să lipsească dar acest *confuzion* — iar mai bine a zice *catahrisis*”. Deci neologismul grec e preferat²²⁵. Tot Gh. Bulgăr face constatarea deosebit de interesantă că neologismele apusene și termenii neogrecești (paravalisi, paradosi, teorisi, diafora, clironomie, simfonie, pliroforie, metahirisi, diastimă, ideat) „stau cam pe același plan în deceniul II și III al veacului nostru; după 1840 neologismele apusene se vor înmulți în mod considerabil, eliminînd treptat celelalte cuvinte

străine de limba română“. Această constatare ne arată că există un paralelism perfect între perioada de eliminare a grecismelor și apariția primelor dicționare greco-române (din anii, 1825, 1827, 1834, 1835), așa cum vom vedea mai departe.

Un exemplu al vitezei cu care evolua limba română, în acest sens, ni-l dă studiul Dinei Căplescu ²²⁶. Subliniind interesul pe care îl prezintă limba lui Gh. Asachi, care „avînd o concepție mai degrabă conservatoare, face și mai semnificative modificările pe care le-a operat“ ²²⁷, autoarea semnalează procedeul folosit de scriitor. Între ediția I a *Elementelor de matematică* apărute la Iași în 1836 și ediția a II-a (Iași, 1843) se constată înlocuirea împrumutului grecesc cu un împrumut romanic, de tipul: „alfavitului“ cu „alfabetului“, „haractire“ și „haractiruri“ cu „caractere“, „este a să protimisi“ cu „este de preferat“. „Ceea ce dovedește—subliniază Dina Căplescu—că gradul de intoleranță față de anumite exprimări neliterare crescuse simțitor“.

Foarte elocventă e atitudinea lui Vasile Pogor care, editîndu-l pe Heliade Rădulescu îi face acestuia — în 1838 — unele propuneri de îmbunătățire a textului. El se declară de acord cu C. Aristia, în înjghebarea unor cuvinte românești care, chiar cînd au o aparență ciudată, sînt preferabile cuvintelor străine... „căci știu bine cum că acei ci au încheiat *mîniștergura*, din *mîne* și *șterg*, *gîtleghău*, în loc de *podgalstic* și *suptalpic* în loc de *ὀποδόσιον* (la harnașament, scară, turtur) și de nu l-ar înțălegi deodată românii, ca pre avalm, tot mai degrabă vor prinde rădăcină“. Dealtfel, cu zece ani în urmă (1828), Heliade, în prefața gramaticii sale, atinsese problema împrumuturilor grecești în

limba română și făcuse cunoscutul apel (corolar al nu mai puțin cunoscutului „Scrieți, băieți, scrieți !”) în care arată că „dicsionere ne trebuiesc și mai vîrtos deocamdată pentru înlesnirea traducțiilor: precum latinește, grecește, nemțește cu rumânește. Lucreze care cum poate și înlesnească-se traducțiile” ²²⁸.

Totuși, nici Pogor nu poate renunța încă la unii termeni grecești, atunci cînd recomandă „ocsiile îndreptătoare” (accentele) sprijinirii tonului sau constată că ... „pîn ce nu vei simți adivărata înțelegire a zisei, nu poți ști unde să-ți sprijinești glasul și pe loc faci un ἀντιχρονισμός” (formă greșită pentru ἀντιχρονισμός)²²⁹. Cît de greu se exprima Pogor, se vede chiar din pasajul în care arată că neologismele au stricat frumusețea limbii clasice: „Limba elinească, în pelincile vîrvării, au zămislit pe Orfevs, pe Omir și pe Irodot și în scriirile [lor] viermafosc prescurtările. Thucididi și Dimostene nîcicum nu le-au întrebuintat, iar după căderea împărățiilor și agrechizmosului cuvintelor turcești, venețianești și italienești cum să ridică și cît de hîdă și urîtă să înfătoșează” ²³⁰. În alt loc recomandă înlocuirea lui „ai mei oaste” care, spune el, „îmi pare un solichizmos” cu „voi a mea oaste ...” ²³¹.

O statistică interesantă cu privire la ponderea neologismelor grecești în opera tipărită a lui Barbu Paris Mumuleanu ne oferă Elisabeth Close. Constatăm din cifrele date că, după o scădere vertiginoasă a procentului de neologisme grecești, la aproape jumătate, între 1820 — 1825, urmează o stagnare lungă, între 1825 — 1837 și chiar o ușoară creștere a procentului în acești ani ²³².

Dificultatea cu care se renunță la neologismele grecești se explică prin existența unui anumit bilingvism grec-român în scrierile unor intelectuali români în perioada studiată. El apare într-o serie de manuscrise, de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, conținând versuri și poezii grecești și românești ale unor autori care, deși români și adesea satirizând pe greci, folosesc ambele limbi cu aceeași ușurință. Alteori, ca în cazul lui G. Paapa, asistăm la modul în care se opera tranziția la un grec pe cale de românizare și care, în însemnările sale, folosește de asemenea ambele limbi.

Poeziile românești și grecești compuse și adunate de Grigorie Andronescu serdarul ²³³, care era judecător, ne dovedesc că Andronescu putea versifica în limba greacă. Cu această ocazie, rectificăm afirmația lui I. Bianu ²³⁴, care credea că toate poeziile grecești din această culegere sînt copiate și că numai printre cele românești sînt unele originale. E drept că majoritatea poeziilor la care autorul notează „făcută de mine” sînt românești. Găsim însă, la f. 13^v, poezia grecească „Ποῖος νοῦς; ὁποῖα γλῶσσα” (Cum e mintea, așa și limba) cu aceeași indicație. În orice caz limba sa este împănată cu barbarisme grecești („cucă” pentru „păpușă”), chiar în titlurile poeziilor (Ah ζωί, „viață bună”). Dealtfel, limba folosită de Andronescu în *Însemnările sale*, publicate de Ilie Corfus, a necesitat anexarea unui glosar ²³⁵, atît de numeroși sînt termenii grecești folosiți (peste 40). Prin varietatea lor (medicină, instituții, slujbe etc.) acești termeni arată cît de bine cunoștea acest boier român limba greacă. Găsim chiar prepoziții grecești scrise cu litere latine (omos = dar),

care trădează, mai mult decît alte forme de cuvînt, obișnuința de a gîndi în greacă. Se întîlnește și o expresie întregă, de asemenea în alfabet latin (anacohi armaton = suspendarea armelor), iar muntele Athos e „Aghion Oros”. Versurile sale satirice sînt îndreptate împotriva unor personalități de origine greacă: Dr. Mavros, Apostol Arsache, Ianache Papazoglu ²³⁶.

Poeziile satirice ale lui G. Apostoleanu, scrise la adresa grecilor, cuprind 8 caiete în chirilică și greacă ²³⁷.

O poezie grecească din ms. rom. 3452 de la Biblioteca Academiei dă, în anagramă, numele autorului: *capetan Dimitrie Papazoglu*. Îl regăsim, ca cititor, la ms. gr. 1 109 (*Cuvînt de răscularea elinilor din partea Eladei*), pe care îl citește la 22 decembrie 1856.

Tot autor și copist român de versuri („unele grecești”) este Spiridon Florescu, care scrie pe la 1836 ²³⁸. I. F. Negrilești intitulează *Trecire de vremi* o serie de compuneri, conținînd versuri originale și traduceri în limba română și greacă ²³⁹.

În 1836, se scriu versuri în limba română și neogreacă, însoțite de muzică, în notație orientală ²⁴⁰.

Albumul de versuri și diverse însemnări al lui Eugen Voinescu ²⁴¹ este scris între 1858 — 1866, aproape numai în limba greacă. El conține versuri grecești (Τὸ ἀγγοτικὸν κοιμητήριον) (Cimitirul de țară) (scrise în dormitorul Liceului grec), Εἰς Ρόδον, (În Rodos), cu semnătura lui E. Voinescu în caractere grecești), alături de fragmente din Al. Dumas (*Les trois mousquetaires*), Sue (un fragment despre afecțiune), un citat din *Electra* lui Sofocle în greacă și altul din Delille în franceză.

Nu este deci de mirare că o serie de traducători, chiar dintre cei care vor deveni primii mari scriitori

români, creatori ai limbii literare românești, au la începutul carierei lor o limbă încă influențată de topica și vocabularul grecesc. Dinicu Golescu, Negruzzi, Ion Ghica ²⁴², Asachi ²⁴³ oferă exemplele cele mai izbitoare ale acestei influențe.

Este interesant de constatat că, în înlocuirea unor cuvinte „barbare“ cu altele românești luate din vechi manuscrise și cărți tipărite în Moldova, redacția *Albinei românești* declară, în 1831, că a luat ca exemplu greaca modernă ²⁴⁴. *Curierul românesc* și *Curierul de ambe sexe* ²⁴⁵ cer ca limba română să fie purificată și îndeamnă să se procedeze la această operație în mod radical, după exemplul grecilor moderni. Iată deci că cele câteva decenii de luptă polemică între „puriști“ și „dimoticiști“ dusă pe pământ românesc au un puternic ecou. Soluțiile propuse de savanții greci în faimoasa „problemă a limbii“ interesează pe literații români, care le folosesc ca model pentru propria lor limbă. Articolele apărute în presă dovedesc că influența exercitată de Hristopol asupra gramaticii lui Heliade nu a fost un fenomen izolat.

Tot în ziarele vremii, constatăm ezitări între neologismul grec și termenul latin corespunzător pînă și în titlurile articolelor. Așa de exemplu, un articol este intitulat *Începuturile bătălii stavroforilor*, iar între paranteze se adaugă „(cruciaților)“ ²⁴⁶.

E evident că în actele publice inerția formulelor e de durată mai lungă, așa încît ele reflectă mai puțin o stare de lucruri reală cu privire la vocabularul contemporan. Totuși, menționăm într-o carte a primului domn pămîntean Ion Sandu Sturdza, din 1827, formula „Cinstiți și credincioși veliți boieri ai domniei mele

« proin » și « hale »²⁴⁷, iar într-o țidulă pe care o dă Mihail Kogălniceanu la 20 octombrie 1852, pentru banii primiți la vînzarea unei părți de moșie, cuvintele „pîna la încheierea actului de alcătuire a dumisale ce este la mine și care și rămîne exoflisit”²⁴⁸.

Asemenea neologisme sînt destul de numeroase în textele epocii ceea ce a creat chiar necesitatea — pentru cercetătorii de arhive — a unui glosar, în care găsim, alături de cuvintele bulgărești sau turcești, o serie de cuvinte neogrecești, care dăinuie pîna în deceniul al V-lea²⁴⁹. Aproape toate sînt în domeniul dreptului: diacrisis = despărțire (1845); a periorisi = a limita (1831); a embodisi = a împiedica (1831); a isterisi = a lipsi de ceva (1825, 1826); hrisovuliți = categorie fiscală; perigrafie = descriere (1830—1831).

Dicționare și gramatici greco-române. În schița făcută lexicografiei române²⁵⁰, Mircea Seche a arătat că cele două dicționare greco-române apărute după încheierea domniilor fanariote se caracterizează prin dimensiunile lor foarte mari (este vorba de dicționarele lui Iordache Golescu și Gheorghe Ioanid). Perioada amintită se caracterizează de fapt prin extreme, căci, între aceste două dicționare monumentale, găsim o serie de dicționare mici, destinate uzului imediat, pentru nevoile lecturii și corespunzînd modei, atunci introduse, a vocabularului „purtăreț”. Paralel cu dicționarele, vom cerceta aici și gramaticile și dialogurile greco-române, pe care le găsim în această perioadă, fie tipărite, fie în manuscrise.

Cel dintîi dicționar greco-român, scris după 1821, al lui Iordache Golescu, conține nouă volume, din

care primul are peste 8 000 de cuvinte-titlu ²⁵¹, ceea ce ne ajută să realizăm dimensiunile lucrării. Respingînd afirmația lui N. Bănescu, care crede că Golescu redase în dicționarul său simpla traducere a termenilor românești din *Condica limbii românești*, M. Seche demonstrează caracterul mult mai complex al acestei opere. Tehnica folosită e de asemenea foarte variată, mergînd „de la corespondentul unic și pînă la definiția analitică largă, completată de sinonime” ²⁵². Pentru expresiile mai rare se indică și izvoarele grecești în care apar (Aristofan, Eschil, Strabon, Teofrast, Zenon etc.). Este deci vorba de o lucrare de erudiție, avînd la bază o solidă cultură grecească și concepută în spiritul acestei culturi.

Inițiativa alcătuirii unui dicționar complet și a unei gramatici greco-române care să fie folosite pentru citirea clasicilor, apare mult mai tîrziu și e legată de progresele făcute în acest sens de programa analitică și de edițiile de clasici din deceniul al VI-lea. Medelnicerul Gh. Ioanid editează în 1843 o gramatică elinească în trei părți „spre întrebuințarea claselor Colegiului național Sf. Sava”. Din 1851, el alcătuieste, după Scarlat Vizantios un dicționar elin-român, „la care s-a adăugat și un vocabular alfabetic de vorbe elinești naturalizate în limba română” ²⁵³, de care N. Iorga spune în 1909 că „n-a fost înlocuit pînă acum”.

Deși găsește că gramatica lui Ioanid „nu lasă a dori nimic”, I. C. Massim — cunoscutul profesor de la Sf. Sava — tipărește și el, în 1850, *Elemente de gramatică elenească*, considerînd că „vine un timp, cînd școlariul sirgur voiește a ști rațiunea cutărui sau cutărui fenomen gramatical” ²⁵⁴.

Apóstolos Scalistira scrie în 1835 „primul dicționar francez-grec-român”²⁵⁵, caracterizat de M. Seche ca fiind un compromis între un manual de conversație și un dicționar²⁵⁶. Tot un dicționar trilingv (român-latin-elin), încearcă să redacteze prof. Gr. Papadopol, nereușind însă să publice decât expunerea de motive apărută în *Curierul de ambe sexe*. El își propune ca prin prezentarea lexicului celor trei limbi să ofere „un îndrumar în alegerea formelor lexicale din limba română”²⁵⁷. Grigore Pleșoianu alcătuiește, împreună cu Gheorghe Librier, un *Abețedar greco-român*, în 1825, care se reeditează în 1827 și 1834²⁵⁸.

O carte de „dialoguri greco-slavo-române” anonimă este semnalată de N. Iorga, care o datează din 1830²⁵⁹. Dialogurile, par a fi traduse din grecește, dar expresiile sînt redată incorect, prin traducere literală (ex. τρέχει λόγος = „aleargă vorba”, în loc de „se vorbește”; εἶναι κρύαδα = „este răceală”, în loc de „este răcoare”). Iorga subliniază interesul acelei părți a lucrării în care, vorbindu-se despre activitatea editorială a lui Heliade și Zaharia Carcalechi autorul dialogurilor declară: „Acea dintîi carte este gramatica domnului Eliad, care mă face să cetesc totdeauna, pentru ca să mă îndreptez la vorbire”.

Rusu Visarion publică un *Dialog greco-român*, care cuprinde: „Alfabetul, regulele citirei, declinările și conjugările și o culegere de cele mai întrebuițate verbe, frase și dialoguri, precum și cîteva rugăciuni cu adăogire romuno-greacă”, care are șase ediții (a III-a în 1856, iar a VI-a, în 1866).

Amintim și unele mici dicționare *manuscrise*: 1) *Lexicon con tălmăcit după cel grecesc pentru cuvinte cu două*

sau trei silabe, din 1832 ²⁶⁰, poartă semnătura unei cititoare, Aglae Pandele și conține, în afară de termeni, câteva pagini de dialoguri greco-române ²⁶¹. 2) Rugăciuni, vocabulare și dialoguri greco-române sînt traduse de Ioan Popovici, în 1844 ²⁶² și redată în text paralel. Ms. grec 1 297—1 280 ²⁶³ de la Biblioteca Academiei conține un dicționar român-francez-grec în două volume, care trădează o cunoaștere perfectă a celor trei limbi. Se dau expresii în toate aceste limbi. Titlul primului volum este: Ἀθροίσματα ἐξηγγμένων λέξεων διαφόρων βιβλίων ἐρανησμένων (Grupele cuvintelor explicate adunate din diferite cărți). Făcînd și traducerea de la chirilice la literele latine, titlurile sînt de felul următor: Ἀρχαῖον Βλαχ Β, Νέον Βλαχ Β. (Româna veche B, româna nouă B). Se folosește alfabetul latin, dar cuvintele sînt date după alfabetul grecesc. (Ex. La litera b se traduc cuvintele care încep cu v). Dicționarul nu e complet.

Ms. gr. 1232 ²⁶⁴, de 56 foi, este un dicționar francez-român și francez-grec, scris foarte dezordonat, textul fiind amestecat, atît ca limbă, cît și ca așezare alfabetică. Termenii greci se dau în proporție de aproximativ 30—40%. Un termen francez e explicat, fie în greacă, fie în română, niciodată în ambele limbi.

Ms. gr. 1345 ²⁶⁵ conține un dicționar grec-român-german și maghiar, scris cu caractere latine pentru textul român și maghiar, și gotice pentru cel german. (Exemplarul a aparținut lui J. cavalier de Pușcariu.)

Lexicnul greco-turc copiat de Antonie Stamatopol ²⁶⁶ în anul 1831, după cartea lui Dimitrie Alexandridis tipărită la Viena, în 1812, arată interesul pentru aceste

lucrări bilingve. Așa cum vom vedea, Stamatopol era un activ copist al literaturii grecești.

Mult mai târziu — în deceniul al VII-lea — într-un manuscris al lui V. A. Urechia, regăsim eco-ul acestor preocupări lingvistice greco-române. În încercarea sa de a scrie un dicționar al limbii române (care s-a oprit la litera „N”), autorul este silit adesea — din motive etimologice, să dea în explicație termenul grecesc corespunzător (ναρθύκιον pentru nartheciu; νασηλεία pentru nassalia etc.), dar o face și uneori când cuvântul lămurit nu are nici o legătură etimologică cu cel grecesc, ca de exemplu „natura”, pentru care indică φύσις (sic)²⁶⁷.

Semnalăm aici unul din aspectele paralelismului pe care-l oferă cultura română cu cea bulgară în perioada de formare a limbii naționale, de care ne ocupăm²⁶⁸. Când Gr. Pleșoianu alcătuiește, împreună cu Gh. Librier un *Abetedar greco-român*, în 1825, Manole Vasile, văzînd succesul lucrării, o retipărește ca o a doua ediție, sub titlul *Abetedar greco-romanu și bulgaro*. Pleșoianu, frustrat de acest plagiat și nesesizînd semnificația culturală a acestui act, îl amenință pe Manole Vasile cu darea în judecată²⁶⁹.

IV. LUCRĂRILE DE INTERES ISTORIC

CĂRȚI

Primele traduceri de istorie universală din limba greacă, care apar după 1821, sînt puține la număr, deși încă din programul Societății literare greco-dacice se dăduse o atenție deosebită acestei categorii de lucrări, hotărîndu-se traducerea *Istoriei universale* a lui Anquetil și aceea a unei *Mitologii* și a unei *Arheologii*. Raritatea unor asemenea traduceri — chiar și a celor din limbile occidentale — a fost subliniată de Nicolae Iorga în schița făcută celor dintîi *Istории universale în românește*²⁷⁰. Pînă la cartea lui Lucien Repey²⁷¹, apărută în 1841, nu existau, în limba română, decît traduceri fragmentare din *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, de Montesquieu (1830), *Istoria imperiului rus*, de Ivan Kajdanov, istoriile universale ale abatelui Millot și Pavel Chengelaț și prelucrările lui Grigore Egumenul și Gh. Săulescu. După această dată, se traduce *Istoria Greciei*, de Oliver Goldsmith (1842) și apare manualul lui Florian Aaron din 1847; cea dintîi istorie universală pentru școli alcătuită de Neofit Scriban în 1851; *Istoria generală a lumii* de Barbu D. Gănescu și Vasile Petroni (1852); traducerea cărții lui Duruy privind istoria

grecilor de Al. I. Crețescu, în 1856, și manualul pentru școlile inferioare, ajuns la a XXVI-a ediție, de Mihail Muzescu. Acesta tradusese liber *Istoria universală* a lui Bredow (în 1860)²⁷². În campania de traduceri preconizată de Heliade, istoria figura între materiile care trebuiau neapărat publicate în biblioteca științifică pe care o inițiasse²⁷³. Ziarul *România* din 23 aprilie 1857 face apel la moldoveni și transilvăneni pentru reeditarea *Istoriei universale* a lui Cesar Cantu, la a cărei traducere lucrau Simeon Marcovici, Gr. Alexandrescu ș.a.²⁷⁴.

Care au fost traducерile și editările de cărți grecești din acest domeniu ? Cea dintâi este lucrarea intitulată *Oștirea franțezilor în Rossia*, tradusă din limba greacă în română de Parascheva, clucerul de arie²⁷⁵, urmată în 1828 de *Istoria universală pe scurt* a lui G. G. Bredow tradusă în limba greacă, de Ioan Skarlatos²⁷⁶, pe care M. Muzescu o va traduce în 1860, convins că este cel dintâi care o face.

Istoria popoarelor balcanice — atît de interesantă pentru români — e cu totul absentă la începutul perioadei. Apare însă, în 1837, prima traducere din greacă a poemului lui Stavrinos *Vestitele vitejii ale lui Mihai Vodă*, de Teodor M. Eliat. Interesul pentru acest autor este astfel trezit și, cîțiva ani mai tîrziu în 1845, Eugen Predescu, sub titlul *Memorialul vistiernicului Stavrinos*²⁷⁷, prezintă cronica grecească versificată a acestuia și publică cîteva fragmente după ediția din 1742²⁷⁸. Fără să cunască traducerea lui Eliat, Maxim a făcut o altă traducere a lui Stavrinos, pe care a publicat-o Papiu-Ilarian în *Tesaur de momente istorice*, vol. I, București, 1862, p. 285—326.

În 1838, a apărut la tipografia Heliade și Hristide un manual de *Istoria neolinilor*, de peste 400 pagini, în limba greacă ²⁷⁹. Manualul a fost tradus din franceză de Anastasios G. Konstantas, care trebuie să fi fost profesor, căci printre prenumerați menționează un „Dimitrie Nicolaescu, elevul meu”. Lista prenumeraților cuprinde numele unei bune părți din intelectualii de cultură greacă din București: C. Aristia, Dimitrie Villios și Petre Efesiul — din vechile cadre ale Academiei domnești: frații Hristide și Zaharia Nenovici — dintre bulgarii grecizați; cîțiva greci: Baronul Christofor Sachellarios, consulul Const. Sachellarios, Vasile Vizantios, profesorul de muzică, Nicolaos Theoharidis, Stavrakis, Donzoglous, Hristoforos Krateros, Manolache Arghiropoulos, M. Darvaris, frații Schina, Manu etc.; dar mai ales mulți români (Ghica, Filipescu, Ioan Cîmpineanu, Const. și Ștefan Bălăceanu, A. Florescu, G. Mihăilescu, I. Cătunianu, Jupescu, D. Topliceanu, Iancu Arion, N. Alexandrescu, Ioan Voinescu, Alexandru Barozzi, Grigore Grădișteanu, Alexandru Samurcaș, George Slătineanu, Ștefan Borănescu, Mihail Lăpușneanu etc.). Era dealtfel o carte de actualitate, autorul ducînd descrierea evenimentelor de la cucerirea Constantinopolului de către turci, pînă în zilele sale.

Una din primele lucrări apărute în Principate, în legătură cu românii din Peninsula Balcanică, este traducerea făcută de Sergiu Hagiade cărții lui Const. Roja, care apăruse la Viena, în 1818 ²⁸⁰. Traduceri în greacă ca aceea a cărții lui Bignon ²⁸¹, rămasă în manuscris, arată de asemenea interesul contemporanilor pentru istorie, pentru istoria recentă mai ales.

Progresele pe care le făcea laicizarea culturii explică apariția unor scrieri în care istoria bisericească face loc istoriei propriu-zise. *Bisericeasca istorie a lui Meletie, mitropolitul Atenei* e tradusă în 1831–1832 de Veniamin Costachi²⁸², iar în 1834–1838, de Naum Rîmnicianu²⁸³. Istoria bisericească pre scurt a paharnicului Alexandru Geanoglu Lesviodax, „întîiaș dată tălmăcită din grecește în limba românească” în 1845²⁸⁴, prilejuiește traducătorului o incursiune de istorie românească. La sfîrșitul traducerii „s-au adaos cîteva științe vrednice de cunoscut românimii, scoase din cndicele vechi a Mitropolii Ungrovlahiei” și s-au publicat chiar unele fragmente în limba greacă, în partea finală a cărții.

Caracterul hibrid al unor asemenea cărți, în care istoria apare ca o anexă a istoriei bisericești, e subliniat de un titlu ca acel al traducerii din limba greacă făcută de Sion în 1854: *Prescurtarea istorică din Sf. Evanghelie*²⁸⁵ și în *Studiile religioase, morale și istorice ale lui Al. Sturdza*²⁸⁶, sau *Prescurtarea istoriei universale*, tradusă din grecește de egumenul Grigorie de la Sf. Ioan din București în 1827²⁸⁷. Lucrarea este tradusă după textul grec al lui Atanasie Stagiritul, care l-a tradus pe francezul Domairon, și destinată pentru școli și „folosul obștesc al nației române”. Grigorie a adăugat și *Istoria dacilor, avarilor, bulgarilor și sîrbilor, pînă în epoca noastră*²⁸⁸. Cu această ocazie, respinge teoria abandonării Daciei și prezintă poporul român „în toată unitatea sa”²⁸⁹.

Studiile lui Al. Sturdza, traduse din greacă de Ccst. Suțu și tipărite la Iași în 1844, nu reprezintă o tipăritură întîmplătoare, favorizată de rudenia dom-

nitorului Mihail Sturdza cu autorul. Fără să respingem ideea unor relații personale, conștatăm din bogata corespondență dintre Alexandru și Mihail Sturdza, publicată în colecția Hurmuzaki²⁹⁰, că apariția acestei cărți corespunde unei întregi mișcări culturale și religioase, inițiate de Al. Sturdza. „Misticul ortodox din Rusia“, cum îl numește N. Iorga²⁹¹, pe care marele nostru istoric îl considera ca un factor important în formația lui Eufrosin Poteca²⁹², era și protectorul lui Filaret Scriban.

Dacă ne gândim că traducătorul lui Al. Sturdza, Filaret Scriban, și fiul său Neofit au dat mai târziu țării un mare număr de tineri formați în seminarul lor, „care puteau sta pe aceeași treaptă a culturii cu mireni cari făcuseră studii mai bune“²⁹³, ca de exemplu frații Gh. și Ctin. Erbiceanu²⁹⁴, Ioan Mandinescu²⁹⁵ ș.a., ne dăm seama că o anumită tradiție culturală în Moldova acestor ani se lega de curentul de idei creat de Al. Sturdza, iar prin acesta de activitatea inițiată în 1815 de Societatea filomuzelor, înființată la Viena de Capodistria²⁹⁶.

În ceea ce privește relatarea evenimentelor Eteriei, este astăzi un lucru demonstrat că unele dintre cele mai interesante pagini referitoare la revoluția din 1821, din Principate, s-au scris în grecește pe pământ românesc, de către fruntașii eteriști rămași aici. Nestor Camariano a arătat în repetate rînduri²⁹⁷ legăturile dintre membrii marcanți ai Eteriei, care trăiau — pînă la sfîrșitul deceniului al IV-lea — la București, Mănăstirea Mărgineni, Galați sau Brăila.

Astfel, Grigore Theoharis din București, nemulțumit de versiunea dată de Filimon în manualul său 84

despre Eterie, îl îndemna pe prietenul său Em. Xanthos — care trăia în satul Telega, lângă Ploiești — să-și scrie și el amintirile legate de Eterie. Xanthos era direct interesat să dea posterității o nouă versiune, deoarece în povestirea lui Filimon fusese acuzat de incorectitudine ²⁸⁹. De aceea, s-a grăbit să-și scrie memoriile și i le-a trimis lui Theoharis, care însă nu le-a expedit în Grecia decât în 1854.

Dar Theoharis nu era singurul pe care-l preocupa soarta lui Xanthos. În iunie 1836, Athanasie Xodilos, aflându-se la Galați, îi scria acestuia la Mănăstirea Mărgineni ²⁹⁹, atrăgându-i atenția, că la Atena se află sub tipar o istorie a celor petrecute în „Vlahobodgania” scrisă „de un oarecare”. Se întreba — îngrijorat — „de unde își iau aceștia izvoarele acestor fapte, ca să le istorisească?”. După experiența avută cu manualul lui Filimon, se temea de conținutul acestei cărți.

Poate că aceste rînduri au contribuit la hotărîrea lui Xanthos de a părăsi Țara Românească, stabilindu-se în Grecia, unde a scris o lungă „apologie” a Eteriei rămasă în manuscris la Biblioteca națională din Atena ³⁰⁰. Intenția sa, nerealizată, de a relata evenimentele din Moldova și Țara Românească este cu atât mai explicabilă deci, dacă ținem seama de legăturile durabile pe care le-a avut Xanthos cu Principatele și după 1821 ³⁰¹.

Acel care a realizat o lucrare asemănătoare cu cea proiectată de Xanthos a fost Athanasie Xodilos, care, așa cum am văzut, trăia la Galați, în deceniul al IV-lea. Mare iubitor de lectură, el apare des în cataloagele de prenumerați ale cărților grecești (*Logica* lui Pitzipios, *Lecțiile lui Vardalah*) și chiar ale celor tipărite în

Principate (*Epistolarul* lui Mihail Hristides și *Culegerea de sentințe* a lui Chiril din Lasinița).

Deși manuscrisul său a fost gata în 1840, el n-a fost tipărit probabil din motive financiare³⁰². Nici ginerele său, Ilie Fotino, nu a reușit să-l editeze, deși pregătise și foaia de titlu pentru tipar, în care preciza că „s-a publicat prin sîrguința și cu cheltuiala lui Ilie Fotino ...”. Abia în 1960, o versiune românească în traducerea lui Nestor Camariano a apărut în vol. IV al *Documentelor privind răscoala din 1821*³⁰³. În 1964, a fost editat la Atena manuscrisul grec cu studiu introductiv, de către L. Vranousis și N. Camariano.

Un alt cronicar al răscoalei din 1821, care a trăit și a scris după 1821 în Principate, este Ilie Fotino. Cariera sa, care a putut fi reconstituită detaliat datorită însemnărilor sale publicate de Victor Papacostea în 1940³⁰⁴, e deosebit de interesantă pentru cunoașterea perioadei care ne interesează. Nepot al lui Dionisie Fotino, Ilie și-a făcut debutul de funcționar la serviciul vămii din București unde cu siguranță că erau utile cunoștințele sale de limbă greacă³⁰⁵. Se bucura de protecția lui Ștefan Meitani, cunoscutul bancher, ginerele fostului domn Al. Suțu, precum și de sprijinul lui Cristofor Sachelarie, nu mai puțin influent, datorită poziției sale în finanțele țării³⁰⁶. Cu toate că se întoarce în Peloponez cîțva timp, nu rămîne acolo, din cauza tulburărilor revoluționare și a asasinării lui Capodistria și, revenind în Țara Românească, devine inspector general al vămilor. Datorită meritelor sale, e recomandat de arhimandritul Panaiot Peloponezianul din Galați lui Athanasie Xodilos, pentru care Fotino avea o profundă admirație³⁰⁷, și se căsătorește cu

fiica acestuia, Aspasia. În serviciul vămilor, urcă toate treptele ierarhice, căci, după ce în 1843 a luat „cu chirie” drepturile portului Brăila, ia, în 1848, „vămile Moldovei și Valahiei, laolaltă pentru șase ani”³⁰⁸.

În ce privește opera sa istorică, Ilie Fotino are meritul, dacă nu de a fi „semnat” al IV-lea volum al *Istoriei Daciei* a lui Dionisie Fotino, cum s-a spus³⁰⁹, dar în orice caz de a fi continuat opera unchiului său, cu posibilitățile de informație pe care le avea la data aceea și materialul oferit de socrul său, A. Xodilos³¹⁰. Comparat cu alți greci, Ilie Fotino apare mult mai obiectiv, fiind cu siguranță influențat de concepția unchiului său, Dionisie Fotino, care, așa cum s-a spus, „în procesul deschis între pămînteni și regimul fanariot” a luat partea pămîntenilor. Așadar, ceea ce ne interesează în activitatea acestui istoriograf al revoluției lui Tudor este progresul mental, distincția făcută între „elenism” și „fanariotism”, pe care am surprins-o în unele manuscrise greco-române ale timpului³¹¹. Ca și la Xanthos și Xodilos, confruntarea cu martorii oculari și contactul cu românii, după încheierea revoluției, l-au obiectivizat pe Ilie Fotino, care începe chiar — se poate spune — opera de reabilitare a lui Tudor, acoră dîndu-i „o concepție politică”³¹², ceea ce nu o făcuse încă nici unul din izvoarele noastre interne³¹³. Evident că un asemenea izvor nu putea lipsi lui Ctin. Aricescu, atunci cînd a redactat *Istoria revoluției românești din 1821*. El a utilizat traducerea dată de S. Poroineanu operei lui Ilie Fotino³¹⁴.

Credem că prezența lui Ilie Fotino în Principate să fi contribuit în oarecare măsură și la menținerea în actualitate a operei lui Dionisie. E destul să ne

gîndim că Heliade îi recomanda lui Uspenschi să citească *Istoria Daciei*, că Anton Pann îi consacră un adevărat cult, iar Nicolae Bălcescu îl cita cu încredere, tocmai în anii carierei „valahe” a nepotului lui Fotino. Fără să negăm valoarea intrinsecă a operei lui Dionisie, trebuie să notăm faptul că destinul ei nu a suferit nici o eclipsă, cum adesea se întîmplă cu lucrări foarte bune, uitate un timp și reconsiderate după una sau două generații.

Un alt izvor de știri cu privire la revoluție, scris după 1821 de un grec, pe pămînt românesc, este *Însemnarea autentică a colonelului, prinț Gh. Cantacuzino, despre începuturile și acțiunea Eteriei în 1828*³¹⁵. Adresîndu-se unui demnitar rus, Cantacuzino adoptă tonul prudent pe care i-l dicta situația creată prin dezavuarea Eteriei de către țar. Aflîndu-se totuși în 1828, anul care avea să decidă atitudinea Marilor Puteri în problema Greciei, autorul nu se poate opri să prezinte ultimativ doleanțele poporului grec. El arată că această „națiune creștină” este în pericol să dispară cu totul dacă Europa continuă să privească „revoluția eteristă” ca una din acele revoluții pe care Sf. Alianță le sugrumă fără ezitare. Cantacuzino explică, în fond, confuzia care a făcut necesară marea mișcare a filelenismului. Trebuia să se demonstreze spiritelor refractare că revoluția poporului grec avea un caracter „național” și nu „social” ca cele stigmatizate de Sf. Alianță.

În sfîrșit, un izvor istoric din această vreme, cu totul minor dealtfel, este scris de un contemporan român al Eteriei, cu o formație culturală greacă, Grigore Andronescu³¹⁶, care — ca logofăt de agie — ținea evidența cheltuielilor de întreținere a ostașilor lui

Tudor Vladimirescu. Autor de versuri grecești (care arată că Andronescu cunoștea bine această limbă), el s-a bucurat în cariera sa de protecția lui Grigore Brîncoveanu³¹⁷ și a lui Grigore Băleanu, ambii cunoscuți oameni de cultură greacă. Evenimentele istorice pe care le menționează, în perioada 1823—1848, sînt: răscoalele bulgarilor și grecilor din Balcani, în 1841; înlăturarea lui Miloș și urcarea pe tron a fiului lui Alexandru Caragheorghevici în 1842; înființarea consulatelor grecesc și sîrbesc (1835 și 1836); venirea lui Miloș Obrenovici în Țara Românească (1839) și mișcarea sîrbilor și bulgarilor din Brăila (1841—1842). Chiar dacă informația e prezentată sec, cu mare economie de comentarii, trebuie să vedem în aceste pagini o manifestare a interesului românesc pentru zona sud-est europeană. Și era firesc ca acest interes să apară la un om care prin poziția sa³¹⁸ participase la viața politică a țării.

Interesul pentru istorie al acestor oameni de cultură greacă din Principate apare și sub forma plagiatului lui Emanuel Băleanu, fiul cunoscutului inițiator al *Ghidului tinerimii*, Grigore Băleanu, care a copiat textul lui Theodor Fotino, dînd o istorie a Daciei și a Țării Românești în limba greacă, din care — așa cum a demonstrat N. Camariano — doar titlul îi aparține³¹⁹.

O altă lucrare grecească de interes istoric, apărută la București în 1830, este *Topografia Țării Românești* de dr. Const. Caracaș³²⁰ care conține, alături de „observațiuni antropologice privitoare la sănătatea și bolile locuitorilor”, și o serie de date statistice, geografice și istorice. Tipărită doi ani după moartea autorului³²¹, cartea a apărut în fosta tipografie a lui Caracaș, cum-

părată de Heliade, care s-a obligat, la încheierea contractului, să o publice în grecește³²². Cît erau de necesare asemenea studii, ne-o arată situația în care fusese pus, cu cîțiva ani în urmă, mitropolitul Ignatie, cînd i s-a cerut să dea o serie de informații istorice lui Rumianțev. Întrebările lui Rumianțev se refereau la arhivele mănăstirilor și la recomandări bibliografice. Ignatie „îi recomandă drept cea mai bună istorie despre Țara Românească și Moldova opera lui Christian Engel” și îi trimite un memoriu statistic al unui tînăr român, membru al Societății literare greco-dacice din București, care, după părerea lui Nestor Camariano, ar putea fi cunoscutul jurist Nestor Craiovescu³²³. Cartea lui Caracaș a fost recenzată cu interes de presa timpului, care sublinia caracterul de „tratat complet de geografie a Țării Românești” a acesteia³²⁴. Între aspectele interesante prezentate de Caracaș notăm menționarea deselor imigrări de sîrbi, bulgari, și greci, atrași de bogățiile Țării Românești, citatele din Dionisie Fotino cu privire la domniile fanariote, datele statistice oferite de ultimele recensăminte, caracterizările sociale economice și mai ales informațiile cu privire la starea sanitară a țării³²⁵. Nu lipsesc nici aprecierile referitoare la viața culturală a Bucureștilor³²⁶. Faptul că *Topografia* a fost tradusă de Gh. Sion în limba română³²⁷ arată că ea își menține interesul datorită numărului redus de asemenea lucrări din acea perioadă. Ea venea să umple un gol în publicistica românească. Aceasta se vede și din faptul că administrația regulamentară a simțit nevoia să se îngrijească de redactarea unor memorii statistice referitoare la țările române.

MANUSCRISE

În afară de tipărituri, semnalăm și o serie de manuscrise grecești din perioada studiată, care reprezintă de asemenea o contribuție pentru gândirea și informația istorică a epocii. Din primii ani ai domniilor pămîntene, s-au păstrat acte, memorii sau scrisori în limba greacă, „relative la evenimentele istorice europene și orientale”, dar mai ales la răscoala din 1821 din Principate³²⁸ și la continuarea luptelor în Grecia. Scrisorile lui Capodistria³²⁹, nota lui Nesselrode (1823)³³⁰, textul convenției de la Akkerman³³¹, precum și unele pagini emoționante, reflectînd drama grecilor în anii abandonării lor de marile puteri. Așa, de exemplu, scrisoarea unui grec către un prieten al său, francez, se termină cu un apel adresat Europei luminate, în care își exprimă convingerea că „Eurcpa a contribuit și pînă acum, cu armele și cu luminile sale, pentru eliberarea Greciei³³²”.

Correspondența serdarului Gheorghe Lascăr Peloponesianul referitoare la revoluția grecească din 1821 — utilizată în mică măsură în volumele de documente ale revoluției din 1821 —, în afară de informațiile pur istorice, conține și date interesante cu privire la situația grecilor din țările române în anii care au urmat „Zaveriei” și a relațiilor lor cu grecii din Ungaria și din Grecia³³³.

O odă adresată „către regele Greciei Othon”, din ianuarie 1835, însoțită de copia unei proclamații a acestuia către greci³³⁴, arată interesul pentru tînărul stat grec și noua sa dinastie și nu este probabil străină de izvorul de inspirație al lui Aricescu cînd își scrie mult discutata *Odă la Grecia*³³⁵.

Un hronograf *De la facerea lumii pînă la sultan Murat (1624)* l-a interesat pe serdarul Dimitrie Topliceanu, care notează pe traducerea sa: „Aciastă broșură s-au găsit în biblioteca prof. Coroi [probabil Korais], lăcuitor în Franța, scrisă în limba elenă, care s-a tălmăcit în română de mine...”³³⁶. Un alt hronograf *Istoria vremii de la stricarea cetății Troada înainte* a fost tradus de treti vistier Grigori Cuciurianu în 1837³³⁷.

Circulația unor manuscrise istorice grecești, în Principate, este de asemenea interesantă, căci ne arată ecoul prelungit al evenimentelor legate de revoluția din 1821 și, în general, de lupta poporului grec, în societatea românească de la jumătatea secolului al XIX-lea. Așa, de exemplu, maiorul D. A. Papazoglu citește în 1865 *Cuvînt de răscurarea elinilor și Grecia redeșteptată către iubiții săi copii*³³⁸. O odă patriotică grecească din 1829, chemînd la luptă împotriva turcilor, a aparținut familiei Krupenski³³⁹. O serie de mici poeme în greaca vulgară, între care imnul războinic al lui Rigas și o scrisoare menționînd pe eteristul Lambros Rhessos au fost în posesia lui Mihai Eminescu³⁴⁰.

Cu siguranță că bogata producție literară românească inspirată de lupta grecilor pentru eliberare, a fost alimentată și de aceste scrieri. Alături de parodiile³⁴¹ sau „tragediile”³⁴² care s-au scris pe această temă, asemenea lecturi au făcut posibilă și atitudinea mai puțin dușmănoasă a memorialistului care s-a ocupat de personajele lui Beldiman sau aceea a lui Enachi Gane, ale cărui aluzii la „elineasca deștepare”, ni-l arată pe autor ca partizan al eteriștilor³⁴³.

Însemnările lui George Paapa ³⁴⁴ din anii 1830 — 1842, pe marginea lecturilor sale, conțin și reproduceri din presa românească, precum și unele reflexii pe care i le ocaziona stările de lucruri din Valahia. Textul este cu atât mai interesant, cu atât Paapa fusese reprezentantul lui Capodistria în Principate pentru problemele societății filomuzelor, în 1815, și întreținuse strânse legături cu familia fostului domn Caragea în perioada exilului acesteia, iar din 1830 figura ca serdar, membru al municipalității din București și al comisiei speciale pentru asigurarea aprovizionărilor ³⁴⁵. Avem de-a face cu unul din acei intelectuali greci care se adaptează noilor condiții create în țările române și care aduce și o contribuție culturală înregistrată și de cercetarea recentă ³⁴⁶.

Cu tot aspectul dezordonat al manuscrisului, desprindem din acest text câteva idei dominante, în care se reflectă preocupările culturale și social-economice ale timpului. Autorii citați merg de la clasicii latini și greci (Cicero, Plutarh, Xenofon, Socrate, Pitagora) pînă la clasicii francezi (Montaigne, Corneille), enciclopediști (D'Alembert, Rousseau), economiști fiziocrați, liber-schimbști etc.), filosofi (Bacon) etc. Impresiile, tot atât de variate, fac aluzii la principii de etică socială, la opinia publică, dar în special la problemele de economie, pentru care datele culese nu se mai referă numai la Europa, ci și la America (ex. populația statului Ohio) ³⁴⁷. Dar ceea ce este mai interesant sînt referirile, sau mai bine zis exemplificările unor pasaje de teorie economică cu posibilitățile lor de aplicare în Țara Românească și Moldova. Astfel, el critică gustul pentru lux al bucureștenilor ³⁴⁸ și al românilor în general ³⁴⁹, e preocupat de o mai bună exploatare a

produselor naturale și de dezvoltarea industriei ³⁵⁰, dă o listă de mărfuri care se exportau din Galați ³⁵¹ și ample lucrări în legătură cu viticultura românească ³⁵². Vorbind despre foametea din Franța din anii 1816—1817 arată că „același lucru s-a întâmplat în Țara Românească în 1830” și reproduce date catagrafice din 1830—1831. Fragmente din *Cantor de aviz*, referitoare la pitacul lui Grigore Ghica, cu privire la „*πρωτίμησις*” (protimisis) (1825), alegerile de deputați (1841), măsuri edilitare în București (1838) sînt comentate în fugă ³⁵³, dovedind preocupările cetățenești ale lui George Paapa. El era, începînd din 1837, serdar și, după cum însuși mărturisește, și-a început „cariera politică” în Muntenia doar în 1830 (la 40 de ani), deoarece, în anii care au urmat evenimentelor din 1821, în țară domnea nesiguranța ³⁵⁴. Este încă o dovadă că Regulamentul organic a fost favorabil grecilor din Principate ³⁵⁵. Relațiile sale cu unii boieri români sînt uneori bune (George Filipescu) ³⁵⁶. Alteori însă — ca în cazul lui Alecu Lenș, Costache Brăiloi, Ștefan și Radu Golescu — autorul are o atitudine defavorabilă, din cauza relei comportări a acestora față de alt grec (Chiriac Hristodulo) ³⁵⁷. Demn de semnalat pentru mentalitatea acestui grec, pe cale de a deveni cetățean român, este pasajul referitor la fanarioți ³⁵⁸. Reproducînd un text din Kogălniceanu, G. Paapa folosește termeni ca „funest”, „pepinieră de intriganți”, „criminali”, „scelerați”, părăind că și-i însușește. Aceasta ni se pare edificator în ce privește sentimentele sale antifanariote și identificarea sa cu interesele românești.

Om de cultură, G. Paapa citește pe Vardalah, în 1824, și, în general, se ține la curent cu producția grecească contemporană, mai ales în perioada în care

trăiește refugiat, la Brașov, unde emigrația grecească întreține o intensă viață culturală³⁵⁹. Paapa reproduce și dialogul lui Neofit Duca intitulat *Românii sau despre justiția la 1821* care arată interesul pe care-l păstra fostul profesor de la Academia domnească pentru țara care l-a adăpostit.

Un alt izvor istoric grecesc manuscris al perioadei de care ne ocupăm sînt *condicile de socoteli* ale diferitelor case comerciale grecești³⁶⁰, care ne oferă date interesante nu numai pentru cunoașterea cifrei de afaceri a diferiților negustori greci din Principate, dar și pentru indiciile pe care le dau asupra clienților lor, în majoritate boieri români și cîțiva greci rămași în București și Iași, după evenimentele din 1821 (vornicul Nicolae Dimakis, logofătul Theodor Balș, Alecu Ghica, Mihail Tenedos, Constantin Paladi, Alecu Roznovanu, Dracachi Roset, Ștefanache Catargi, Gheorghe Drăghici).

Fără îndoială, asemenea materiale au contribuit la creșterea interesului contemporanilor pentru izvoarele istorice, cu atît mai mult cu cît în perioada regulamentară se organizează o adevărată „campanie documentară”, la care participă mitropolitul Grigorie, cu volumele de manuscrise găsite la Athos³⁶¹, George Ioanid, însărcinat cu inventarierea documentelor de la mănăstiri, care va edita documente și cronici găsite cu această ocazie³⁶² și dr. Mavros, a cărui activitate arheologică și numismatică este amintită în alt capitol al lucrării de față.

Și în presă, articolele de istorie se întemeiază pe documente. Așa de exemplu, un studiu „despre originea istorică a nației otomane”³⁶³ s-a făcut „pe baza izvoarelor

grecești, latine și orientale”, ca și articolul lui G. Seulescu *Adnotații asupra Daciei după Strabon*³⁶⁴. În *Arhiva românească* din 1845 se publică traducerea lui Vârnăv din 1811 a prelucrării făcute de Gh. Zaviras lucrării lui Dimitrie Cantemir (*Întîmplările Cantacuziniștilor și Brîncovenilor în Valahia*), după 1795³⁶⁵. Tot în presă găsim preocupări istorice prezentate sub titlul: *Dialog între un grec și un român pentru începutul românilor în Dacia*³⁶⁶. Lesviodax utilizează condicile mănăstirilor pentru a sa *Istorie bisericească*. Singurul volum tipărit de P. Teulescu, în 1860, în *Arhiva românească*³⁶⁷, conține o serie de prețioase cărți patriarhale din secolele XVI–XVII, traduse de C. Aristia.

Cu siguranță că aceste scrieri au contribuit la unele transformări ideologice ale epocii. Astfel, credem că printre cele mai elocvente texte românești ale vremii, reflectînd progresul înregistrat de mentalitatea timpului cu privire la atitudinea față de greci, este manuscrisul anonim românesc din arhiva lui B. P. Hasdeu, cuprinzînd „notițe despre personagiile din poemul lui Beldiman: *Tragedia Moldovei*”. V. Papacostea a publicat acest manuscris, subliniind obiectivitatea autorului, care, „deși pare a nu fi împărtășit nici un fel de simpatie pentru mișcarea revoluționară a Eteriei”, contribuie prin aprecierile sale la o revizuire a judecății istorice asupra eteriștilor³⁶⁸. Personagiile din povestirea lui Alex. Beldiman sînt descrise fără ostilitate, profilul lor moral e completat de autor de cele mai multe ori în favoarea acestora, constituind deci un interesant izvor pentru istorie.

Alături de scrierea lui Ilie Fotino și de însemnările lui Paapa, aceste pagini ne arată că precizarea conținutului unor noțiuni ca aceea de „fanariotism“, în opoziție cu cea de „elenism“ s-a conturat în această perioadă de tranziție, datorită comunității de interese a celor două popoare — român și grec — în lupta lor pentru eliberare națională și organizare statală.

Deși incomparabil mai redus decît în perioada precedentă, capitolul traducerilor din limba greacă sau prin această limbă este bine reprezentat în limba română. Nu mai poate fi vorba, în perioada de care ne ocupăm, de un mare număr de intermediare grecești, fiindcă acum contactul cu producția culturii europene s-a stabilit direct. Gh. Asachi îl citește pe Gessner în germană, Molière, Voltaire, Fénelon sau Condillac sînt accesibili în original tinerilor bursieri Eufrosin Poteca, Grigore Pleșoianu, Petrache Poenaru sau lui Constache Negruzzi. Însă faptul că, paralel cu originalele sau traducerile directe în română, mai persistă, 30 de ani după mișcarea din 1821, traducerea unor modele grecești ne arată că exista încă un număr important de cititori de limbă greacă în Principate. Constatăm chiar că unii traducători din greacă supunîndu-se modei, pretind că au tradus din franceză, deși, în realitate, ei au tradus din greacă.

Ne referim în acest capitol în special la traducerile *laice*, care singure pot caracteriza nivelul cultural al societății românești. Legăturile bisericii române cu Patriarhia explică bogata producție a traducerilor reli-

gioase, de care însă nu ne vom ocupa aici. Personalități eclesiastice ca Veniamin Costachi, Dositei Filitti sau mitropolitul Grigorie apar în lucrarea de față numai în măsura în care preocupările lor filosofice, didactice, sau, în general culturale, le conferă autoritate și în aceste sectoare.

TRADUCĂTORII

Vom trata acest material avînd în vedere, în primul rînd, pe traducători și numai în al doilea rînd, *operele traduse*. În perioada de căutare și eclectism care caracterizează anii 1821—1848, operele propriu-zise sînt adesea un simplu pretext intelectual, un mijloc de vehiculare a ideilor noi în mase, încadrîndu-se cu greu într-un criteriu estetic și neîncadrîndu-se într-un adevărat curent literar. Traducătorii, însă, care formează generația pașoptistă, au avut de cele mai multe ori și o activitate didactică sau publicistică prin care au participat la formarea literaturii românești moderne. Fiind născuți în ultimele decenii ale regimului fanariot, intelectualii români care iau în mînă frînele vieții noastre culturale după 1821 pun în serviciul cauzei naționale atît cunoașterea limbii grecești, cît și lecturile lor în această limbă.

Aceste forme de cultură greacă practicate de cărturarii noștri nu reprezentau altceva decît folosirea unei experiențe cîștigate și a unui material existent, în marea acțiune de răspîndire a culturii întreprinsă de Heliade. Nu numai că nu se făcea prin aceasta un act de cosmopolitism, de impunere a unei culturi străine, dar cei care mai traduceau din greacă la în-

ceputul carierii lor publicistice (D. Golescu, E. Poteca, Gr. Pleșoiianu, C. Negruzzi, G. Sion etc.) erau și *cei mai aprigi apărători ai limbii române, luptînd permanent pentru purificarea ei de neologisme, pentru îmbogățirea tiparului românesc*.

Vom vedea chiar că nu numai intelectualii români, dar și unii de origine greacă sau balcanică — C. Aristia de exemplu, sau Anton Pann — devin în această perioadă adevărați români, prin sentimentele lor de devotament față de noua lor patrie și sînt factori importanți ai vieții noastre culturale.

Totuși, unele lucrări fiind traduse de către doi sau chiar trei traducători, vom căuta să stabilim care au fost *modelele preferate* și cum se explică această alegere. Vom urmări deci diferitele versiuni ale lui D. N. Darvari, Vizantios, Marmontel, Condillac, Lesage, Bernardin de Saint-Pierre, Molière etc. și vom trata într-un capitol aparte prezența *clasicilor greci*.

Costache Negruzzi. Fiu al unui boiernaș stabilit la curtea logofătului Constantin Balș, marele nostru scriitor a învățat limba greacă cu dascălul Chiriac³⁶⁹, în anii de exil în care trăiește refugiat în Basarabia (1821—1823). Primele sale traduceri³⁷⁰ sînt cele din limba greacă: *Memnon* de Voltaire după intermediarul lui Evghenie Vulgaris din 1766, *Moralicești haractiruri*³⁷¹ după Darvari, traducătorul lui Teofrast și *Canonul de rugăciuni către prea cuvioasa Paraschiva*. În afară de caracterele lui Teofrast și cele adăugate de Darvari, *Moralicești haractiruri* conține și o traducere după Lesage, pe care, probabil, Negruzzi l-a citit tot în limba greacă³⁷². În ce privește *Pirostia Elenei* de 100

Marmontel, N. Camariano a demonstrat că a fost tradusă de Negruzzi din franceză, deși are multe grecisme, și că o traducere prin intermediar grec a dat Zaharia Mavrudî, în 1838, la Iași. Mavrudî „pre-tindea” la acea dată că a tradus-o din franceză³⁷³.

Învățînd din copilărie limba greacă, Negruzzi „citise la 12—13 ani pe Homer și Euripide, cunoștea din scoarță în scoarță pe Erodian, autorul unei prozodii homerice”³⁷⁴. Traducerile amintite mai sus trebuie să fi fost scrise, așadar, între 13 și 15 ani. În această perioadă a vieții, petrecută la Sirăuți, lîngă Hotin, Negruzzi a continuat să învețe greaca, alături de franceză și rusă. Analizîndu-i cultura, Gh. Bezviconi afirmă că în acești ani Negruzzi „se perfecționează în limbile grecească, franțuzească și rusească, ceea ce a contribuit mult la crearea viitorului scriitor”³⁷⁵. Apare ca un lucru cert că vorbea curent greaca și din faptul că el servea de translator lui A. S. Pușkin în dialogurile sale cu frumoasa Calipso Polihroni³⁷⁶. Chiar după ce nu a mai tradus din greacă, Negruzzi avea o limbă „plină mai ales de grecisme”. N. Iorga își explică fenomenul prin activitatea de traducător din greacă a scriitorului, la începutul carierei sale. La aceasta, am adăuga și constatarea că, pînă în anii maturității sale, Negruzzi nu a încetat să citească texte grecești originale și chiar versiuni grecești ale operelor occidentale³⁷⁷. Așa, de exemplu, în 1826³⁷⁸, citește în grecește *Corsii* de Kotzebue, *Logica* lui Condillac, în traducerea lui Daniil Philipide, în 1831, *Domairon*. Mai găsim în lista cărților lui Negruzzi: „*Lexiconul* lui Vendoti (1823), Παίγνια τῆς φαντασίας, de Malachi Iacomî 101 Loredano (1824), *Theofilact* în ediția vieneză (1826),

Synopsis diaforon historion (1826), un Esop greco-latin (1826), un lexicon greco-latin din Moscova (1827), precum și altele, care, chiar dacă nu au, ca cele de mai sus, însemnări de după 1821, figurau cu certitudine în biblioteca sa și după această dată: *Epistolele* lui Synesius, Οἰκονομία τῆς ζωῆς, (Economia vieții), Moscova, 1802, *Viața lui Bertoldiu*, Veneția, 1818; *Liricele* lui Hristopoulos, Viena, 1818; *Dialogii* lui Phokion, traducere de Ecaterina Suțu, Iași, 1819; *Stoicheidion enkyklopaidias*, IV, Moscova, 1820; *Korakistika*, de Iacov Rizu. Tot în lecturile grecești ale lui Negruzzi se numără și *Geografia* lui Gaspari și *Zadig*.

Nu e lipsită de interes dedicația făcută de un prieten francez pe „*L'arpa del'lesule, di Greca da Roma*“, Paris, 1851: „à Mr. Negruzzi, Graeca“. O serie de iscălituri ale precedenților posesori ai acestei cărți ne îndreptățește să-i considerăm printre relațiile sale, ca de exemplu acelea ale lui: Anton Stamatopoulos, profesorul din Sibiu, sau Atanasie Kirzas din Galați. Între persoanele cărora le împrumută cărți grecești figurează și numele unor greci din Principate: C. Cațichi, Kriscoupala³⁷⁹.

Am arătat încă din introducerea noastră că ne referim la cultura greacă a unora din scriitorii noștri numai ca la o etapă din formația lor intelectuală. Negruzzi, odată faza de tranziție depășită, avea să lupte pentru purificarea limbii române. În 1863, el reacționa violent împotriva amestecului de cuvinte turco-grecești din limba noastră³⁹⁰, încadrându-se în curentul potrivit neologismelor pe care-l amintim și în capitolul despre limbă. Independența literară de 102

care a făcut dovadă și caracterul nou al scrierilor sale au fost remarcate de contemporani. Alecsandri aprecia cu deosebire la Negruzzi: „eleganta limpezire de stil și românismul adevărat“ al scriitorului³⁸¹.

Constantin Aristia. Desigur cel mai asimilat dintre grecii din Principate, care au trăit aici și în ultimii ani ai domniilor fanariote și după 1821, este Constantin Aristia. Cunoscut atât pentru activitatea sa ca eterist, cât și pentru cea de la teatrul „Cișmeaua Roșie“, iar mai târziu pentru însuflețitele reprezentații din Grecia perioadei revoluționare și a anilor 1830³⁸², Aristia era fiul unui patriciu grec mort în bătălia de la Miso-lorghi³⁸³, el însuși erou al luptelor de la Drăgășani purtate de „batalionul sacru“.

El își făcuse studiile în București (fiind unul din cei mai buni elevi ai lui Constantin Vardalah)³⁸⁴ și în Grecia, la Academia din Corfu, întemeiată de lordul Guilford³⁸⁵. După ce își ia diploma de absolvire a Academiei ioniene în 1825, Aristia se stabilește în București, devenind una din personalitățile marcante ale vieții culturale românești. În ce măsură se identificase cu interesele noii sale patrii ne-o arată faptul că, în 1851, când se afla la Atena, a refuzat să devină cetățean elen³⁸⁶. El lucra de câteva decenii cu toată însuflețirea pentru școala, tiparul³⁸⁷ și teatrul românesc, ajungând să ocupe un loc de seamă în viața noastră intelectuală și avînd, din 1838, titlul de serdar.

În 1829 este argajat preceptor la copiii banului Nicolae Ghica, urde a organizat împreună cu Smaranda Ghica un teatru de diletanți și a pus în scenă fragmente
103 și piese de teatru în limbile greacă și română, inter-

pretînd multe din rolurile principale³⁸⁸. Aceste reprezentări, împreună cu cele începute în 1830 — în colaborare cu Heliade și cu elevii de la Sf. Sava — în sala Andronache din Sărindar constituie, putem spune, debutul teatrului românesc după 1821. Colaborarea sa cu Heliade și Ion Cîmpineanu a dus la înființarea Societății filarmonice (1833); textele recomandate de Aristia, la lecțiile sale de declamație de la Societatea filarmonică, purtau amprenta repertoriului grecesc din perioada precedentă sau erau inspirate de istoria Greciei. Așa de exemplu, elevul său preferat (care îl va întovărăși în Grecia mai târziu), Ion Curie³⁸⁹, relatează că „după lectura — timp de vreo 6 luni — a unor pasaje din *Luarea Corintului* de Byron în traducerea lui Ion Heliade Rădulescu“, s-a hotărît să învețe pe de rost tragedia lui Voltaire *Fanatismul*, care fusese tradusă de Serrurie.

Din 1830, C. Aristia a fost numit profesor de limba elenă la clasele superioare ale Colegiului de la Sf. Sava, unde în anul următor a luat și catedra de limba franceză. Activitatea sa publicistică a fost dominată mai ales de lucrările în limba greacă sau traduse din greacă în română. A tradus foarte puțin din franceză. Între lucrările sale originale în limba greacă se numără: *Oda către Elada*, apărută la Paris în 1829 (dedicată lui Korais)³⁹⁰ și tragedia *Armodios și Aristoghiton*, tipărită la Atena în 1840, care are ca izvor de inspirație un fragment din oda a V-a a lui Andreas Calvos. Tema fiind legată de lupta de eliberare a grecilor, iar Aristia, fost eterist, ne explicăm ușor de ce piesa i-a fost închinată lui Gh. Leventis, cunoscut luptător al revoluției din 1821. În 1847 apare, tot în limba greacă, o scurtă

lucrare intitulată *Podul Doamnei Maria* sau *Inaugurarea podului peste Olt care leagă Slatina cu Romanaii*³⁹¹.

În ce privește traducерile din greacă în română, Aristia are marele merit de a fi dat prima traducere românească din Homer, în 1837, când apare tomul I din *Iliada*, pentru care domnitorul Alex. Dim. Ghica îl consideră îndreptățit la „recunoștință din partea domniei mele și a tuturor românilor”³⁹². Deși Aristia era nemulțumit de traducerea *Iliadei*, socotind că nu a redat măreția textului homeric, deoarece limba română nu avea încă un stil pentru poezie, aceasta a fost considerată de Heliade ca fiind la fel de bună cu a lui Delille³⁹³. Nicolae Iorga, care a avut în mână o versiune occidentală a *Iliadei*, corectată de Aristia, vorbește despre intenția acestuia de a publica și textul grec, cu traduceri paralele în limbile occidentale³⁹⁴. Nu a putut însă să-și realizeze această dorință și s-a mărginit să o reediteze numai în versiunea românească în 1858³⁹⁵ și în 1868³⁹⁶. Pentru tipărirea *Vieților paralele* ale lui Plutarh, pe care de asemenea le tradusese în românește, Aristia face demersuri în 1854, dar nu reușește să le publice decât în 1857³⁹⁷. În 1859, Aristia traduce din greacă *Biblia* (Psalmii) cu cheltuiala Societății ierografice britanice și streine³⁹⁸. Este vorba de acțiunea întreprinsă de Societatea biblică din Londra la care a participat și Heliade.

Veniamin Costachi. Simpatia arătată eteriștilor de mitropolitul Veniamin Costachi³⁹⁹ și adeziunea sa entuziastă la programul didactic al lui Cleobul și Rosetti-Roznovanu nu au rămas fără urmări în activitatea

105 de după 1821 a prelatului moldovean. Traducător al

lui Evghenie Vulgaris în limba română și posesor al unei bogate biblioteci grecești ⁴⁰⁰, el va continua să traducă din greacă și să inspire unele traduceri, ca de exemplu *Manualul de patriotism* al lui Iancu Nicola.

Veniamin Costachi traduce cartea lui Evghenie Vulgaris Σπαρτίον ἑντρίτον (Funia întreită) tipărită la Iași în 1831. Vorbind de satisfacția pe care i-a prilejuit-o această traducere, Veniamin Costachi spune: „aciastă carte într-a căriia tălmăcire îndeletnicindu-mă, am aflat alinare ...“. I se pare că a terminat-o prea repede: „dar în grab săvârșindu-o, nu-mi mai rămăsese altă zăbavă decît singură cugetare ...“ ⁴⁰¹. Și *Iubitoriul de înțelepciune* de Serghie Macreul, „scoasă din elinească în limba românească de smeritul V[eniamin] C[ostachi]“ ⁴⁰², pare să fi fost tradusă — după opinia lui Iorga — tot în vremea pribegiei ⁴⁰³. În 1839, Veniamin Costachi tipărește la Iași *Drept slăvitoarea învățatură*, în care utilizează versiunea grecească dată de Korais *Catehismului* lui Platon ⁴⁰⁴. Un manuscris românesc autograf din 1830 ⁴⁰⁵ conține o altă traducere a sa — după Evghenie Vulgaris — intitulată Ἐκατονταετηρίς (Cen-tenar).

Predicile lui Ilie Miniati — traduse în Țara Românească de Moșescu și de Heliade — sînt tălmăcite și de Veniamin Costachi în 1837, traducerea fiind îndreptată de paharnicul G. Săulescu ⁴⁰⁶.

Eufrosin Poteca. Fost elev al Academiei domnești din București și unul din primii bursieri trimiși în Apusul Europei ⁴⁰⁷, Eufrosin Poteca a fost puternic influențat — la începutul activității sale didactice și publicistice — de exemplul profesorului său Neofit Duca. 106

Îndemnat de acesta să traducă în română autorii elini, Poteca a fost atras de *Elementele logicei și eticei* de Heineccius, traduse în greacă de banul Grigore Brîncoveanu. Le folosisse în manuscris pentru cursul său de filosofie început la Sf. Sava în 1825 ⁴⁰⁸. Este interesant de notat că primul motiv pe care îl invocă spre a explica alegerea acestui tratat este legat de tradiție: „fiindcă din menționatele *Elementuri* avem o tradiție în limba elinească, făcută de dumnealui banul Grigorie Brîncoveanu“. Cartea, apărută la Buda în 1829, constituie, de fapt, încheierea activității lui Poteca la catedra de filosofie, care rămîne neocupată pînă la Laurian (1840) ⁴⁰⁹. Era firesc ca o asemenea carte, care amintea activitatea încheiată de aproape 3 decenii a Societății greco-dacice să fie dedicată unor personalități ca Iordache Golescu, Alexandru Filipescu și Nestor Craiovescu, „bunilor patrioți și iubitorilor de științe efori ai școalelor“ ⁴¹⁰. Schițînd, în prefață, o istorie a filosofiei, Poteca scrie unele pasaje înțesate de cuvinte grecești, lucru explicabil pentru un atît de bun cunoscător al limbii grecești și care fusese solicitat — în timpul călătoriilor sale de studii — să predea „la una din școlile grecești din capitalele cele mari“ ⁴¹¹.

Deși traduce din franceză *Discursul asupra istoriei universale* al lui Bossuet și cuvîntările lui Massillon ⁴¹², Poteca face mai ales traduceri din greacă ⁴¹³. În afară de scrierile pur religioase, Eufrosin Poteca dă o versiune românească a *Enchiridului* lui Alexandru Sturdza (1832) și a cărții lui Fleury, *Obiceiurile israelitenilor și ale creștinilor* ((Τὰ ἥθη τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ Χριστιανῶν),
107 în 1845, precum și o traducere românească a *Catehis-*

mului mitropolitului Platon, după versiunea greacă a lui Darvari, în 1839 ⁴¹⁴. În dedicația lucrării lui Fleury pe care i-o închină lui Neofit al II-lea, „care mi-a dat arhipăstoreasca blagoslovenie de a o tălmăci”, Poteca arată că a făcut această tălmăcire nu numai pentru elevii seminariilor și pentru cler, ci și pentru preoți și cuvioșii monahi din toate mănăstirile. „Nu puține se vor folosi dintr-însa și toți dregătorii politicești și ostășești, căți iubesc luminile științei după pildele celor vechi slăviți bărbați, patriarhi, prooroci, care cu dumnezeiască plăcere fieștecă în felul său au folosit patria și biserica” ⁴¹⁵. Așadar, Poteca nu se mulțumea doar cu formarea cadrelor preotești, ci participa, alături de Poenaru, Heliade și ceilalți însuflețiți educatori ai neamului la marea mișcare de cultivare a românilor. Ar fi oare exagerat să vedem și aici o certă influență a curentului koraist? Nu credem, căci din scrisorile lui Neofit Duca — atît de des adresate lui Eufrosin Poteca — reiese că diferendele dintre bătrînul profesor și tînărul său elev sînt de cele mai multe ori axate pe faimoasa „problemă a limbii”. Partizan al lui Korais, în disputa sa cu Duca, Poteca îi reproșează acestuia din urmă insistența sa în utilizarea limbii grecești culte în locul celei vorbite, asemănînd acest procedeu cu „o recoltă de drojdii” ⁴¹⁶.

Naum Rîmniceanu. Un alt elev al lui Lambros Fotiades, Vardalah și Neofit Duca ⁴¹⁷, pe care îl regăsim și după evenimentele de la 1821 ca autor de cărți grecești, este protosinghelul Naum Rîmniceanu, a cărui viață și activitate literară a fost prezentată de Constantin Erbiceanu ⁴¹⁸. Între 1822—1828, Naum e pro-

fesor particular într-un mare număr de familii românești din jurul Bucureștilor ⁴¹⁹. Dorind să aducă servicii patriei sale și fiind un bun cărturar și elenist, el s-a străduit să strângă documentele timpului de la boieri și de la oamenii politici ⁴²⁰. Și în această perioadă, Naum scrie încă mult grecește, ca de exemplu: jalbele și encomioanele sale către Grigore Ghica, encomionul către mitropolitul Grigorie, din 1822—1823, însemnările de pe chiriadromion-ul lui Nichifor Theotokis, o *Metodă a sfintelor cărți* (sau *Abecedar*). Prefața acesteia din urmă, scrisă în română și greacă, recomandă ca tot românul să învețe carte. Tot în grecește, și anume, în Limba aplă (simplă), interpretează scrierea lui Vasile Macedoneanul către fiul său, Leon Filozoful, intitulând-o studiu pentru școală, în 1826 ⁴²¹, și traduce extrase din *Istoria universală* a lui Dommairon, precum și sentințe morale traduse din franceză. O serie de poezii sînt scrise de Naum pentru elevii săi: Grigorie Porumbaru, Iancu Porumbaru (1829), Dimitrie Constantin, Elencu Grădișteanu, Marioara Grădișteanu (1823), Dimitrie Constantinidi (1829), Matei Conțescu (1827).

Faptul că acești copii învățaseră destul de multă greacă cu Naum Rîmniceanu (și nu numai aceste poezioare menționate mai sus) reiese și din scrisoarea sa trimisă mitropolitului în 1821, în care se referă la familia Conțescu, despre care arată că „are patru fii, care învață la mine, cu ușoară plată (doi puindu-i la gramatica elinească și doi la latină) ... dar pentru sărăcia lor nici cărțile cele trebuincioase nu le au și nici eu nu am putere să le cumpăr, iar biserica sa de zid aproape de casă fiind... nici cele 12 minee nu le are, nici gre-

cești, nici românești, nici altă carte bisericească nu au“ ⁴²².

Din lucrările lui Darvari — în afară de Hristoitia de care vom vorbi mai jos — transcrie, între 1826 și 1828 fragmentele, intitulate *Tetrastihe învățătoare*, pe care le-a luat din Ἑκλογάριον γραικικόν, imprimată la Viena în 1804. Un alt manuscris al lui Naum cuprinde o introducere la *Gramatica elinească*, scrisă în ambele limbi. Dintre scrisori, Erbiceanu menționează pe cea din 1833 către Formache ⁴²³, prin care îi cere acestuia plata lefii sale de profesor al copiilor, și pe cea adresată profescrului de greacă din Pitești, Nicolae Simonide, din același an ⁴²⁴, în care îi cere bani, în contul recunoștinței pe care trebuie să i-o poarte, căci a dat lecții atât lui Simonide, cât și tatălui său.

Cel mai interesant dintre manuscrisele lăsate de Naum Rîmniceanu — din punct de vedere al culturii sale grecești — este Χρηστοθησία, vol. I, despre care cu multă mîndrie declară că a compus-o „în versuri metrice, atât în grecește, cât și în românește, într-un chip cum nu s-au mai văzut pînă acum nici la greci, nici la români“ ⁴²⁵. Naum traduce Hristoitia cinci ani înainte de Anton Pann, ceea ce dovedește interesul deosebit pe care îl trezea o asemenea lucrare. Așa cum a arătat Demostene Russo, e aproape sigur că Pann a cunoscut traducerea lui Naum, dar nu a folosit-o, căci nu cunoștea greaca cultă a lui Vizantios, ci numai greaca aplă a lui Daponte. Naum, referindu-se la originalul lui Vizantios, pe care l-a prelucrat, spune că acesta, „în chipul cel elinesc“ găsimdu-l întunecat și nedeslușit, a crezut de cuviință să-l traducă „în cea de obște limbă a elinilor“ și în limba românească cea „vie“, precum se 110

vorbea în București pe atunci, nu în limba cărturarilor și birocraților, nu în graiul arhaic în care sînt tălmăcite „cărțile bisericești“, nici în „limba logofeților patriei“. Deci, preluînd una din lucrările cele mai citite din epoca precedentă ⁴²⁶, Naum Rîmniceanu aplică noile principii ale demoticismului — ca dealtfel întreg tiparul grec din acea vreme — dînd astfel la iveală un text accesibil în locul celui arhaizant pe care puțini îl puteau citi. Distincția pe care o face între cărțile scrise în greaca aplă și cele scrise în limba arhaică reprezintă progresul realizat în ultimele decenii de intelectualii greci, datorită inițiativei lui Korais.

Din diferitele jalbe adresate stăpînirii de Naum, mai surprindem și alte aspecte ale personalității sale. Ca român și ca om al bisericii, Naum Rîmniceanu luptă pentru eliberarea mănăstirilor de sub stăpînirea străină și cere „a curăți scaunele, adică episcopiile și mănăstirile patriei de greci“, spunînd că „acele mănăstiri închinete la locuri străine pot să le ia din boierii patriei supt epitropie“, iar măsurile ce se vor lua trebuie să urmărească „să nu se mai înmulțească iarăși egumenii și stăpînirile grecilor în pămîntul patriei“ ⁴²⁷. Totuși cînd se referă la cultura greacă propriu-zisă, el are atitudinea obiectivă a intelectualului.

Dinicu Golescu. Elev al lui Ștefan Komitas ⁴²⁸, cunoscutul profesor de la Academia domnească, Dinicu Golescu, care a înființat în 1827 Societatea literară din București, ne apare ca unul din cei mai „activi“ cunoscători de limbă greacă din Principate. Dacă Negruzzi, Poteca, Pleșoianu sau Heliade au început prin

111 a traduce cărți grecești sau a alcătui dicționare greco-

române, Dinicu Golescu a avut în plus o activitate didactică prin care a contribuit și la învățămîntul acestei limbi. În 1826, el a reorganizat școala înființată de tatăl său, Radu Golescu, pe moșia de la Golești, refăcînd-o pe bază mai largă⁴²⁹. Înștiințarea prin care a popularizat începerea cursurilor anunță pe părinți că la această „școală slobodă obștească” pot urma „fiii nobleții, ai norodului și măcar robi, pămînteni și străini, pentru limba românească, nemțească, grecească, latinească și italienească...”⁴³⁰. Măsura referitoare la fiii norodului și ai robilor reflectă desigur recenta experiență a călătoriei în apusul Europei, consemnată în *Însemnările* sale. Dealtfel în tot restul carierei va aparține acelei categorii a boierimii liberale care, „recunoscînd că regimul feudal este în decădere și nu mai corespunde nevoilor epocii, preconizează un reformism liberal pe care-l susține printr-o aspră critică la adresa regimului existent”⁴³¹.

Tot în 1826, el traduce — desigur pentru folosul școlii⁴³² — pe Isocrat, *Adunarea de pilde*, în care, alături de sfaturile către Dimonikos, Dinicu Golescu a introdus și *Pildele filozofești*, precum și alte fragmente din „cărțile dascălului meu Kirie Ștefan Comita⁴³³ ce și sfinția sa are adunate de la alți mai vechi scriitori și așezate pentru întrebuițarea învățaturii, ca niște cetiri scurte ce pot face plăcere și folos prin pildele lor, cîștigarea bunelor năravuri”. La acestea se adaugă și „alte învățături din cartea franțozului M. H. Lemeru⁴³⁴ ... tălmăcită în limba grecească, de dumnealui Alexandru Racoviță ginere meu și de mine tălmăcită în limba română”⁴³⁵. Alături de „cîștigarea bunelor năravuri”, Golescu mai urmărește prin tălmăcirea sa

și participarea la mișcarea culturală a epocii: „ca să-mi arăt și eu pre cât îmi este prin puțință osîrdia în binele obștesc, ce-l așteaptă neamul din înțeleptele măsuri ce întrebuițează ocîrmuirea spre risipirea luminilor, prin așezarea de școale, la care ocîrmuiește Kyr Eufrosin Poteca Ieromonahul“.

Iată deci că în curentul de reorganizare a școlii naționale condus de Eufrosin Poteca, în care se înscrie și Dinicu Golescu, primele lucrări traduse — chiar când sînt franceze la origine — utilizează încă intermediare grecești, iar materialul mai la îndemîină al unui fost elev de la Academia domnească este tot cel oferit de profesorul său Ștefan Komitas. S-a subliniat, pe bună dreptate, insolitul acestei traduceri, care utiliza — ca în cazul lui Isocrat — un text beneficiind de prestigiul dobîndit în epoca precedentă ⁴³⁶. Desigur, neactualitatea sfaturilor lui Isocrat face să pară ciudată alegerea ⁴³⁷ lui Golescu și „glosele sale exprimă atitudinea critică“ ⁴³⁸ a omului modern față de un text învechit. Pentru noi este interesantă constatarea că, în perioada de tranziție pe care o studiem, o asemenea operă reprezentativă a elenismului clasic — pe care edițiile lui Colocotide o vor include după 1850 printre clasicii greci destinați școlilor ⁴³⁹ — este prezentă în tiparul românesc. În anii primelor domnii pămîntene, cînd — așa cum a subliniat Al. Duțu — au apărut Manualul de patriotism tradus de Iancu Nicola și *Diregătorul bunei creșteri* de Damaschin Bojincă, anunțînd *Manualul bunului român*, publicat de N. Bălcescu — găsim o întreagă literatură de „hristoitie“ care are la bază texte grecești.

Tot în acest scop didactic a tradus Golescu și *Ele-*
 113 *mentele de filozofie morală* ale lui Neofit Vamva ⁴⁴⁰,

care e prezent în Principate prin predarea cursului său la Sf. Sava de către G. G. Papadopoulos, precum și prin cărțile sale pe care le trimitea în țările române.

Locul ocupat de cultura greacă în formația lui Dinicu Golescu se vede și din părerile sale — prea subiective — referitoare la limba greacă și la neologismele grecești. Cunoscând cel mai bine greaca — dintre limbile străine — Golescu nu-și dă seama că „multe din cuvintele noi nu proveneau din limba greacă, ci din principalele limbi de cultură de la începutul secolului al XIX-lea: franceza, italiana, germana, rusa” ⁴⁴¹. Explicația dată de Aurel Nicolescu, sprijinită și pe un studiu al acad. Iorgu Iordan ⁴⁴², este că Golescu găsea ușor termenii necesari în limba greacă, deoarece, „pe de o parte, unele cuvinte noi pătrunseseră în limba greacă, iar — pe de altă parte — numeroși termeni de civilizație folosiți în principalele limbi de circulație erau, la origine, cuvinte grecești sau latinești” ⁴⁴³.

În afară de lexic, influența culturii grecești îl determină pe Golescu să folosească adesea sufixul „-isi”, care — așa cum a constatat Ladislau Gáldi — a fost un sufix productiv încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, prin adăugarea la verbele de origine franceză.

În sfârșit, e interesantă apariția, la Golescu, a explicațiilor date unor termeni — în context sau în josul paginilor — care constituie o fază premergătoare glosarelor și primelor dicționare ⁴⁴⁴. În ce privește precedentul creat, pentru explicarea unor cuvinte, cu ziarul grecesc care apărea la Viena în 1811 *Știri pentru ținuturile răsăritene* ⁴⁴⁵, este foarte probabil ca Dinicu Golescu să fi citit acest ziar — la Brașov — inspirându-se în redactarea acestor note.

Gheorghe Sion, care după mamă se înrudea cu familia Schina, relatează în volumul său de amintiri o serie de întâmplări legate de studiile sale grecești. Aflăm astfel că viitorul traducător al lui Dionisie Fotino și-a început școala cu un dascăl Ciasnoc din Hîrșova, care, nu i-a dat însă o pregătire bună. „Profitam mai mult — spune el — de lecțiunile ce ni le da mama, pe apucate; ajunsesem *a citi grecește fără împiedicare și bine, chiar și a scrie puțin*“. Cu tatăl său învățase atît de bine literele chirilice, încît citea ușor „documente vechi cu cîte două și trei caturi“ ⁴⁴⁶.

Pentru desăvîrșirea pregătirii sale, părinții l-au angajat pe dascălul grec Dumitraki Logadi, care „venise nu demult de la Constantinopol, cu recomandațiuni de om învățat, spre a propaga cultura limbii elene“. Așadar, unele familii mai aduceau — după 1830 — institutori din Grecia, care, nu numai că îi învățau pe elevii lor limba, dar le procurau și cărți. Logadi adusese cu sine o ladă plină cu: gramatici, dicționare, aritmetici, tratate de geografie și de istorie *Ἀποθήκη τῶν παιδῶν* (Magazinul copiilor) și multe altele, *toate scrise în grecește*. Cu toate că se ocupa cu „particulară asiduitate“ de tînărul Sion și știa destulă carte, Logadi nu s-a dovedit un bun profesor căci, spune Sion, „nu avea metodă pentru ca să-mi comunice mai repede cunoștințele sale“. Explicația e simplă. Dascălul grec îl „chinuie cu gramatica și cu ortografia, pe care după trei ani de muncă continuă încă nu reușisem a le cunoaște perfect“. Dar dacă nu învățase prea bine regulile sintaxei ⁴⁴⁷, în schimb, Sion citea și traducea pe Homer, „a cărei limbă i se părea [tatălui său] ca și chinezeasca“ ⁴⁴⁸. Tot din mărturisirea lui aflăm că

Logadi îl învățase să traducă corect „după preceptele propagate de faimosul Corai”.

După ce a terminat școala elementară, Sion a fost încredințat de unchiul său E. Schina — însurat cu fiica serdarului Marcu, fost partizan al Eteriei — lui Constantin Aristia, cu care era amic intim. Fiind foarte avansat la limbă elenă, Sion a fost de îndată înscris în clasa a doua „umanioră” ca extern, avându-l pe Aristia profesor de franceză și greacă.

Referindu-se la primele sale încercări literare, Sion declară: „Scrisesem o duzină de acrostihe pe numele «Luxița» după modelul unei colecțiuni de versiuni grecești ce mă făcuse să citesc maică-mea”. Unele comparații — e drept, naive — amintesc lecturile sale grecești: „mi se părea mai frumoasă decât Elena lui Menelau din *Iliada* și decât Ileana Cosânzeana din *Istoria lui Arghir*”.

Înclinația sa pentru această cultură — care se va evidenția cu deosebire în timpul maturității prin traducerile pe care le va da din opera lui Nicolae Milescu, Dionisie Fotino și G. Papadopol — a fost desigur întreținută de mediul în care a crescut. În casa unchilor săi, Eustațiu și Alecu Schina, întâlnea „persoanele cele mai marcante, de la boierii cei mai mari, de la profesorii și oamenii cei mai instruiți, care-și făceau onoare cu intimitatea unui bărbat atât de instruit [Eustațiu Schina]”. Într-adevăr, acesta cunoștea atât de bine muzica orientală, profană și religioasă, încât nu putea fi egalat decât de un singur om: „acesta era Anton Pann, care se distingea prin aceea că el știa a scrie musica” și care participa regulat la concertele familiale din casa Schina.

Anton Pann⁴⁴⁹. Elev al lui Dionisie Fotino și al lui Petru Efesiul, Anton Pann a păstrat dascălilor săi un adevărat cult și le-a continuat opera, atît în ce privește scrierile de muzică bisericească, cît și în activitatea tipografică⁴⁵⁰. Între 1819—1821, el conduce tipografia grecească de psaltichie, întemeiată la biserica Sf. Nicolae Șelari de Petre Efesiul. În 1825—1826, la o dată cînd semna încă 'Αντώνιος Παντολέων, Pann scria grecește⁴⁵¹ despre opera lui Dionisie Fotino. (Ποίημα Διονυσίου ὅπερ νῦν ἐξηγήθη παρ' ἐμοῦ 'Αντωνίου Π. Τ. Opera lui Dionisie care e acum explicată de mine Antonios P.T.) Cultul pe care i-l păstra lui Dionisie Fotino reiese din faptul că — așa cum mărturisește în 1841 — el nu a zăbovit „a români și a lucra pe note cărțile cele mai trebuincioase, care sînt: *Anastasimatarul* serdarului Dionisie Fotino, *Doxastarul*⁴⁵², cu *Triodul* și *Penticostarul* ... și altele multe care, „nedîndu-mi mîină să le tipăresc, șed pe fundul lăzii de vreo 20 de ani“.

Una din primele sale scrieri în versuri este de asemenea o traducere din greacă: *Hristoitie* sau *Școala moralului care învață toate obiceiurile cele bune* (1834), pentru care a folosit — așa cum a dovedit Dem. Russo — versiunea lui Cesarie Deponte⁴⁵³. Una dintre cele trei prelucrări în limba română ale *Hristoitiei* este făcută de Anton Pann. Lui Anton Pann i se datorește și o foarte izbutită traducere în versuri a *Erotocritului* lui Vincențiu Kornaros, în 1837, după o prelucrare a lui Dionisie Fotino. În adaosul său de la sfîrșitul *Noului Erotocrit*⁴⁵⁴, Pann parafrazează o poezie grecească aflată în opera lui Psalidas *Efectele amorului*⁴⁵⁵. În 1850, imită poezii grecești (*Spitalul amorului*

București, 1850, p. 53), imitația sa fiind „mult mai apropiată de originalul grecesc decît poezia lui Văcărescu“⁴⁵⁶. Pe bună dreptate subliniază Tudor Vianu existența unor lecturi ca *Viața lui Esop*⁴⁵⁷ și *Istoria filozofului Syndipa*, pe care le regăsim în opera lui Pann. Acesta a putut într-adevăr să cunoască *Istoria Syndipii filozoful*, traducerea făcută de Simeon Pantea, în 1802, la Sibiu. Este de asemenea posibil ca el să fi auzit povestiri din această carte, chiar în Slivenul natal, căci literatura bulgară înregistrase opera tradusă de Pavlovici în anul 1837, dar și de Sofronie de Vraca în 1802⁴⁵⁸.

Analiza limbii lui Anton Pann ne arată că acesta nu are numeroase reminiscențe lexicale grecești. S-ar părea că cel care în 1814 spunea „diastima“ pentru interval de timp⁴⁵⁹ a înlăturat cu totul neologismele grecești. Dar în însemnările sale revin asemenea termeni chiar și mai târziu, în 1842, de exemplu, cînd, fiind numit profesor de psaltichie la Seminarul din București, se plînge în repetate rînduri „cu lacrimi, de această *epanghelma*“ (slujbă). În același an este numit profesor de cîntări la Seminarul Mitropoliei cu îndatorirea ca pînă la începerea cursurilor, în toamnă, să „paradoxească“ psaltichia copiilor din Mitropolie.

I. Heliade Rădulescu. Acel care a fost caracterizat de George Călinescu drept „a doua mare personalitate a literaturii române după Cantemir“⁴⁶⁰, era fiul unui negustor din Tîrgoviște, Ilie Rădulescu, și al Eufrosinei Danielopol, din familia celebrului librar și editor din București. Primul său profesor de greacă a fost dascălul Alexe (1811), iar după ciuma de pe vremea lui Caragea 118

a fost dat la alt dascăl de greacă, la „bietul Naum“, adică Naum Rîmniceanu. Acesta l-a îndemnat să-și cumpere „cartea lui Papazoe ori Polizoe“⁴⁶¹, iar ca metodă folosea traduceri din greaca veche în neolînă și din greaca nouă în română. Gramatica, Hrisoloras și Esop formau singurele „materii“ predate de Naum. Heliade își continuă studiile de greacă la „școala grecească de la Măgureanu“, al cărei director era Veniamin din Lesbos, unde, pe lângă gramatică, se dădeau noțiuni de poezie și de filosofie, iar N. Iatropolu făcea lecții despre ideologia lui Destutt de Tracy⁴⁶². La școala lui Lazăr îl asculta pe acesta ținându-și cursul despre Kant, iar în clasa de greacă urma lecțiile lui Vardalah despre Tracy, și cele de retorică și de analiză a poezilor greci⁴⁶³. Heliade a fost puternic influențat de Vardalah, spune Dimitrie Popovici, care reconstituie modul în care profesorul grec, prin a sa „Ῥητορικὴ τέχνη“ (Arta retorică) i-a făcut cunoscute tânărului poet principiile lui Boileau din *Traité du sublime ou du merveilleux dans le discours*⁴⁶⁴. Comentariul cu care însoțea Vardalah traducerea era luat tot din acest tratat. Între factorii esențiali care l-au îndrumat pe Eliade către poezia safică — după D. Popovici — sînt, alături de Delille, aceste lecții ale lui Vardalah și lectura probabilă (dat fiind că lucrarea circula în țările române) a broșurii *Fragment d'une ode de Sapho, traduit en vers grecs modernes*⁴⁶⁵.

Cît de mult au contribuit acești ani de studiu al limbii și literaturii grecești în formația și opera de mai tîrziu ale lui Heliade ne-o arată Nestor Camariano, care a analizat îndeaproape contribuția școlii grecești în alcătuirea *Gramaticii* lui Heliade⁴⁶⁶. După ce se

referă la ideile lui Condillac și Destutt de Tracy, care se găsesc în această lucrare ⁴⁶⁷, N. Camariano constată că această influență a fost mult mai însemnată. Este vorba de cunoscuta polemică asupra limbii grecești angajată de scriitorii greci din Principate, sau, în cuvintele lui Heliade: „Înainte liberării grecilor, era o polemică mare între literații lor pentru limbă, și vedea cineva niște bărbați foarte stimabili în parte, ca Korai, Neofit Duca, Kodrica și alții, oameni cu același zel către nație, oameni ce și-au sacrificat pacea, vegherile și averea pentru patrie. Cu toate acestea, în certele lor literare numai cel dintâi era moderat în personalități și tare, plin de urgie asupra vițiurilor generali, unde ceilalți se insultau unii pe alții în toată puterea superlativilor“. N. Camariano stabilește un adevărat paralelism între preocupările filologice ale lui Heliade Rădulescu și cele ale lui Atanasie Hristopol. Principalele puncte ale acestei analogii sînt următoarele: 1) *Alfabetul* trebuie să aibă atîtea litere cîte sunete are limba, principiu exemplificat de amîndoi cu litera grecească θ , care nu poate fi pronunțată. 2) Ortografia trebuie să fie fonetică. Heliade procedează la fel ca dr. Ioan Vilaras din Epir, care în 1814 a scos la Corfu o cărtică despre limba greacă în care a înlăturat semnele diacritice și accentele ⁴⁶⁸.

Din prefețele operelor lui Daniil Philippide și Grigore Constandas, care au avut o largă circulație în Principate, Heliade a cules de asemenea o serie de idei utile pentru reforma limbii române. Așa sînt: 1) Recurgerea la limba latină, pentru îmbogățirea limbii; 2) Evitarea creațiilor artificiale și românizarea normală a termenilor împrumutați. Dă ca exemplu 120

utilizarea de către unii a unor cuvinte grecești ca: patriotismos, entuziasmos, cliros etc.⁴⁶⁹.

Ca și Grigore Constandas, care considera necesară înființarea unei Academii grecești, și Heliade socotea că desăvârșirea limbii nu va fi posibilă pînă nu se va întocmi „o Academie de cîțiva bărbați, a căror treabă să fie numai literatura românească, cari cu vremea vor pune în regulă și vor desăvârși prin facerea unui dicționar“⁴⁷⁰. Ca și Constandas, care compară limba greacă vorbită cu limba franceză, Heliade procedează la fel și ajunge la o concluzie asemănătoare, socotind limba română mai armonioasă decît franceza.

Așadar, Heliade Rădulescu avea în materie de limbă și literatură neoelenică o competență indiscutabilă. Una din primele sale scrieri, la moartea mamei lui, a fost inspirată de o lucrare grecească: „am vrut să fac o tragedie pe care, luîndu-mă după titlul grecesc Αἴας Μαστιγοφόρος (Aias, cel cu biciul), ce învățam atunci, o intitulai și eu: *Ion țel zălnic*.“ Lectura lui Hristopol i-a dat un adevărat complex, tot la o vîrstă foarte tînără, inhibîndu-l pentru o vreme: „cînd îmi intră în mînă *Liricele* lui Atanasie Hristopol, mi se tăie tot cheful de a mai face versuri din capul meu. Le învățasem pe dinafară, și într-o vară mi-aduc aminte că le-am tradus pe toate.“ Competența sa îl făcea să arbitreze — chiar atunci cînd nu participa direct — traduceri contemporane din limba greacă, pînă tîrziu (1860). Încurajările pe care i le dă Cosma Moșescu, în cunoscutele scrisori publicate de Emil Vîrtosu⁴⁷¹, sînt deosebit de interesante pentru a-i cunoaște părerea cu privire la unele personalități grecești. Astfel, el aprobă inițiativa lui Moșescu de a traduce predicele și pane-

giricile lui Ilie Miniati⁴⁷². „Întreprinderea cu traducția marelui predicator Miniati și naintarea ce ai făcut în travaliu m-a bucurat mult ... La înturnare, îți voi scrie, ca să faci ceva și pentru tipărire“⁴⁷³. Heliade revedea textele traduse de C. Moșescu: „Pestre [sic] vreo zece zile vine rîndul a citi, dinpreună cu d.I. Răureanu și cu *textul elenic*, manuscrisele trimise“⁴⁷⁴. Moșescu i se adresase ca unui specialist, căci în tinerețe Heliade tradusese și citise în biserica Colegiului Sf. Sava patru din cuvîntările lui Miniati, pe care apoi le-a tipărit⁴⁷⁵. Tot în aceste scrisori găsim o caracterizare a lui Teoclit Farmakidis, cu ocazia morții acestuia⁴⁷⁶.

O altă traducere din greacă arbitrată de Heliade a fost aceea a *Iliadei*, făcută de C. Aristia, de care îl lega un trecut comun din perioada activității acestuia la Sf. Sava și din vremea colaborării lor la „Societatea literară“. Discuțiile la care a dat naștere traducerea lui Aristia l-au determinat pe Heliade să scrie o apărare a ei: *Asupra traducției lui Omer*, în care se adresează celor care au denigrat traducerea înainte de apariție. „Îndrăznesc a zice înaintea tuturor ce cu adevărat cunosc pe Omer în original, simt cu adevărat poezia și filosofia lui, știu să se mire de geniul lui creator, și cunosc istoria și începutul limbilor, îndrăznesc a zice că trebuie să ne fălim mai mult decît orice altă nație cu traducția d-lui Aristia, și a recunoaște și a mulțumi ostenele sale“⁴⁷⁷. Mai departe, referindu-se probabil la unele licențe ale lui Aristia, care nu a făcut o traducere prea fidelă, Heliade le găsește o explicație spunînd: „Copia ce o dă d. Aristia românilor e copia cea mai nemerită, pentru că a știut să se uite cu un ochi scrutător la opera poetului său, nu ca la o icoană

pe care va să o copieze, ci ca la însuși natura, după care cu penelul său de artist și-a scos nu o copie, ci o icoană și a avut toate mijloacele să o vadă și să o imiteze și să dea un suflet penelului său”⁴⁷⁸. Faptul că în acest curent de traduceri trebuie să mai vedem și o supraviețuire a principiilor lui Korais (care murise de 2 ani și era stimat de Heliade, cum am văzut mai sus) reiese și din expresia folosită într-un pasaj ca acesta: „vrednicului de vecinică pomenire Koray”⁴⁷⁹.

Dealtfel, tot în deceniul al IV-lea, când a scris aceste lucrări, Heliade patronează, la tipografia la care e asociat cu frații Hristide, editarea a numeroase publicații grecești, toate destinate școlii și metodei alilodidactice. Această metodă a fost vii sprijinită de Heliade, la Sf. Sava, unde fusese coleg cu Tecdor Palade. El îi purta lui Dimitrie Vilie din Chios — care introdusese această metodă în școala din Țara Românească — un sentiment de caldă admirație, care s-a materializat în propunerea de decorare a acestuia, pe care a făcut-o Heliade în 1840. În scrisoarea adresată banului Mihail Ghica, îi face o caracterizare entuziastă, socotindu-l „un bun cosmopolit”, ceea ce la data aceea și în accepțiunea pe care o dă Heliade înseamnă „dornic de a face bine oriunde se află”. În acest sens, cosmopolitismul se opune patriotismului îngust, sub care era înclinat să nu vadă decît egoism și fanatism, și este una din „haracteristicile bunului cetățean”⁴⁸⁰. Combătînd fanariotismul, a cărui supraviețuire în unele forme de viață îl sperie, Heliade exclamă: „ne-am schimbat numai veștmintele ... și credem că am schimbat și ideile cele vechi ale fanariotismului și ale ienicerismului”⁴⁸¹.

Cercetarea recentă a subliniat faptul că Heliade a aplicat limbii române unele principii lingvistice pe care le cunoștea prin intermediul cursului lui Vardalah. La baza etimologismului latinizant ⁴⁸² și unificator ⁴⁸³ al lui Heliade găsim ideea lui Condillac referitoare la importanța pe care o are cunoașterea stadiului inițial al unei limbi pentru stabilirea sistemului său ortografic ⁴⁸⁴. Așadar, ceea ce a reținut Heliade din prelegerile dascălului grec este doar principiul lingvistic. Aplicarea sa în sens latinizant exclude deci existența unei influențe elenizante. Aceasta ne arată încă o dată că primii noștri teoreticieni și critici literari *au preluat din cursurile și textele în limba greacă doar acele principii științifice literare pe care le puteau pune în slujba culturii naționale.*

TRADUCERILE

Clasicii greci

N. B. Locusteanu, încercînd să analizeze formația intelectuală a lui Bălcescu, se întreabă: „Care au fost dascălii lui Nicolae Bălcescu și chemarea lui ?” ⁴⁸⁵. Răspunsul îl ia din scrisorile lui Ion Ghica. Vorbînd despre acesta, Ghica spune că „era înclinat la studiile istorice, și mai ales la partea militară a istoriei. Autorii lui de predilecție erau: Plutarh, Tucidid, Tacit, Cezar, Gibbon” ⁴⁸⁶. Într-adevăr, din programa analitică, a școlilor românești, din cataloagele de biblioteci și citatele vremii ne dăm seama că lectura clasicilor greci ocupa un loc important în viața culturală din această perioadă. Care au fost factorii care au favorizat această lectură ? În primul rînd, fără îndoială *tradiția culturii fanariote,*

a cursurilor Academiilor domnești, care au studiat sistematic operele Antichității grecești. De epoca fanariotă se leagă și primele cercetări științifice pentru verificarea datelor geografice din *Iliada*. Abatele Chevalier, ajutat de dragomanul Calimachi, „vizitează Asia Mică cu *Iliada* în mână”⁴⁸⁷, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Alecu Beldiman tradusese *Odiseea*, în 1795—1805, probabil prin intermediar francez⁴⁸⁸. La Cluj, *Batracomiomahia* s-a tradus în românește în 1816⁴⁸⁹.

Un alt factor care a favorizat interesul pentru clasici a fost *curentul koraist*, care, urmărind cultivarea maselor și întărirea conștiinței naționale în vederea luptei de eliberare, s-a sprijinit foarte mult pe editările de clasici. Korais creează colecția „Biblioteca elenică”, în care apar Isocrat, Plutarh, Strabon, Esop și Homer. Pe măsură ce lupta pentru independență se intensifică, caracterul colecției se lărgeste, cuprinzând tot mai multe lucrări cu caracter politic sau moral (Aristotel, Plutarh, Xenofon, Platon, Licurg etc.)⁴⁹⁰. Se reeditează chiar scrierile unor istorici tacticieni (Polienus și Onisandros).

După 1821, prima formă în care apar clasicii greci în principate sînt *edițiile lui Neofit Duca* din anii 1834—1845, apărute la Aegina și care — așa cum arătăm în prezentarea activității fostului profesor de la Academia domnească — au fost în mare parte lucrate de acesta la Brașov, în anii refugiului. Autorii editați de Duca în această perioadă sînt: Homer, Euripide, Sofocle, Eschil, Theocrit, Pindar, Aristotel și Tucidide⁴⁹¹.

Am văzut că prima traducere în limba română a
125 *Iliadei*, în perioada de care ne ocupăm, este făcută de

C. Aristia ⁴⁹², care dă și prima traducere din Plutarh (*Viețile paralele*) în 1857 ⁴⁹³. Heliade traduce în *Curierul de ambe sexe*, din Aristofan, Eschil, Hesiod și Euripide, în general după intermediare franceze (P. F. Tissot, Ardaud ⁴⁹⁴). Traducerea e însoțită de o schiță biografică a clasicului respectiv și de unele comentarii. Pe marginea prelucrării din Aristofan, de exemplu, Heliade scrie despre rolul de cenzor moral al comediei în Antichitate ⁴⁹⁵.

E desigur destul de puțin, pentru o generație care învăța în școli, câteva ore pe săptămână, greaca veche, cu exemplificări din clasicii greci ⁴⁹⁶ și primea la distribuirea premiilor, alături de cărțile lui Massillon, Bossuet, Fénelon și Marmontel, „autorii clasici greci” ⁴⁹⁷. Curentul pentru cultura clasică e sprijinit și de presă. Smaragdița Rasti traduce, în 1832, un articol despre educație în *Curierul românesc*, în care se propune ca „educația să se întemeieze pe clasicismul greco-latin și apoi pe științele exacte și cele naturale” ⁴⁹⁸. Polemiștii folosesc argumente luate din autorii greci, ca, de exemplu, citatul din Dionisie din Halicarnas utilizat de Genilie într-o polemică lingvistică cu Heliade ⁴⁹⁹.

Editările de clasici greci pentru nevoi didactice se pot grupa în două serii. Cea dintâi face parte din bogata activitate a tipografiei lui Heliade și a fraților Hristide și cuprinde o *Culegere* din diferiți autori și o *Crestomație* a autorilor greci, ambele apărute în 1858 ⁵⁰⁰, cea de-a doua fiind considerată o „nouă ediție” a celei dintâi. În același an, Mihai Hristide tipărește povestirile de dragoste ale lui Hariton din Afrodizia. Un volum cu dialogurile lui Lucian, semnalat de cataloage, în 1834 ⁵⁰¹ și în 1838 ⁵⁰², pare să fi fost scos sub îngrijirea lui Dimitrie Vilie (Villios). *Onisandru strategul* — reeditat

și de Korais — apare la tipografia lui Heliade în 1832, împreună cu cîntecul războinic al lui Tirteu, editat de Apostol Scalistira ⁵⁰³.

A doua serie de ediții de clasici greci se datorează activității lui Ioan Colocotidis, profesor la Sf. Sava, în anii '50. El editează Esop, Xenophon, Plutarh, Isocrat, Demosthene, între 1857—1868, cu text paralel și explicații gramaticale ⁵⁰⁴. Seriozitatea cu care se studiau clasicii în școală îi îndeamnă uneori și pe elevi să publice în acest domeniu. Astfel, Ioan A. Kyrieris, elev în clasa a II-a a gimnaziului grec din Galați, tipărește în 1863 o parafrază a *Iliadei* lui Homer ⁵⁰⁵.

P. Ioannide din Craiova traduce din limba greacă *Ecabe* (1865) și *Ippolit* (1866) de Euripide. Cu siguranță că ecurile programului de editări de clasici pe care și-l propusese Societatea filologică din Constantinopol ajunseseră și în Principate ⁵⁰⁶, căci între susținătorii acestei societăți se numără și membri ai coloniilor grecești din Constanța ⁵⁰⁷.

Atît cataloagele de bibliotecă din această perioadă, cît și însemnările memorialiștilor, citatele și anunțurile din presă reflectă interesul intelectualilor români pentru clasicii greci, pe care îi găsesc fie în original, fie în traduceri.

În lipsa unor ediții tipărite în Principate, se citesc cele apărute la Viena sau Atena, ca în cazul *Vieților paralele* ale lui Plutarh, pe care Biblioteca centrală din București le avea în versiunea dată de I. Nicolau ⁵⁰⁹. Ștefan Dăscălescu este apreciat de N. Iorga ca „un cunoscător adînc al operelor Antichității, un elenist
127 care traduce bine pe Hesiod însuși.” ⁵¹⁰ *Curierul ro-*

mănesc al lui Heliade Rădulescu publică o schiță istorico-literară a lui M. Pastiescu, în care acesta semnalează traducerea *Odiseii* de Beldiman ⁵¹¹.

Autorii greci traduși în limba română

Dimitrie Nicolae Darvari. Între cele mai semnificative traduceri de cărți grecești din perioada cercetată se numără lucrările lui Dimitrie Darvari. Poate că succesul său se datorează și faptului că Darvari este un autor aromân, care a publicat la Viena lucrări destinate „școlarilor greci și valahi” ⁵¹². Acestea i-au interesat nu numai pe trei dintre intelectualii români ai epocii (Eufrosin Poteca, Iancu Nicola și Costache Negruzzi), ci și pe Anton Stamatopol, care copiază *Epistolarul* la Botoșani (1823) ⁵¹³ și pe cărturarii bulgari. Aceștia din urmă au utilizat mult *Eclogarion*-ul, a cărui versiune originală, în limba greacă, a fost reeditată la București în 1827 și 1831, iar la Pesta în 1838 și 1844. În 1842, apărea la Constantinopol a VIII-a ediție a *Κατήχησις*-ului lui Darvari. În 1844, se citea la Corfu a VI-a ediție a aceleiași lucrări (editorii din acest oraș ignorând probabil ediția a VII-a și a VIII-a) ⁵¹⁴. *Ἑγχειρίδιον Χριστιανικόν* (Manual creștinesc), care mai apărea la Atena în 1858, fusese tradus în limba română la Mănăstirea Neamț în 1837. Se continuă deci șirul edițiilor lui Darvari, atât de bogat la sfârșitul secolului al XVIII-lea, numai că după 1821, ele se deplasează de la Viena, la Pesta, București și Atena. E o dovadă că autorii nu traduceau mecanic o scriere devenită clasică ci o preluau critic, modernizînd-o prin intervențiile lor.

Negustor din București (1830)
(Cabinetul de stampe al Academiei
Republicii Socialiste România).

Iași 1845, Tîrgul Sfînta Vineri (Cabinetul de stampe
al Republicii Socialiste România)

<https://biblioteca-digitala.ro/> <https://www.acadsi.ro/>

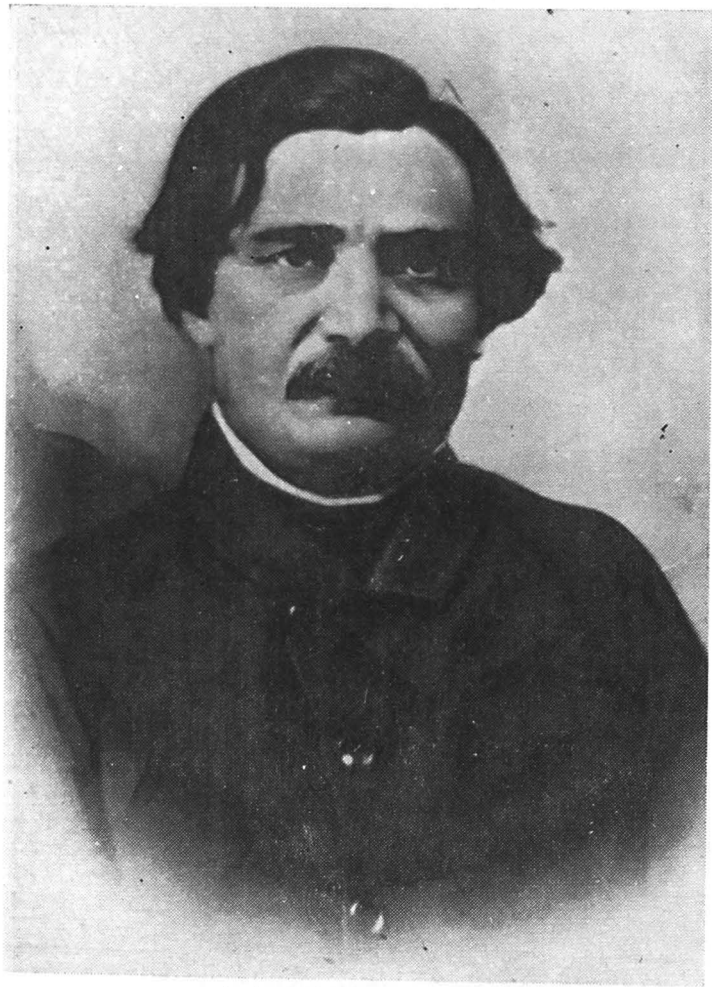
Republicii Socialiste România).

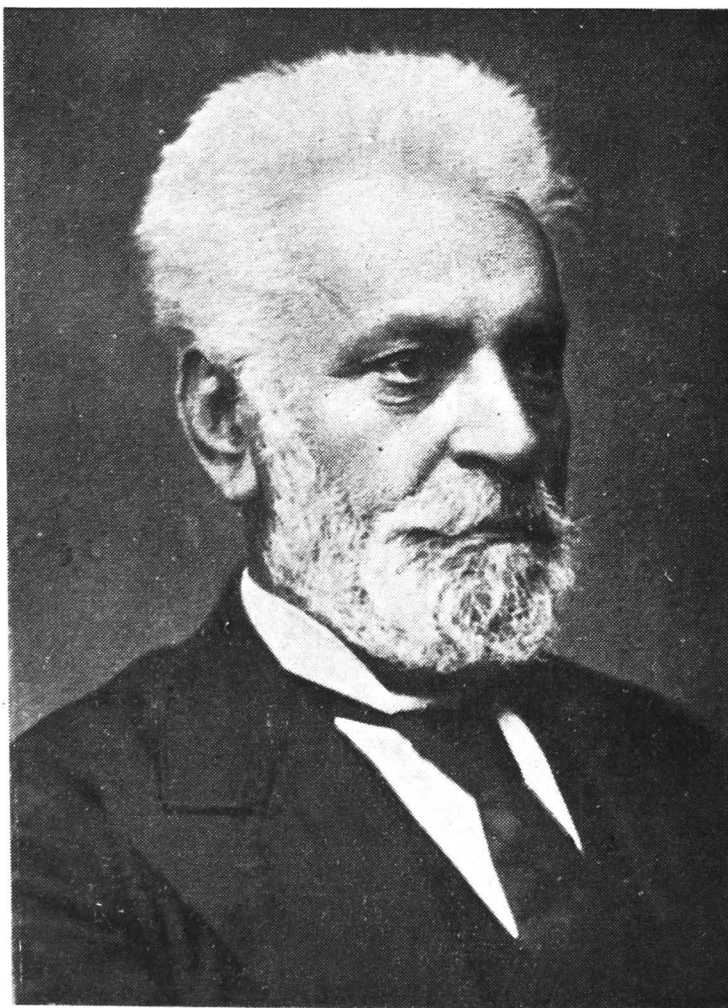
Dinicu Golescu (1777-1830)
(Cabinetul de stampe al Academiei
Republicii Socialiste România).

Ion Heliade Rădulescu (1802-1872)
(Cabinetul de stampe al Academiei
Republicii Socialiste România).

George Sion (1822)-1892)
(Cabinetul de stampe al Academiei
Republicii Socialiste România).

Costache Negruzzi (1808-1868)
(Cabinetul de stampe al Academiei
Republicii Socialiste România).

ΊΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΖΙΛΒΛΑ
ΣΑΝΤΙΛΑ'Ν

Παραφραδεῖσα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ
εἰς τὴν Καθολοιουμένην

ΠΑΡΑ
ΜΑΝΟΥΗΛ ΣΕΡΓΙΑΔΟΥ

ΤΟΥ ΚΑΜΗΝΑΡΗ

ΠΑΡ' ΟΥ

Καὶ Ἐξεδόθη εἰς Τόμους Ἐξ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ἘΝ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙ'Ω. 1836.

Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ἡλιάδου καὶ Χρησίδων.

Cunoscuta culegere a lui Dimitrie Darvari, care a circulat atît în Principate, cît și în Bulgaria (Biblioteca Republicii Socialiste România).

ΕΚΛΟΓΑΡΙΟΝ

24
19

ΓΡΑΙΚΙΚΟΝ

+ 4XXXI

εἰς χρῆσιν

τῶν Πρωτομάρτων τῆς ἀρχῆς Διαλέκτου
συλλεχθέν

ὑπό,

Δημητρίου Νικολάου τῷ Δαρβάρεως

τῷ ἐν Κλεισάραις τῆς Μακεδονίας,

τύποις δὲ τὸ τέταρτον ἐκδίδεται

δ' ἀπάνη καὶ ἐπιδιορθώσει

φιλογενεὺς τινὸς καὶ φιλομέσας

Ἐν τῷ Τυπογραφίῳ τῷ Βουκουρεστίῳ.

1881.

Διάττει Ν. Σπυριδίου

Foaia de titlu a traducerii în limba
greacă din Bernardin de Saint-Pierre
de N. S. Pikkolos (Biblioteca
Academiei Republicii Socialiste România).

B.A.

45582

ΒΕΡΝΑΡΔΙΝΟΥ
ΣΑΙΜΠΕΡΡΟΥ
ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ,

ΗΤΟΙ

ΤΑ ΚΑΤΑ ΠΑΥΛΟΝ ΚΑΙ ΒΙΡΓΙΝΙΑΝ, Η ΙΣΔΙΚΗ ΦΑΛΥΓΗ,
Η ΔΕΞΗ ΤΗΣ ΣΟΥΡΑΤΗΣ, ΚΑΙ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ ΤΗΣ ΣΙΔΕΣΙΑΣ,

Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ μεταφρασθέντα

Ἔκδο

Ν. Σ. ΠΙΚΚΟΛΟΥ,

Ἰατροῦ, ἑπτάκις τοῦ τέγματος τοῦ Ἀγ. Στασιλίου γ', τήλεως,
καὶ πάλαι καθηγητοῦ φιλοσοφίας εἰς τὴν Ἰόνιον Ἀκαδημίαν.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ,

Διαφορικῶς καὶ αὐξήσεις μὲν νέας μεταφράσεις ἐκ τοῦ τοῦ Σαυκίλλου, καὶ μὲν νέας ἀναμνήσεις.

ΔΑΠΑΝΗ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΩΜΑΚΗ.

... Μικροῦ ἀποστολέου διὰ
Ἐκδοτ. lib. 1.
Τὸς ἀποστολὰς τὸ βιβλὸν μὲν ἀποδοτέον τὸν οὐδὲν.
Αἰνείας. Α.

ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ,
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΦΕΡΜΙΝΩΝ ΔΙΔΩΤΩΝ.
ΛΩΜΑ.

23

Alina pe născut a născu' la boală
 și e' fuy luy' macy de născu'
 și bazyk lek mar' ppy mēl.
 E' fuy luy' ppy mēl a născu'
 D' ppy mēl de născu' ppy mēl a născu'
 a născu' a născu' a născu'.
 Ope' și d' luy' a născu' a născu'
 a născu' a născu' a născu'
 de născu' a născu' a născu'.

Gheorghe
 5

Măd' a născu' a născu'
 a născu' a născu' a născu'
 a născu' a născu' a născu'
 a născu' a născu' a născu'
 a născu' a născu' a născu'
 a născu' a născu' a născu'
 a născu' a născu' a născu'
 a născu' a născu' a născu'.

J. E. K. H. N.

- Is H. A. S. -

Si s' avar
C. S.

Prezentat de unchi
si frate nacondi
si mai gerani si ingin
si avar si avar.

Si s' avar

Si s' avar si avar
si avar si avar
si avar si avar
si avar si avar
si avar si avar

si avar si avar
si avar si avar

Si s' avar
si avar si avar

[illegible]

Aur, ce înălțat ești! 42
Vine, fete, de la munte
Peșteră înălțată,
Hoc ea oare... unimant... așeză!

Ches rai ei vârnădovă,
leola, de apă de podoșă.

Grădă așeză, ulășor,
Ches dăvâș de podoșă,
Eșușor de vârnă,
Eș de vârnă de vârnă.

Marlă de podoșă de vârnă,
Marlă de vârnă de podoșă,
Și de vârnă de vârnă,
Marlă de vârnă de vârnă.

Și de vârnă de vârnă,

Eș de vârnă de vârnă,

Și de vârnă de vârnă,

Eș de vârnă de vârnă.

ΓΑΡΣΙΑΣ

Ο ΕΚ ΝΑΤΒΑΡΡΑΣ

ἢ

Ο ΖΗΛΟΤΤΠΟΣ ΗΓΕΜΩΝ.

ΚΩΜΩΔΙΑ ΗΡΩΙΚΗ,

ΕΙΣ ΠΕΝΤΕ ΠΡΑΞΕΙΣ ΔΙΗΡΗΜΕΝΗ,

συντεθεῖσα Γαλλισί

παρὰ τῆ

Κ. ΜΟΛΙΕΡΟΥ,

Μεταφρασθεῖσα δὲ εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν διάλεκτον

παρὰ

Ν. Δ. Γ.

ΕΝ ΙΑΣΙΩ.

Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἀλβίνης.

1845.

Între prețioasele precizări cu privire la identificarea modelelor grecești ale traducerilor românești de la începutul secolului al XIX-lea sînt cele aduse de Nestor Camariano cu privire la traducerea de către Costache Negruzzi a *Caracterelor* lui Teofrast ⁵¹⁵. Afirmatia vagă a lui Iacob Negruzzi și Eugen Lovinescu despre „vreun manual scris în greaca modernă” care trebuie să fie la baza acestei traduceri l-a determinat pe N. Camariano să o compare cu două manuale grecești: acel al lui Dimitrie Darvari ⁵¹⁶ și acel al lui Harisios S. Megdanis ⁵¹⁷. Din fragmentele comparate ⁵¹⁸, remarcăm reproducerea întocmai a unor termeni grecești cărora Negruzzi nu le găsește corespondentul în limba română, și anume: „mehanie” = mașină, „podalgos” = podagră, „necategorisit” = nehulit, „evghenisească” = preanobilă. Traducerea lui Negruzzi este o traducere fidelă, cu mici prescurtări, după cartea lui Darvari ⁵¹⁹.

Moralicești haractiruri cuprind, pe lîngă „caracterele mai noi”, adăugate de Darvari la traducerea din Teofrast și o traducere din Lesage ⁵²⁰ — un alt autor foarte citit și tradus în ultimele decenii.

Iancu Nicola Moldoveanu, în *Culegerea de înțelepciune*, traduce, în 1827, cartea lui Darvari, cu unele modificări. Este vorba de un Darvari „revăzut și adăogit”, inițiativă care nu-i aparține exclusiv lui Iancu Nicola. Sugestia acestor modificări i-a fost dată tot de profesorii săi care-l sfătuiseră să facă traducerea ⁵²¹.

Atanasie Hristopoulos. Citit de Heliade Rădulescu, Costache Negruzzi și George Sîon încă din fragedă copilărie, Atanasie Hristopoulos este, multă vreme după 1821, unul din cei mai apreciați autori din Principate.

Sion povestește că între cele „vreo zece cărți grecești” pe care le păstra cu religiozitate de la mama sa — Frosa Schina —, căci îi reaminteau de lecturile plăcute pe care i le făcea aceasta, era și tragedia în versuri a lui At. Hristopoulos Ἀχιλλεύς, compusă în limba dorico-eoliană, pe care „o preconizau unii din scriitorii greci moderni după preceptele celebrului Coray”⁵²². Sion mărturisește că, tot din aceleași motive sentimentale, a tradus acest volumaș „în memoria maicei mele care afecționa pe acest autor, pe care îl cunoscuse la Constantinopol și despre care vorbea cu entuziasm”⁵²³. Adresându-se lui Kogălniceanu pentru a-l tipări în tipografia sa, Kogălniceanu i-a dat „ca model de limbă și concepțiune” doi autori: Gr. Alexandrescu și Alex. Chrysosoverghi. Rezultatul a fost cât se poate de bun, volumul bucurându-se de mult succes. Nicolachi Roznovanu, Al. Sturdza, Miclăușanu și alți câțiva „boieri aristocrați care-și făceau gloria de a încuraja literatura, trimiseră să-i ceară câte 50 și chiar câte 100 de exemplare”⁵²⁴.

În ce privește pe Heliade, am văzut că întreaga sa concepție filologică e inspirată de Hristopoulos.

La menținerea acestei popularități a lui Hristopoulos trebuie să fi contribuit și faptul că acesta — datorită evenimentelor — a rămas peste 10 ani la Sibiu, de unde a păstrat desigur contactul cu viața culturală bucareșteană. În cartea tipărită în 1853 la Atena, Ἑλληνικὰ ἀρχαιολογήματα (Antichități grecești), se vorbește despre activitatea sa din Transilvania, unde Hristopoulos a lucrat mult în acești ani. El a alcătuit „manualul de elemente ale filosofiei sceptice a filosofilor antichității și, odată cu acesta, ... a refăcut și

îndreptat acele din poemele sale pe care le tipărise mai înainte”⁵²⁵. Lucrările revăzute la Sibiu au fost reeditate la Paris în 1835⁵²⁶, odată cu drama sa Ὁ Ἀχιλλεύς.

Faptul că se adaptase noii situații create de domniile pămîntene reiese și din elogiul adresat domnitorului Alex. Ghica pe care îl găsim în cartea citată mai sus. Volumul său de poezii, ale cărui ediții din 1811 (Viena) și 1833 îl nemulțumiseră, deoarece găsea că „editorii i-au schimbat limba”⁵²⁷, reapare într-o formă mai corectă în 1841, datorită faptului că „s-a găsit în București autograful lui”.⁵²⁸ Pentru această ediție din 1841, apărută la Paris⁵²⁹, cheltuielile tiparului sînt suportate în mare măsură de români.

Dimitrie Ghanis, Ioanis Kokonis, Mihail Hristaris. Am văzut în capitolul Școala că atît *Elementele de pedagogie* ale lui D. Ghanis, cît și *Pedagogia* lui Kokonis au fost editate cu succes în Principate în această perioadă, ca și reeditările și traduceri din Darvari, în acea vreme cărțile de educație (civică, morală sau religioasă) fiind deosebit de apreciate. Așa se explică și apariția, în 1831, la tipografia lui Heliade, a *Katihis*-ului lui Mihail Hristaris⁵³⁰, cunoscut prin activitatea sa de la sfîrșitul domniilor fanariote. Și în presă se publică lucrări de acest gen, ca, de exemplu, articolul lui Korais despre *Trebuința și ne-ngrijirea bunei creșteri*, tradus din elină de Grigore Negrea⁵³¹ sau datele publicate în 1840 cu privire la viața lui Nichifor Teotoche⁵³². *Culegerea de cugetări și apoftegme* a lui Kiril din Lasinitzis, apărută de asemenea la București⁵³³ și dedicată marelui postelnic Theodor Ghica⁵³⁴, are mulți pre-

numerați români, din care amintim câteva nume: Ecaterina Ghica, Const. și Ion Botezatul, vornicul Ioan Neculce, Marioara Străjescu, Gh. Cuza, Ioan Gherghel.

O altă reeditare cerută de gustul publicului este aceea a *Profețiilor lui Agathangel*⁵³⁵, pe care Heliade și frații Hristide o tipăresc în limba greacă în 1838. Tradusă în același an în limba română⁵³⁶, această carte va avea numeroase ediții românești, apărute în diferite orașe, în tot secolul al XIX-lea. Din *Corespondența* inedită a lui Lascăr Peloponezianul, se poate vedea că aceste *Profeții* erau o adevărată carte de căpătii a vremii.

Cunoscuta piesă a lui I. Rizo-Nerulos, *Polixenia*, este tradusă românește de A. H. Zotul, în 1846. Cezar Bolliac anunță acest eveniment editorial în *Gazeta Transilvaniei*, reamintind cititorilor că aceasta „a fost una din primele piese reprezentate pe scena grecească în țara noastră, iscînd printre școlarii lui Gh. Lazăr ideea unui teatru românesc“⁵³⁷.

Autorii occidentali care se mai traduc în limba greacă sau în limba română prin intermediul limbii grecești

Deși fenomenul traducerilor din autori occidentali prin intermediare grecești este pe cale de dispariție (după ce caracterizase întreaga perioadă fanariotă), fiind înlocuit după 1821, de traducerile directe pe măsură ce limbile occidentale sînt mai bine cunoscute de in-

telectualii din Principate, mai găsim încă și în această perioadă asemenea traduceri prin intermediar grec și chiar unele traduceri grecești din franceză și germană.

Marmontel. După cum era de așteptat, un autor atât de răspândit în perioada precedentă, nu putea lipsi din repertoriul traducerilor în limba română de după 1821. Este interesant însă că, dintre traduceri din acest autor cunoscute în perioada 1821–1848, cea mai veche, *Pirostia Elenei* (1824), datorată lui Costache Negruzzi, deși are numeroase grecisme (protimisis, stihii, perierghie, politie, neoterismosuri, se filonischisiă, pigmahia, afstiriotita, s-au afierosit etc.), a fost tradusă din franceză ⁵³⁸. O altă versiune românească a aceleiași cărți scrisă de Mihail Mavrudî, în 1838 ⁵³⁹, este făcută în întregime după traducerea grecească a lui Baila.

Ianache Papazoglu revede și editează, în 1846, traducerea lui Grigore Romanitis din franceză în greacă a celor patru Ἡθικοὶ λόγοι (Povestiri moralnice) de Marmontel, pe care le dedică domnitorului Al. Dim. Ghica și marelui ban Mihail Ghica ⁵⁴⁰. Lucrarea de revizie a paharnicului Papazoglu a urmărit să asigure „precizia și conținutul traducerii și specificul limbii”.

În 1829, Grigore Pleșoianu traducea direct din franceză în română *Aneta și Luben* de Marmontel. ⁵⁴¹

Lesage. În timp ce paharnicul Ianache Papazoglu făcuse doar o muncă de revizie a lucrării lui Marmontel, căminarul Manuil Serghiadis, traducătorul lui Lesage ⁵⁴² în limba greacă aduce o notă personală în prefața lucrării. După ce laudă traduceri în general și menirea lor de

resante, Serghiadis explică tehnica sa în această privință. El arată că „a tradus liber, ca să redea cât mai bine” conținutul cărții. Deci, de la traducerea fidelă a lui Romanitis-Papazoglu, care urmărea „precizia și conținutul traducerii”, înregistrăm progresul unor principii mai avansate. Lucrarea se intitulează, dealtfel, „parafrizare”. O serie de trimiteri la Marmontel, La Harpe ș.a. ni-l arată pe Serghiadis preocupat de oarecare exihibiție de erudiție. Pe Lesage îl caracterizează astfel: „se apropie de Molière prin comicul dinamic și realismul caracterelor”. După ce înșiră „caracterele” schițate de acest autor, declară că imaginea vie este așa de bine redată, încît „spectatorul” nu se plictisește. La sfîrșitul spectacolului acesta își reamintește tot (figurile, scenele). Nu e deci de mirare — conchide Serghiadis — că a fost tradus în toate limbile și în mii de ediții. „Farmecul lor este etern, ca cel al *Iliadei* printre epopei.”

Iată deci că în 1836 apărea la București un început de critică literară în limba greacă. Dezvoltarea presei, care introdusese de curînd cronica dramatică, îmbie desigur la mai mult spirit critic pe acest prieten al lui Neofit Duca, a cărui activitate nu ne mai apare ca o manifestare izolată, ci încadrîndu-se în mișcarea culturală a epocii.

Bernardin de Saint-Pierre. Și în privința traducerilor din Bernardin de Saint-Pierre, cele mai importante precizări au fost aduse tot de Nestor Camariano⁵⁴³, care, după ce a arătat că primul traducător al acestui autor a fost Gheorghe Asachi, care a tradus în 1821 *Bordeiul indienes* direct din limba franceză, a demonstrat în mod convingător că traducerea de către

Iancu Buznea (Iancu Nicola sau Nicolae Moldovean) a romanului *Paul et Virginie* a fost făcută după versiunea greacă a lui Nicolae Sava Piccolos⁵⁴⁴. Dealtfel, versiunea lui N. Piccolos din Bernardin de Saint-Pierre este reeditată, în 1841, la Paris, cu o dedicație către Vardalah, cu un mare număr de prenumerați din București, Brăila, Iași și Odessa și cu o amplă referire la domnitorul Mihai Sturdza⁵⁴⁵. Iancu Nicola a utilizat prima versiune a traducerii lui Piccolos din Bernardin de Saint-Pierre (1817), dar la revizuirea traducerii sale românești a folosit și versiunea franceză⁵⁴⁶. Scrisă la Mănăstirea Sf. Sava, în 1827, traducerea lui Iancu Nicola a circulat câțiva ani în manuscris, fiind publicată în 1831, la Iași, sub numele de Iancu Buznea⁵⁴⁷. Competența lui Iancu Nicola în materie de limbă greacă este evidentă, căci el a mai tradus din această limbă *Culegere de înțelepciune* a lui Dimitrie Darvari și *Manualul de patriotism*⁵⁴⁸, care a adus pe malurile Dunării o experiență câștigată de iluminism în insulele Ionice. El a fost întrebuințat ca manual didactic la prima școală românească din Brăila, care s-a deschis în 1833, sub direcția profesorului Ion Penescu din București. Inițiativa acestei traduceri îi aparține tot lui Veniamin Costache, patronul spiritual al lui Nicola, care îl trimisese la București, ca bursier, „ca să se lumineze prin învățătura națională“.

Ca și celelalte prelucrări, și acest manual este „adăugat“ de Iancu Nicola, care — așa cum am văzut — adaptează textele traduse la nevoile culturale ale patriei.

Condillac. Predat de Iatropol și Vardalah la Academia domnească din București, de Veniamin din

Lesbos și Daniil Philippide⁵⁴⁹, iar la Colegiul Sf. Sava, de Erdeli, Condillac⁵⁵⁰ a exercitat o influență — de mult dovedită — asupra *Gramaticii* lui Heliade, transmițând, alături de Rousseau, Helvétius și Diderot, sistemul filosofic și educativ al lui Locke⁵⁵¹. *Logica* lui Condillac a fost tradusă din greacă în „limba moldoveanească” de banul Vasile Vîrnav, în 1825⁵⁵², fiind cunoscută sub formă de manuscris intelectualității înaintate de la Iași⁵⁵³. Cu acest prilej, în prefața *Logicii*, Vîrnav se declară „în contra străinismelor”: „... de s-ar lăsa scriitorii noștri de cuvinte grecești, sîrbești și turcești și de ar împrumuta neagiunsul de la latini și italieni, s-ar face această a noastră limbă română o limbă prea aleasă și prea frumoasă, după cum este și sora sa, limba italienească”⁵⁵⁴.

Beccaria. În 1824, Vasile Vîrnav a tradus opera lui Beccaria după versiunea lui Korais. Studiul recent al Ariadnei Camariano-Cioran⁵⁵⁵ analizează această traducere și împrejurările care au cerut-o adică perioada de pregătire a unei noi legislații, după înlăturarea fanarioților. Vasile Vîrnav a utilizat ediția lui Korais din 1802, neputînd însă traduce pasajele în greaca clasică, pe care le reproduce doar. În schimb Vîrnav nu omite să traducă introducerea și comentariile lui Korais deosebit de prețioase pentru că ele reflectă gîndirea avansată a marelui învățat, adesea chiar mai avansată decît textul lui Beccaria, la care se referă. Deși nu a fost niciodată publicat, manuscrisul lui Vîrnav pare „să fi avut mulți cititori în țările române, deoarece acest text a atras atenția încă unui traducător anonim, care însă n-a tradus decît prefața lui Korais la ediția

din 1802”⁵⁵⁶. Acest traducător, spre deosebire de Vîrnav, cunoștea greaca clasică și traduce unele citate din autorii clasici greci, pe care Vîrnav le reproduce doar în original. Cu siguranță că circulația acestor manuscrise ne explică și faptul că printre primii autori din literatura universală, pe care Heliade Rădulescu⁵⁵⁷ intenționa să-i publice (fără să fi reușit însă să o facă) a fost Beccaria.

Voltaire. Autorul francez cu cel mai puternic ecou în lumea greacă⁵⁵⁸ și care a fost tradus la sfîrșitul domniilor fanariote și în Principate⁵⁵⁹, nu ar putea lipsi din repertoriul traducerilor românești din primii ani ai domniilor pămîntene. Explicația alegerii de către Negruzzi a versiunii grecești în versuri a operei lui Voltaire, *Memnon*, ne-o dă Nestor Camariano. Acesta credea că Negruzzi, traducînd în versuri, a preferat modelul grec, tot în versuri, din ediția lui Vulgaris⁵⁶⁰, originalului francez, care e în proză⁵⁶¹.

S-ar părea că și Grigore Pleșoianu ar fi tradus pe *Memnon* din limba greacă, căci îl găsim în cîrticica sa apărută la Craiova în 1831, intitulată *Deosebite istorii morale desfătătoare și pline de învățătură, traduse din franțuzește și grecește*. O comparație făcută de N. Camariano între traducerea lui Pleșoianu și versiunile grecești arată însă că acesta a tradus *Memnon* direct din limba franceză⁵⁶².

În 1844 au fost traduse în limba greacă, de Zaharia Mavrudis, *Brutus* și *Semiramis*, publicate într-un singur volum, la București, sub inițialele Z. M.⁵⁶³.

137 Identificarea inițialelor se datorește tot lui Nestor

Camariano, care a comunicat acest titlu între completările aduse bibliografiei Ghinis Mexas.

Un manuscris al lui Iacob C. Negruzzi de la Biblioteca Academiei, din anii 1825—1838, conține traducerea în limba greacă a *Zairei* lui Voltaire și un fragment din *Brutus* în limba română.

Molière. La Iași, apare în 1845, în tipografia Albinei, comedia eroică a lui Molière: Γαρσίας ὁ ἐκ Ναυάρας ἢ ὁ ζηλότυπος ἡγεμὼν (Garsias din Navarra sau prințul gelos) împreună cu un fragment din *Școala bărbaților însurați*, de același autor ⁵⁶⁴. În aceleași an, se publică la București traducerea făcută de A. Kondouri comediei lui Molière *Sganarelle ou le cocu imaginaire* ⁵⁶⁵.

Gessner. Traducerile din limba germană prin intermediar grec, în Principate, sînt foarte rare, după 1821. Zoița Grigoriu, fiica lui Ioan Adamache, a tradus versiunea greacă dată de Roxana Samurcaș lucrării lui Gessner, *Erast*, în limba română. Deși a fost corectată de fratele Zoiței, Iancu, traducerea sa este servilă și trădează lipsă de cultură ⁵⁶⁶. Textul este plin de neologisme grecești, care sînt înlocuite de cuvinte românești într-o copie făcută de paharnicul Digeratu în 1836 (everghet = făcător de bine; sinidisis = cuget) ⁵⁶⁷. În 1839, versiunea Roxanei Samurcaș a servit ca model și unei traduceri fragmentare, rămasă în manuscris, a lui Alex. Cuza ⁵⁶⁸.

Lafontaine. *Aristomenes și Gorgos* de August Lafontaine, care fusese tradus în limba greacă de Gheorghe Lasanis împreună cu Gheorghe Ghenadios, trebuie să fi inspirat — așa cum arată Ariadna Ca- 138

mariano-Cioran — eroismul tinerilor luptători de la Drăgășani⁵⁶⁹. După formula lui Rizo Rangabé, cele două traduceri din Lafontaine, *Kleoménès* și *Aristomenes* și *Gorgos* erau „două cărți devorate de tineretul grec și reprezentând pentru imaginația lor vechea patrie”⁵⁷⁰. E deci explicabil interesul durabil al grecilor pentru aceste opere și faptul că în 1858 se reedita, la Atena, traducerea lui Lasanis a lui *Aristomenes* și *Gorgos*⁵⁷¹. La Iași, Vasile Drăghici, care a învățat limba greacă în familia unui boier bogat, Xenofont Calimachi, în casa căruia a fost crescut, a tradus în limba română *Aristomenes* și *Gorgos*, în 1840, având prenumerați din aproape toate județele Moldovei⁵⁷². În 1846 a apărut o a doua ediție a acestei traduceri. Vasile Drăghici a dat o versiune foarte fidelă în raport cu modelul grecesc.

Goldoni. În 1837, Panaite Idierul traduce *Bunul gospodariu*, de Goldoni, „din dialect grecesc”⁵⁷³, folosind probabil manuscrisul grecesc ‘Ο καλὸς οἰκοκύριος (B.A.R., ms. gr. 1 455), ceea ce lămurește și titlul lui Idierul. Pe manuscris găsim însemnarea unui cititor din Bacău, din 1838. E foarte probabil ca ediția grecească a două piese de Goldoni tipărite în 1834 de Caragea, la Nauplia, să fi circulat și în Principate.

Doamna de Tencin. Un roman sentimental al doamnei de Tencin, *Mémoires du Comte de Cominges*, tradus din franceză de Simeon Marcovici, în 1830, a circulat la noi în două versiuni manuscrise grecești, dintre care

VI. LECTURILE GRECEȘTI ÎN PRINCIPATE. PROCURAREA CĂRȚILOR

În afară de cărțile grecești tipărite în Principate, în perioada 1830—1850 au circulat și o serie de cărți grecești apărute la Paris, Viena, Buda, Odessa, Atena și Constantinopol cu participarea prenumeraților români. Deci românii nu se mulțumeau cu producția editorială din țară, ci își completeau biblioteca cu aceste lucrări apărute în străinătate. Așa, de exemplu, în 1834, apare la Odessa *Gramatica logică* a lui Iacob Pitzipios la a cărei editare subscriu și câțiva prenumerați din Galați, precum și unii români veniți din Principate la Odessa (hatmanul Teodor Balș, Anastase Bumba, Gherasim Cupa)⁵⁷⁵. În 1833, se tipărește tot la Odessa, *Ἡ θεραπευτικὴ μέθοδος* (Metoda de vindecare), tradusă de Ioannis D. Bailas din limba franceză, după C. Lervi⁵⁷⁶, cu prenumerați din București și Brăila (pe lângă cei din Odessa, Chișinău, Ackerman, Ismail și Moscova). În același an, cartea lui Athanasios Hristopoulos *Πολιτικά παράλληλα* (Paralele politice), scrisă la Sibiu, este editată la Paris, avînd majoritatea prenumeraților români, greci și bulgari din Craiova (Alecă și Grigore Racoviță, Grigore Bengescu, Petrache Obedeanu, Dimitrie Aman, Alecu și George Aman, 140

Grigore Latzanos, George Fotino, Costache și Iraklia Doumba, Ștefan Tsatalis, Ioan Pantazi, Nicolae Emanuel, Const. Mountanis și dr. Petre Beron). Din alte orașe se înscriu ca prenumerați: Grigore Cantacuzino, Răducanu Rosetti și George Ghica, la München; fostul domn Ioan Caragea, la Marsilia; N. A. Nicolaescu și Dim. Filipescu, La Paris ⁵⁷⁷.

În 1837, apare la Constantinopol Ταμεῖον ἀνθολογίας (Tezaurul antologiei), a treia ediție a lui Grigore Protopsaltul, care pe lângă mulți prenumerați din orașele bulgărești, de la Athos și Constantinopol are și prenumerați din București și Iași. În 1838, la Viena, se editează Πρακτικὰ τοῦ εὐγενεστάτου Βαρώνου Κ. Κωνσταντίνου Μπελλίου (Actele preanobilului baron C. Constantin Bellios), alcătuită de frații Arghiriades, cu participarea materială a bucureștenilor: Nic. Suțu și Ioan Mihai Suțu, Alexandru Bellu și fiii săi, Ștefan Barbu și Constantin, Dimitrie Bellu, dr. Apostol Arsachi, marele clucer Nicolae Tresnia, Zenobie Pop, Ioan Sachellarie, mare comerciant, Ecaterina Olănescu ⁵⁷⁸. I. D. Exarhos publică la Atena, în 1840, tragedia Ὁ Μάρκος Βότσαρης (Markos Botzaris), pe care o dedică lui Theodorachi Ghica, cu prenumerați din Iași, Urlați, Focșani, Galați și Brăila. De la Iași, notăm pe Nicolae Rosetti Roznovanu ⁵⁷⁹, Ioan Neculce, Gh. Carp, C. Plithos, C. T. Voinescu și Alecu Nacu. În 1839 apare la Atena *Enciclopedia învățaților greci* ⁵⁸⁰, alcătuită de Ștefan Komitas, care deși nu are prenumerați români, a fost mult citită în Principate, și *Geografia lui Balbi*, tradusă de M. Coumas, la Viena, cu prenumerați din Grecia, Bulgaria, Serbia, Italia și Țara Românească ⁵⁸¹.

141 La Paris, se reeditează traducerea greacă a lui N.

Pikkolos a *Povestirilor* de Bernardin de Saint-Pierre, în 1841, cu o mare majoritate de prenumerați români. *Ἑγχειρίδιον ἐπιστολῶν* (Manual epistolar), editat în 1847 de arhidiaconul Meletie, are pe lângă numeroși prenumerați din Bulgaria și Grecia și pe unii din Țara Românească și Moldova. *Lexiconul limbii grecești* al lui Anthimos Gazis, reeditat la Atena, în 1839, are, de asemenea, prenumerați din București.

În rîndurile de mai sus am ales lucrările mai importante apărute cu participarea românească. Lista lor nu poate fi completată decît după ce se vor înmulți cercetările referitoare la tiparul grecesc în secolul al XIX-lea, cercetări care aduc mereu noi contribuții la completarea bibliografiei grecești. Deosebit de utile în acest sens sînt studiile care analizează listele de prenumerați și care au început să apară doar în ultimii ani ⁵⁸².

Dacă în cazul *cărților cu prenumerați*, procurarea lor este dintre cele mai simple, tipografia sau autorul trimițîndu-le acestora, pe baza chitanței de plată, în privința celorlalte publicații se pune întrebarea: cum ajungeau ele în mîinile cititorilor din Principate ?

Una din căile pe care au continuat să intre cărțile grecești în Principate și după 1821 este *donăția* autorilor care, în cazul lui Neofit Duca, are un caracter oficial, specificîndu-se numărul și destinația exemplarelor donate, la sfîrșitul volumului ⁵⁸³. S-ar putea ca și Neofit Vamva — pe care îl găsim pe o listă de cărți trecute prin cenzura Moldovei — să fi continuat a-și trimite lucrările pentru biblioteca Colegiului Sf. Sava sau pentru fostul său elev, profesorul Grigore Papadopol, care-și predă cursul după manualul lui Neofit Vamva. 142

Există, dealtfel, un *import* de cărți grecești, care apare în registrele de vamă ale Țării Românești. În 1834, se importă 111 cărți grecești a 10 lei volumul, iar în 1850, 2 lăzi și 2 pachete „cărți elinești” intră în țară pe la Brăila ⁵⁸⁴.

Un alt mod de procurare a publicațiilor grecești era acel al *înscrierilor la redacția ziarelor* editate de comunitățile din Principate. Se primesc înscrieri pentru ziare, reviste și chiar cărți din Grecia ⁵⁸⁵. Deseori, pentru a deștepta interesul pentru o anumită lucrare, ziarul publică câteva fragmente din aceasta.

Atît în București, cît și în orașele cu colonii grecești importante (Constanța, Brăila, Galați), existau librari sau anticari specializați ⁵⁸⁶. Uneori aceste librării sînt ținute de greci și se intitulează „grecești” ⁵⁸⁷. Alteori, ca în cazul cunoscutului anticar din București Iosif Romanov, „achizitori greci și turci” asigurau procurarea cărților cerute de clienți, ca Timotei Cipariu de exemplu. La Galați librăria Gheorghianis este o adevărată instituție culturală care timp de câteva decenii a oferit cititorilor un catalog complet al noutăților de librărie ⁵⁸⁸, procurîndu-le cu regularitate.

În sfîrșit, am putut constata că *împrumutul* de cărți grecești funcționa încă în această perioadă, dovadă mențiunile cărților împrumutate de Costache Negruzzi unor prieteni sau *circulația unor manuscrise*, ca *Hristotia* lui Naum Rîmniceanu sau mențiunea lui Gheorghe Zappa din Brașov (1824) pe manuscrisul gr. 1 172 de la Biblioteca Academiei, referitor la primul volum al lucrării lui Vardalah Μαθήματα διὰ τοὺς παῖδας ⁵⁸⁹

Directivele în alegerea lecturilor erau date fie de profesorii din școli (mai ales în perioada în care limba greacă se bucura de un număr mai mare de ore)⁵⁹⁰, fie de sugestiile și sfaturile unor oameni de cultură greacă. Conachi, de exemplu, recomandă lui George Sion, copil, pe lângă clasicii greci, lectura lui Atanasie Hristopol, Rizu Neroulos, Alexandru Suțu⁵⁹¹. Nicolae Bălcescu, care nu strălucise la cursurile de limbă greacă de la Sf. Sava, deși o învăța de la vârsta de 7 ani, particular, dar se mîndrea cu cunoașterea acestei limbi atunci cînd își completează formularul de intrare în oștire⁵⁹², avusese, ca elev, destule contacte cu cultura greacă, din care s-a ales cu preferința sa pentru lectura clasicilor. El urmasa cursul de trigonometrie cu Dimitrie Pavlidis în 1834—1835, îl avusese profesor pe Aristia, iar ca premiu primea cărțile recent traduse în limba greacă⁵⁹³. Era coleg cu Nicolae Papadonatu (viitorul scriitor Nicolae Filimon), în 1831, care mai învăța după „filade grecești“ la un curs particular, cu „coconii și Mitică Bărcănescu⁵⁹⁴. Amprenta pusă cu aceste începuturi asupra gusturilor lui Bălcescu în materie de lectură e vizibilă și desigur legată și de interesul istoricului și revoluționarului pentru izbînda poporului grec. Așa se explică gestul său din 1842, cînd, aflîndu-se în închisoarea de la Mănăstirea Mărgineni, i-a dăruit lui Mitiță Filipescu, conducătorul mișcării revoluționare de la 1840, volumul *Voyage de Dîmo et Nicolo Stephanopoli en Grèce*. În biblioteca sa istorică nu lipsește opera lui Mihai Cantacuzino și a lui Dionisie Fotino. Pe Fotino îl citează, ca pe un izvor important, alături de Petru Maior⁵⁹⁵.

În Principate se citeau și alte cărți grecești, ai căror autori erau apreciați și căutați. Așa de exemplu: *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπινῶν πράξεων* (Istoriile faptelor omenești), de K. Koumas, apare la Viena, în 1832, cu prenumerați din Veneția, Viena, București, Iași, Corfu, Chișinău, Constantinopol, Livorno, München, Nisa, Odessa, Petras, Pesta, Serres, Smirna, Taganrok, Triest, Filipopoli. Dintre prenumerații cărții notăm pe: baronul Ștefan Meitani, baronul Christofor Sachelarie, căminarul Ștefan Moshu, George Paapa, marele vistiernic Nicolae Rosetti Roznovanu, Dimitrie Sinadinos, Alexandru Hiotiș, Naum Tirkas, stolnicul Stamatie Fournaraki și Constantin Botezatul. *Gramatica* aceluiași K. M. Koumas⁵⁹⁶ este consultată în bibliotecile publice, ca și *Lexiconul limbii grecești* al lui Andreos Koromilas⁵⁹⁷, *Ἀπάνθισμα* (Texte alese) de Korais⁵⁹⁸ și *Ἔακτα* (Diverse) de același, *Manualul filozofic* al lui Tipaldos despre „progresul și căderea vechii Elade”⁵⁹⁹ și ediția pariziană a *Stratigicon*-ului lui Onisandros⁶⁰⁰ (care a fost reeditat la București ceva mai târziu).

În sfârșit, mai găsim în cataloagele de bibliotecă ale vremii⁶⁰¹ și menționarea ediției dată de Korais lui Strabon⁶⁰², *Elementele gramaticii grecești* de C.I. Asopios⁶⁰³, *Istoria revoluției grecești* de Spiridon Tricoupis⁶⁰⁴, *Horografia Thessaliei*⁶⁰⁵, cartea lui Emanuel Roidis de spre călătoria lui Chateaubriand de la Paris la Ierusalim⁶⁰⁶, lucrări tratând despre problema orientală⁶⁰⁷ și războiul Crimeei⁶⁰⁸, cărți de medicină⁶⁰⁹ etc.

Iată deci că unele din cele mai bune produse ale tiparului grec contemporan erau prezente în bibliotecile românești. Circulația unor asemenea lucrări este do-

tratate de medicină ⁶¹⁰, cursurile unor profesori de la Universitatea din Atena ⁶¹¹ sau memoriul îndreptat împotriva lui Farmakidis ⁶¹², cunoscutul partizan al bisericii autocefale grecești, *Gramatica* lui Kairis ⁶¹³, manualul de filosofie morală a lui Koumas ⁶¹⁴, precum și lucrări de agronomie, atât de necesare la data aceea ⁶¹⁵. Existența lor în Principate a putut fi reconstituită — în unele cazuri — datorită cataloagelor bibliotecilor publice sau chiar ale librăriilor.

Cea mai importantă din aceste biblioteci este aceea a Colegiului Sf. Sava, care a beneficiat și de prezența unui conservator de cultură greacă — George Ioanide. Marele număr de cărți grecești se explică, pe de o parte, prin faptul că fondurile sale au început a se forma la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în perioada fanariotă, iar pe de altă parte, prin declararea ei ca bibliotecă națională, în care s-au adunat, din 1832, toate cărțile „împărțite la feluri de locuri publice, precum: Mitropolia, episcopiile, mănăstirile ș.a. ⁶¹⁶. La acestea s-au adăugat numeroasele donații, care de cele mai multe ori conțineau un număr important de cărți grecești. Astfel, Sfeta Rali dăruiește 280 cărți „din cele alese în limba franțuzească, grecească și românească” ⁶¹⁷. Pitarul Alex. Lesviodax (traducătorul din greacă a *Istoriei universale*) dăruiește 200 volume rămase de la socrul său, paharnicul Hafta ⁶¹⁸. Neofit Duca trimitea, la apariție — așa cum spuneam — câteva exemplare din lucrările sale. Pentru a stimula și pe alți donatori, Ioanid comunica prin presă progresele bibliotecii datorită donațiilor. Prezența sa în postul de conservator, începînd din 1842, este de un mare folos fondului cărții grecești, care, ca și cărțile latine, germane, engleze

și românești au fost catalogate cu mare întârziere, deoarece se acordase prioritate cărților franceze. În 1838, când se deschisese sala de lectură pentru public, avînd 10 000 de volume, s-a pus la dispoziție, la început, doar catalogul cărților franceze, „rămînînd a se lucra neconținut catalogul celorlalte cărți latinești, grecești, nemțești, englezești și românești”⁶¹⁹.

În Moldova, o bibliotecă importantă formată la sfîrșitul epocii fanariote, Biblioteca de la Stîncă a lui Nicolae Rosetti-Roznovanu⁶²⁰, continuă să-și procure cele mai bune cărți apărute în străinătate și după 1821, îmbogățindu-și, alături de celelalte fonduri, și fondul de cărți grecești, așa cum reiese dintr-un studiu recent⁶²¹.

Nu putem încheia aceste pagini despre lecturile și traducerile grecești din Principate, fără a preciza că fenomenul este mai larg și nu se oprește la cultura românească. Într-o etapă în care, unii mai devreme, iar alții mai tîrziu, românii, grecii, bulgarii, sîrbii și albanezii luptau pentru eliberarea politică și culturală, cărțile în limba greacă au reprezentat un material util pentru alcătuirea rapidă a manualelor în limba națională. Valabil deci pentru întreaga zonă sud-est europeană⁶²², acest fenomen nu poate fi confundat nici cu *imitația* servilă, nici cu *influența* pe care cultura greacă ar fi încercat să o exercite asupra culturilor naționale ale acestor popoare. Dimpotrivă, fenomenul pune în lumină modul original și creator — ingenios chiar adesea — în care e folosit un material existent pentru nevoile urgente ale tiparului. Traducerea, pre-

147 lucrarea și adaptarea cărților în limba greacă se face,

atît în Principatele române, cît și în Serbia sau Bulgaria, în funcție de interesele culturii acestor țări și numai în folosul lor.

În Iugoslavia, Miodrag Stoianović a semnalat recent paralelismele renașterii intelectuale a sîrbilor și a grecilor. Cei doi corifei ai acestei mișcări, Dositei Obradovici și Adamantios Korais se formaseră la aceeași școală din Smirna, iar ideile coraiste au fost detectate atît în opera lui Jovan St. Popović (1806–1856), cît și în aceea a lui Vukašin Radišić (1810–1843)⁶²³.

În Bulgaria, un întreg ciclu de lucrări analizează lecturile și traducерile bulgărești din limba greacă, rolul școlilor grecești, activitatea intelectualilor de cultură greacă. Așa de exemplu, Athanasie Hristopoulos, autorul preferat al lui Negruzzi și Sion, a cărui ediție din 1841 de la Paris se bucura — așa cum am văzut — de sprijinul material a numeroși români și greci din Principate, este obiectul unui adevărat cult în Bulgaria. Kipilovski traduce din poeziile lui Hristopoulos în 1836. Hristopoulos e tradus de R. P. Slavejkov în 1847 și de Zafirov în 1857. Un studiu recent a arătat că literatura școlară greacă a fost indispensabilă autorilor de manuale școlare în perioada de tranziție de la școala slavă bisericească la învățămîntul laic pe care îl cereau progresele burgheziei comerciale și artizanale⁶²⁴. Trebuie să facem deci deosebirea — și în cazul Bulgariei se impune mai mult ca oriunde — între ceea ce a fost propaganda grecească și de desnaționalizare a unei perioade, în anumite regiuni și ceea ce s-a lucrat de bunăvoie din cultura greacă, în folosul culturii bulgare.

Curentul koraist de reeditare masivă a clasicilor greci este susținut în Bulgaria de Nikola Pikkolos, 148

fervent adept al marelui savant, în permanentă legătură cu acesta și cu unii membri ai intelectualității grecești (C. Asopios, de exemplu)⁶²⁵. Pikkolos însuși îl traduce pe Plutarh, Slaveikov imită *Iliada* în epopeile sale *Krumias* și *Samuilka*⁶²⁶. Dacă de Atanasie Vogoridi și Nicola Pikkolos s-a spus că „aparțin în egală măsură culturii bulgare și celei grecești”⁶²⁷, credem că acesta din urmă poate fi revendicat și de cultura română, dată fiind influența sa în problemele școlare ale Munteniei și Moldovei din deceniile al IV-lea și al V-lea și activitatea didactică din București, înainte de 1821.

Christache Pavlovici alcătuiește un „manual de conversație greco-bulgar” (gen frecvent în literatura românească a vremii) și traduce din greacă *Copilul pierdut* de Christophor von Schmidt și *Istoria filozofului Syndipa*. Neofit Chilendarski — aprig adversar al clerului grec în Bulgaria — traduce în lucrarea sa *Pedagogie slavo-bulgară*, apărută în 1835, o carte grecească⁶²⁸. Regăsim în aceeași perioadă traduceri similare editate la tipografia lui Heliade din București. O lucrare a lui Christoph von Schmid (Ἱστορία Ἐπρίκου τοῦ Αἰσενφελς (Istoria lui Henric de Eisenfels) e tradusă în greacă, prin intermediul francez, de Mihai Hristide în 1834. *Istoria Syndipii filozoful* are — ca și în Bulgaria — o ediție mai veche (1802, făcută de Simeon Pantea la Sibiu) și o prelucrare nouă a lui Anton Pann⁶²⁹. *Elementele de pedagogie* (Ἐτοιχεῖα παιδαγωγείας) editată tot la tipografia Hristide, în 1835, are prenumeranți din București, Buzău, Focșani, Brăila, Galați, Salonic și Plovdiv. Cartea conține și o scurtă istorie bisericească, precum și a doua ediție a catehismului

149 lui Stefan Kommitas și este tipărită cu colaborarea

mitropolitului Neofit al Râmnicului. *Epistolarul*⁶³⁰, tipărit de Mihail Hristide la tipografia Heliade și Hristide, apare cu contribuția cititorilor de limbă greacă din București, Noua Alexandrie, Brăila, Galați, Ismail, Veliko Tîrnovo, Ackerman, Kanzanlık, Kotel, Siștov, Adrianopol, Plovdiv, Bazargic, Serres, Melnik, Tîrnovo (Tessalia), Ianina, Koritza și Ostanița⁶³¹. Și alte cărți grecești care apar la Viena, Atena sau Constantinopol erau finanțate și citite atît de români, cît și de bulgari.

Informații prețioase cu privire la răspîndirea cărții grecești în Bulgaria în prima jumătate a secolului al XIX-lea și la legăturile intelectualilor bulgari din București cu cei din patrie aduce corespondența lui Raino Popovici⁶³². Reiese din aceasta că *Lexiconul* lui Antim Gazis, Φοίτικα. și *Gramatica* lui Neofit Duca, clasicii greci explicați de Korais, sînt lecturi grecești la fel de prețuite pe ambele maluri ale Dunării. Scrierile lui Anastasie Kipilovski și Gavriile Kristidis din anii 1835 și 1836 sînt edificatoare în acest sens.

Dimitrie Darvari, reactualizat în Țara Românească prin reeditarea, în 1831, a cunoscutului Εκλογάριον γραικικόν (Culegere grecească), sau folosit de Iancu Nicola, Costache Negruzzi și Eufrosin Poteca în traducerile lor, a fost un important izvor de inspirație al cărților bulgărești contemporane, mai ales al manualelor didactice cu caracter enciclopedic⁶³³. Astfel, Petru Beron (Berovici) tipărește la Brașov, în 1824, primul abecedar în limba bulgară vorbită, adunînd unele scurte fragmente din *Eclogariu*, pe lîngă părțile originale ale cărții referitoare la metoda alilodidactică, problemele gramaticii bulgare⁶³⁴ etc. Atît Petru Beron, 150

cît și Neofit Bozveli traduc fabulele lui Esop din Eclogariul lui Darvari, deși cunoșteau și alte ediții grecești ⁶³⁵.

Raino Popovici ⁶³⁶ a tradus cartea lui D.N. Darvari, în 1837, la Buda, sub titlul *Kurze Deutung der Gottskirche*. O bună parte din activitatea de procurare de fonduri și înscrieri de „sindromiți” ai volumului amintit are loc pe pămînt românesc. Anastasie Kipilovski pare să fi fost cel mai activ în acest sens, iar scrisorile sale din București (1836) abundă în sfaturi cu privire la grăbirea publicării ⁶³⁷. Cartea era așteptată cu nerăbdare de bulgarii din București, „care doresc să vadă cît mai multe cărți traduse în limba noastră”, scrie Kipilovski. El însuși reflectează la necesitatea alcătuirii unei gramatici și a unui dicționar și cere lui R. Popovici să anunțe apariția gramaticii sale. Sînt numeroși și prenumerații *Istoriei Bulgariei*, atît la Galați, cît și la Craiova.

O interesantă activitate literară a avut poetul român Gheorghe Pașacov ⁶³⁸, care a dovedit o adevărată virtuozitate în mînuirea limbii grecești și a celei bulgare, fiind totodată și un bun traducător din sîrbă, precum și un priceput paleograf în materie de documente slavo-române. ⁶³⁹

Pentru a arăta o dată mai mult că în Sud-Estul Europei lupta pentru cultura națională și sentimentele patriotice ale fiecăruia dintre popoarele balcanice trebuiau adesea să se exprime în limba greacă, vom cita un document concludent, manuscrisul grec 730 de la Biblioteca Academiei Române, recent analizat de o cercetătoare bulgară ⁶⁴⁰. Manuscrisul conține 160 de

din Bulgaria, în al cincilea an al revoluției grecești“, adică în 1826. Critica acerbă împotriva nedreptăților suferite de români, bulgari, greci și sârbi ne amintește în chip izbitor versurile revoluționare ale lui Rigas și redă tulburător nerăbdarea cu care era așteptată libertatea în Sud-Estul Europei.

Caracterizînd viața Balcanilor în evul mediu, Nicolae Iorga a găsit odinioară una din formulele sale de neuitat: „Forme bizantine și realități balcanice“. Păstrînd proporțiile, am putea spune aici, că în pragul istoriei lor moderne, popoarele balcanice — printre care și românii și bulgarii — au cunoscut o fază a dezvoltării lor culturale, în care bogata lor viață intelectuală a adoptat și adaptat utilajul mental vehiculat de reprezentanții tendințelor progresiste neogrecești.

E de la sine înțeles că nu se rezumă la aceste forme nici evantaiul modelelor culturale, nici mai ales celălalt aspect al acestei evoluții, creația originală propriu-zisă a acestor popoare.

CONCLUZII

Concluziile ce se desprind din studiul nostru nu sînt, credem, lipsite de interes. În primul rînd trebuie să subliniem *noutatea* unui fenomen care era considerat pînă acum ca fiind produs de inerție. Deși manifestările culturii grecești din Principate după 1821 apar legate de un element *tradițional* — formația cunoscătorilor de limbă greacă datorîndu-se în primul rînd Academiiilor domnești — , nu sîntem în fața unui sfîrșit de epocă. O nouă finalitate e urmărită de acești intelectuali și anume dorința de integrare a cunoștințelor și formelor de cultură greacă în interesul dezvoltării complexe a culturii românești.

Dar noutatea se conturează și din schimbările produse în însăși cultura greacă. Aceasta înregistrase o importantă mutație prin direcțiile imprimare de Koray și de intelectualii greci aflați atît în diaspora europeană, cît și în centrele Greciei — încă sub ocupația otomană — care participă la marea luptă de eliberare a poporului grec.

La sfîrșitul domniilor fanariote, ecourile acestei noi direcții a iluminismului grec se întîlnesc în chip firesc
153 în societatea românească, prin acei reprezentanți

progresiști care combat cu hotărîre atitudinea retrogradă a cercurilor conservatoare. Ideile noi pe care le introduceau în Academiiile domnești de la București și Iași profesorii greci înaintați, rup cu o tradiție învechită, pregătind transformările ideologice ale unei noi etape, aceea a creării statului modern grec.

Intellectualii români din Principate au avut astfel la îndemînă un material în limba greacă, util în activitatea didactică și care a putut fi adaptat necesităților românești și completat creator în acest scop. Comunitatea de idealuri naționale ale societăților sud-est europene dovedind o mentalitate comună și în problemele culturale — în această etapă — a dus la folosirea aceluiași utilaj mental. Se citesc, se traduc sau se prelucrează în limbile naționale, manuale, dicționare, gramatici, tabele de învățămînt mutual, istorii universale, texte cu conținut militant patriotic și democratic, lecturi literare, care corespundeau unor stringente necesități didactice ale învățămîntului elementar și superior românesc în plin avînt, dar și formației generale a generației pașoptiste și unioniste.

Evoluția de la cursurile tot mai rare de greacă „vorbită” la ceea ce va deveni în programele școlare românești învățămîntul clasic (în care limba elină își va ocupa locul lîngă cea latină), nu a eliminat interesul acestei generații pentru cultura greacă, în formele preconizate — așa cum am arătat — de cercurile intelectuale progresiste grecești. Așa se explică, în Principate, circulația în continuare a lucrărilor în limba greacă, învățarea încă a limbii grecești în școlile publice și private.

Puncte de vedere noi, în pas cu nivelul culturii europene și cu tendințele laicizante ale epocii, își fac apariția în comentariile și prefețele care însoțesc în-deobște traducerile din limba greacă, precum și în însemnările de lectură.

Tiparul românesc — și ne gândim cu deosebire la activa tipografie a lui Heliade — reflectă măsura în care materialul de limbă greacă a fost încorporat realităților de suprastructură ale societății românești. Ceea ce părea a fi doar rezultatul unui fenomen de inerție are la bază o emulație mereu înprospătată. Faptul că, la București, Zaharia Mavrudis mai traduce pe Molière, iar serdarul Manuel Serghiade, pe Le Sage, în limba greacă — în 1840 — nu mai apare ca o manifestare izolată, reminiscență a unei perioade apuse. În etapa în care cartea în limba greacă era încă folosită sub diferite forme, cunoscând această limbă, E. Poteca, C. Negruzzi, C. Bolliac, Heliade Rădulescu, V. Vârnăv, Dinicu Golescu sau G. Sion traduc din greacă, la începutul carierei și păstrează pentru un timp topica și vocabularul influențate de aceasta.

Dar — așa cum arătam și la începutul lucrării noastre — nu trebuie să deducem că avem în față aspectele epigonice ale unei perioade încheiate sau formele sterile, manieriste ale sfârșitului de epocă ! Dimpotrivă, acești „ctitori” ai școlii noastre naționale luptă cu luciditate și obiectivitate pentru înlăturarea moravurilor fanariote în viața socială și politică, pentru progresul învățămîntului, teatrului și literaturii românești.

Nici trecutul „fanariot” al familiei lui Iordache
 155 Golescu, Constantin Facă sau Costache Conachi, nici

lecturile lor grecești, nu-i vor împiedica să dea literaturii noastre cele mai necruțătoare satire ale regimului fanariot și ale formelor sale de supraviețuire în moravurile vremii. Mai mult chiar, în Principate se scriu în limba greacă piese satirice ⁶⁴³, care aduc aceeași critică ascutită societății contemporane, putînd fi puse alături de *Serdarul din Orhei*, de comediele lui Iordache Golescu, C. Conachi, C. Facă, N. Dimachi sau de piesa satirică a lui Al. Donici, recent descoperită de N. A. Ursu. ⁶⁴⁴

Firea Valahiei, Noua comedie a Valahiei sau piesa de moravuri anepigrafă *sînt scrise în limba greacă de Români* și atacă probleme ale societății bucureștene din anii care au urmat revoluției din 1821. Cîteva decenii înainte de Filimon și de Caragiale, personajele din *Firea Valahiei* (Ciupercescu, Dovlecescu și Coteșescu) sînt ținta unor violente atacuri împotriva „parveniților”, trădînd de fapt importante mutații sociale.

În ce privește ecourile în literatura română ale acestui capitol de cultură, ele se vor simți pînă foarte tîrziu; putem afirma că se constată prezența unor teme — fie clasice, fie contemporane — în operele scriitorilor români din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. ⁶⁴⁵ Aceasta se explică în chip foarte evident prin bogata producție editorială din 1821—1866 la care ne-am referit în lucrare.

Influența complexă în care cultura greacă e doar o componentă, nu exclude unele tradiții literare, care desigur își au originea în persistența acestor forme de cultură greacă din perioada care ne interesează. Este destul să citim o caracterizare ca aceea făcută de N. Iorga lui Barbu Paris Mumuleanu, care deși „imitator 156

al poeziei franceze din secolul al XVIII-lea", citează pe Homer ca fiind „vîrf al poeților". Patronul declarat este contemporanul său Hristopoulos, care — cum spune tot Iorga — a jucat un rol esențial în formarea literaturii românești. Dumitru Popovici a arătat nostalgia lui Cezar Bolliac pentru epoca în care „teatrul grecesc delecta societatea românească", și împrumuturile sale din poezia lui Panait sau a lui Alexandru Suțu; acestuia din urmă i se adresează cu cuvintele:

„În Parnas te-așteaptă muza-ți; te-aștept Rigas și Byron;

Lîngă Pindar îți e jețul, ești numit în Panteon", încheind omagiul cu exprimarea convingerii că poporul grec și cel român s-au dezvoltat după o lege comună:

„În veci aste două neamuri paralele au ținut,

Voi ați mers mai înainte, însă nu ne-ați întrecut".

Oricît de îndepărtată cronologic de această perioadă ne-ar părea opera lui Macedonski, nu putem să nu observăm că firul culturii clasice a poetului nu reflecta doar idealurile parnasiene și influența lui Hérédia sau Leconte de Lisle. *Iliada*, *Xenofon*, *Theocrit* și mai ales „aspectele anacreontice" ale *Eladei* lui Macedonski și imitarea *Dialogurilor* lui Lucian, pe care el îl consideră „cel mai gigantic poet elin", evocă sugestiv edițiile apărute în perioada 1821—1866.

În această fază de consolidare a culturii românești moderne, în care contactul direct cu culturile occidentale (franceză și germană mai ales) este posibil pentru un
157 număr tot mai mare de intelectuali români, constatăm

în Principate existența în forme noi a unor manifestări culturale în limba greacă. Înlăturînd tot ce era depășit în epoca fanariotă și adaptîndu-se cerințelor noi ale societății moderne românești, aceste manifestări se înscriu în sensul unei laicizări a gîndirii, unui evident progres al spiritului critic și diferențierii genurilor care constituiau coordonatele evoluției spiritualității românești.

NOTE

- ¹ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508—1830*, I—IV, București, 1903—1944.
- ² Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, *Bibliografia analitică a pericdicelor românești*, I, partea I—III, București, 1966.
- ³ Dimitrios Ghinis și Valerios G. Mexas, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*. (Bibliografia grecească) 1800—1863, I—III, Atena, 1939—1957.
- ⁴ Nicolae Iorga, *Cele dintii scrieri ale lui C. Negruzzi*, în *Rev. ist.*, IV, 4—7, 1918, p. 21—30; idem, *Relații culturale greco-române*, în *Rev. ist.*, V, 4—5, 1919; idem, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921; idem, *Nouvelles notes sur les relations entre Roumains et Grecs*, în *Bullet. Inst. ét. Eurcp. sud-Orient*, VIII, 1921, 1—3, 14 p. idem, *Histoire de l'enseignement en pays roumains*, București, 1933, p. 160—161; idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, I—II, București, 1969.
- ⁵ A. D. Xenopol, *Memoriu asupra învățămîntului superior în Moldova*, Iași, 1885; A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885.
- ⁶ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, București, 1946; idem, *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1968.
- ⁷ I. C. Filitti, *Les Principautés Roumaines sous l'occupation russe (1828—1834). Le Règlement Organique*, București, 1904; idem, *Domniile române sub Regulamentul organic 1834—1848*, București, 1915.

- ⁸ Constantin Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900; idem, *Bărbați culți greci și români*, București, 1905.
- ⁹ Nicolae G. Dossios, *Studii greco-române. Partea I. Clasicismul în principatele române în secclele XVII, XVIII și la începutul seccului al XIX-lea*, Iași, 1901.
- ¹⁰ Demostene Russo, *Studii și critice*, București, 1910; idem, *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română*, în *Rev. ist. rom.*, 1, 1931; idem, *Studii greco-române. Opere postume*, I—II, București, 1939.
- ¹¹ Gh. Ionescu, *Influența culturii grecești în Muntenia și Moldavia cu privire la biserică, școală și societate (1859—1873)*, București, 1900.
- ¹² Gh. Athanasiu, *Περὶ τῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἐν Ρουμανία* (Despre școlile grecești din România), 1644—1821, Atena, 1898.
- ¹³ Constantin Sathas, *Νεοελληνικῆς φιλολογίας παράρτημα* (Adaos la literatura neogrească), Atena, 1870.
- ¹⁴ P. Aravantinos, *Βιογραφικὴ σύλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας* (Culegere biografică a învățaților sub dominația otomană), Ianina, 1960.
- ¹⁵ Anastasios Goudas, *Βίοι παράλληλοι* (Viețile paralele), Atena, 1872—1874.
- ¹⁶ Desigur, nu epuizăm aici bibliografia criticii literare române, ci semnalăm doar câteva din lucrările cele mai importante pentru cercetarea noastră.
- ¹⁷ Ariadna Camariano-Cioran, *Influența poeziei lirice neogrecești asupra celei românești: Ienăchiță Văcărescu, Anten Pann și modelele lor grecești*, București, 1935; idem, *Catehismul lui Platon tradus în limba greacă și română*, București, 1942, în *Bis. ort. rom.*, LX, 1—4, p. 67—71; idem, *Le théâtre grec à Bucarest au début du XIX-e siècle*, în *Balkanica*, VI, 1943, p. 381—416; idem, *Spiritul revoluționar francez și Vcltaire în limba greacă și română*, București, 1946;; idem, *Cîteva din operele iluminiștilor germani Wieland și Lafontaine traduse în limbile greacă și română în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, București, 1966, în *Limbă și literatură*, XII, p. 73—84; idem, „*Dei delitti e delle pene*” et ses traductions en langues grecques et roumaine, în *Rev. étud. sud-est eurcp.*, V, 1967, 1—2, p. 133—202; idem,

- Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, idem, *Les Académies princières de Bucarest et de Iassy et leurs professeurs*, Salonic, 1974.
- ¹⁸ Nestor Camariano, *Primele încercări literare ale lui C. Negruzzi și prototipurile lor grecești*, București, 1935, 27 p.; idem, *Erast al lui Salomon Gessner în literatura greacă și română*, în *Rev. fundat. reg.*, 7, 1941, p. 64—81; idem, *Cîteva completări la vol. II din Bibliografia greacă a lui D. Ghinis*, în *Rev. ist. rom.*, 13, 1943, 1, p. 99—102; idem, *Despre un manual de patriotism publicat la Iași în 1829*, în *Rev. ist. rom.*, 13, 1943, IV, p. 116—126; idem, *Primele traduceri din Bernardin de Saint-Pierre în literatura română*, București, 1944, extras din volumul *Omagiu lui G. Giurescu*, p. 183—194; idem, *Influența greacă asupra prefeței gramaticii lui Ioan Eliade Rădulescu*, București, 14, 1945, IV, p. 483—495,
- ¹⁹ Alexandru Elian, *Un dicționar nec grec-românesc manuscris și modelul său grecesc*, în *Rev. ist. rom.*, 7, 1937, p. 180—184; idem, *Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rhigas en Moldavie*, în *Rev. roum. hist.*, I, 1962, p. 487—497; idem, *Biserica Moldovei și Muntele Athos la începutul veacului al XIX-lea*, în *St. teol. seria a II-a*, 19, 1967, p. 391—402.
- ²⁰ Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1905, vezi p. 307—308; idem, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898, p. 81 și urm.
- ²¹ Dimitrie Popovici, *I. Heliade Rădulescu, Opere*, București, 1939; idem, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945; idem, *Romantismul românesc*, București, 1968; idem, *Studii literare*, II, Cluj, 1974.
- ²² George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941.
- ²³ Idem, *Istoria literaturii române*, compendiu, București, ed. a II-a; 1968, p. 60; Vezi și idem, *I. Eliade Rădulescu și școala sa*, București, 1966.
- ²⁴ Tudor Vianu, *Studii de literatură universală*, București, 1965.
- ²⁵ Dan Simonescu, *Din activitatea tipografică a Bucureștilor (1678—1830)*, București, 1935, 20 p. (*Bucureștii vechi*, Bulet. Secț. ist. arheol., I—V, 1930—1934); idem, *Ioan Vcdă Caragea și traducurile din Goldoni*, București, 1935, 23 p. (*St. it.*, II); idem,

- Le livre grec en Roumanie*, București, 1944, *Balcania*, VII, 2, p. 447—464.
- ²⁶ Al. Piru, *Literatura română premodernă*, București, 1964; idem, *Ioan Eliade Rădulescu*, București, 1971; idem, *Varia*, București, 1972; idem, *Rreflexe și interferențe*, Craiova, 1974.
- ²⁷ George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, București, 1969.
- ²⁸ Alexandru Duțu, 190 de ani de la nașterea lui Dinicu Golescu (1777—1830), în *Rev. bibl.*, 20, 1, 1967, p. 46—47; idem, *Un critique des normes de conduite isocratiques: Dinicu Golescu*, în *Rev. étud. sud-est europ.*, V, 1967, 3—4, p. 475—488; idem, *Coordonate ale culturii românești în sec. XVIII*, București, 1968; idem, *Explorări în istoria literaturii române*, București, 1969; idem, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1971.
- ²⁹ Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, 1962; idem, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă 1830—1860*, 2 vol., București, 1968—1969; *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780—1840*, București, 1972.; idem, *Oamenii începutului de drum. Studii și cercetări asupra epocii pașoptiste*, București, 1974.
- ³⁰ Dumitru Păcurariu, *Clasicismul românesc*, București, 1971.
- ³¹ Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc (pînă la 1840)*, București, 1971; idem, prefața volumului *I. Heliade Rădulescu, Versuri și proză*, București, 1972, p. V—XXXVIII.
- ³² Nicolae Bănescu, „Academia” grecească din București și școala lui Gheorghe Lazăr, Cluj, 1925.
- ³³ Gheorghe Cronț, *Academia domnească din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în *Studii*, 1964, 4, p. 833—848.
- ³⁴ Ion Ionașcu, *Academia domnească de la Sf. Sava din București, factor de propagare a culturii în Peninsula Balcanică pînă la 1821*, în *An. Univ. Buc. Ser. șt. soc., ist.*, XVI, 1967, p. 39—54.
- ³⁵ Ion Vlad, *Școala domnească de la Sf. Sava*, lucrare manuscrisă, Institutul pedagogic, București, 1958.
- ³⁶ Maria Marinescu-Himu, *Plutarh în literatura română*, în *St. cl.*, 11, 1969, p. 271—278.
- ³⁷ Ilie Popescu-Teiușan, *Învățămîntul lancasterian în școala românească*, în volumul *Clasici ai pedagogiei universale*, București, 1966.

- ³⁸ Georgios K. Sakkas, Γεώργιος Κλεόβουλος « Ὁ Φιλιππουπολίτης », (George Cleobul din Filipopole), Atena, 1956. Vezi și recenzie lui V. Papacostea, în *Studii*, XIV, 1961, 3, p. 1062–1067.
- ³⁹ Elena Koukkou, Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος (Constantin Vardalah), (1775–1830) în *Byz.-neugr. Jahrb.*, 19, 1966.
- ⁴⁰ *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, II, București, 1958.
- ⁴¹ Constantin N. Velichi, *Un poète „slavo-roumain”, Georges Peșacov*, în *Romanoslavica*, XVI, 1968, p. 353–395; idem, *Contributions à la biographie du Dr. Nicolas Piccolos*, în volumul *Dr. Nicolas S. Piccolos. Études et documents inédits (1865–1965)*, idem, *La contribution de l'émigration bulgare en Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762–1850)*, București, 1970.
- ⁴² Ivan Snegarov, *Raino Popcvici* (în limba bulgară), Sofia, 1959.
- ⁴³ Stoian Maslev, *Die Rolle der griechischen Schulen und der griechischen Literatur für die Aufklärung des bulgarischen Volkes zur Zeit seiner Wiedergeburt*, în *Byz.-neugr. Jahrb.*, 1968, p. 339–395; idem, *Des lettres de Nicolas S. Piccolos et des données sur lui de sources grecques*, în volumul omagial *Dr. Nicolas S. Piccolos*, Sofia, 1969, p. 419–462.
- ⁴⁴ Manio Stojanov, *Les „syndromites” bulgares de livres grecs au cours de la première moitié du XIX-e siècle*, în *Byz.-neugr. Jahrb.*, 19, 1966, p. 378–379.
- ⁴⁵ Afrodita Alexieva, *Les fables d'Esopé traduites du grec pendant la Renaissance bulgare jusqu'à la Guerre de Crimée*, în *Études balkaniques*, 3, 1971, p. 105–120; idem, *La littérature scolaire pendant la Renaissance bulgare et la littérature pédagogique grecque de la première moitié du XIX-e siècle* (jusqu'à la guerre de Crimée), în *Études balkaniques*, 3, 1972, p. 32–49.
- ⁴⁶ Constantin Th. Dimaras, *Histoire de la littérature néo-hellénique*, Atena, 1965; idem, *Notes sur la présence de Voltaire en Grèce*, în *Studies on Voltaire and the eighteenth century*, IV, Geneva, 1967;
- ⁴⁷ Gh. Zoidis, *Τὸ θέατρο τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας* (Teatrul Eteriei), în « Ὁ Ἑλληνισμός εἰς τὸ Ἐξωτερικόν » Berlin, 1968.
- ⁴⁸ Ana-Maria Popescu, Alexandru Machedon, *Constantin Aristia*, București, 1967.

- ⁴⁹ Victor Papacostea, *Ilie Fctino, Contribuții biografice, precizări asupra operei istorice*, București, 1940, în *Rev. ist. rom.*, 9, 1939, p. 37; idem, *Amintirile unui contemporan despre personagiile din „Tragedia Măldovei”*, în *Balkanica*, IV, p. 543–564.
- ⁵⁰ Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Les lectures grecques dans les Principautés Roumaines après 1821 (1821–1866)*, în *Balkan Studies*, 11, 1, Salonic, 1970, p. 157–168; *Les cours de grec dans les écoles roumaines après 1821–1866*, în *Rev. étud. sud-est europ.*, IX, 1, 1971, p. 71–90; *Les contacts des intellectuels roumains avec les „hellénismes périphériques” (1818–1830)*, în *Rev. étud. sud-est europ.*, X, 1972, 3, p. 555–566; *La critique sociale-politique dans la littérature dramatique en langue grecque des Principautés Roumaines fin XVIII-début XIX-e siècle* în *Folia neohellenica*, Amsterdam, II, 1977, p. 85–90.
- ⁵¹ Hurmuzaki, XVII, p. 514, 515.
- ⁵² I. C. Filitti, *Domniile ...*, p. 8–9.
- ⁵³ N. Iorga, *Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1673–1840)*, București, 1897, p. LI (Hurmuzaki, vol. X). Este descrisă și activitatea culturală și literară a lui Gh. Sachellario, care era și ginerele lui Charisios Dimitrios Megdanis, traducătorul lui Goldoni.
- ⁵⁴ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 63. Procesul lui Chr. Sachellario cu copiii lui C. Mavrodin a inspirat *Mavrodinada* lui Iordache Golescu. *Ibidem*, p. 331.
- ⁵⁵ *Istoria României*, vol. III, București, p. 913.
- ⁵⁶ N. Iorga, *Un cugetător politic măldovean de la jumătatea sec. XIX, Șt. Sc. Dăscălescu*, București, 1932, p. 20: „dacă n-ar fi urmat invazia de la 1828, cînd li s-a dat prilej a reveni grecii de toate categoriile”.
- ⁵⁷ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 23.
- ⁵⁸ Al. Odobescu, *Opere complete*, III (*Antichitățile județului Romanai*), apud Andrei Pippidi, *Vechi epigrafiști și anticari în țările române*, în *St. cl.*, 11, 1969, p. 292.
- ⁵⁹ *Documente și manuscrise literare*, București, II, p. 90.
- ⁶⁰ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 194. Vezi și *Doc. și ms. lit.*, II, p. 90; A. Pippidi, *op. cit.*, p. 293. Subliniem interesul legăturilor lui Mavros cu Cezar Bolliac și August Treboniu Laurian, pe marginea descoperirilor sale arheologice de pe malul Dunării.

- ⁶¹ *Hurmuzaki*, XXI, p. 371–372, doc. CLXXXVII. Vezi și N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondența*, București, 1964, p. 621. Gr. Philites (1820–1880) era „scriitor” la Comitetul carantinelor.
- ⁶² *Ibidem*, p. 33–34.
- ⁶³ *Hurmuzaki*, XVII, p. 500, doc. DLXXIV, din 31 iul, 1835.
- ⁶⁴ P. Aravantinos, *Βιογραφική συλλογή* (Culegere biografică), Ianina, 1960, p. 15.
- ⁶⁵ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 569.
- ⁶⁶ Aristarhi și Vogoride.
- ⁶⁷ Bibica-Rosetti se bucură de încrederea domnului, pentru că e „foarte priceput în treburile de la Constantinopol”. Vezi I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 141. Ioan Manu îl întâmpină la carantină pe Selim Efendi. Vezi *ibidem*, p. 14; Nicolae Mavrocordat este trimis la Constantinopol, pentru a aranja unele dificultăți ivite în privința taxelor municipale și a tarifului vămilor Moldovei. Vezi *Bibliografia periodicelor românești* (de acum înainte *Bibl. per. rom.*) I, partea a II-a, p. 431.
- ⁶⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 189.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 220–221.
- ⁷⁰ Rizos Panaiotis, *Mémoires du prince Nicclas Soutzo*, Viena, 1899, p. 164.
- ⁷¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 75.
- ⁷² Așa, de exemplu, în familia Arghiropoulos, înrudită cu Moruzeștii, și anume Manuel Arghiropoulos, ginerele lui Al. Suțu și George Arghiropoulos, ginerele lui Caragea, trăiesc — după 1821 — cel dintâi la București, unde devine ministrul justiției, iar al doilea la Atena. Grigore Arghiropoulos ocupă funcții importante, după ce luase parte și la revoluția din 1848, în timp ce Manuel și Pericle fac carieră diplomatică și politică în Grecia. Nicolae Aristarhi, fost demnitar al lui Al. Suțu, căsătorit cu fiica marelui postelnic al Moldovei, Grigore Manu, devine, în 1824, mare logofăt al Patriarhiei ecumenice, apoi secretar al sultanului Mahmud (1828) și mare capuchehaie a Țării Românești (1833–1866). Fratele său este ambasadorul Turciei la Berlin, iar două dintre surori sînt măritate în Moldova (Iovipali și Cerchez). Fiul lui Carol Callimachi (care subvenționa *Mercurul savant*), Al. Callimachi (1802–1879), s-a refugiat în 1821 în Rusia, ca și Moruzeștii. A obținut de la sultan restituirea bunurilor și titlurilor

sale, iar în 1822 candida la tronul Moldovei. Sora sa, Eufrosina (1810–1878), căsătorită cu Nikifor Papadopol, e mama lui Alex. Papadopol Callimachi. Nepotul lui Iacob Rizos-Nerulos (fost mare postelnic sub Caragea și Mihai Suțu), Dimitrie Rizo, fratele său, e născut la București în 1844. Vezi E. Rhizo Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie*, Atena, 1904, p. 3–5, 11–12, 34–35.

⁷³ Hurmuzachi, XXI, p. 516–518 (1833); p. 538 (1834).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 657 (1836).

⁷⁵ *Ibidem*, p. 363. Împuternicitul de afaceri al lui Caragea este baronul Ștefan Meitani. Vinzarea unor proprietăți ale lui Ralu Caragea este făcută doctorului Constantin Estiotis.

⁷⁶ „Ο Θεατής”, 16 febr. 1860, p. 4.

⁷⁷ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (de acum înainte B.A.R.), ms. rom. 231 (dosarul Vogoride), f. 58^{rv}. În familia Vogoride, necesitatea de a se împămînteni se pune pentru Neculai Vogoride, nepotul lui Mihai Sturdza și ginerele lui Costache Conachi, pe care acesta din urmă „îl convinsese să-și alăture, pe lingă numele părintesc, porecla Conachi”. Vezi Al. Piru, *Literatura română premodernă*, p. 275. Dar însuși Conachi era recent împămîntenit și pe aceleași criterii amintite mai sus (boierie, servicii prestate țării).

⁷⁸ An. Acad. Rom., tom. XXXVI, mem. secț. ist., București, 1914, p. 8.

⁷⁹ Școala greacă a comunității din Brașov a fost înființată în 1799. Vezi Hristofor Ktenas, *Λεύκομα τῆς ἐν Στεφανουπόλει ἐθνικῆς ἐκκλησίας* (Albumul bisericii naționale din Brașov), București, 1937, p. 23–30. Vezi și studiul nostru: *Organizarea și viața culturală a Comunității „grecești” din Brașov (1777–1850)*, în volumul *Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974, p. 159–212.

⁸⁰ B.A.R., ms. gr. 981, *Ὁ λογαριασμὸς βιβλίων ἀφιερωμένα παρὰ τοῦ σοφολογιότατου Κυρίου Δημητρίου Δαρβάρως* (Socoteala cărților donate de preainvățăturul Dl. Dimitrie Darvari), 1829. Lista cuprinde gramatici, aritmetici, *Caracterele* lui Theofrast, dialoguri greco-germane, epistolare, introducere în limba greacă, gramatica limbii aplă etc. În total, 1 712 vol.

⁸¹ Const. Hagi Pop este tatăl lui Zenobie. Vezi N. Iorga, *Histoire de l'enseignement en pays roumain*, București, 1933, p. 122, 130.

- ⁸² Hurmuzaki, seria nouă, III, 1967, p. 352–361. Lista cuprinde nume de greci și macedoneni.
- ⁸³ Eleni Tsantsanoglou, 'Ο Χριστόπουλος καὶ τὸ ἔργο του (Hristopoulos și opera sa), în volumul 'Αθανάσιος Χριστόπουλος, *Λυρικά* (Liricele), Atena, 1970, p. 15–17.
- ⁸⁴ A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea ȣteristă în țările românești 1821–1822*, București, 1945, p. 350–354. Vezi pentru activitatea memorialistică a boierilor refugiați la Brașov cele două volume publicate de Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769–1830*, București, 1970–1972 (Asoc. Intern. d'Études Sud-Est Europ.).
- ⁸⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, București, 1930, IX, p. 67.
- ⁸⁶ I. C. Filitti, *Decniile ...*, p. 21.
- ⁸⁷ C. Th. Dimaras, *Notes sur le présence de Voltaire en Grèce*, în *Studies on Voltaire and the eighteenth century*, vol. IV, Geneva, 1967, p. 439–444.
- ⁸⁸ C. Sathas, *op. cit.*, p. 704.
- ⁸⁹ Ioan N. Vlad, *op. cit.*, p. 4.
- ⁹⁰ C. Sathas, *op. cit.*, p. 692.
- ⁹¹ Scrisoarea lui George Paapa din București către Ralu Caragea, la Pisa, în 1818, Bibliothèque Nationale, Paris, ms. gr. 1 221, f. 22.
- ⁹² Testamentul a fost transcris și tradus din greacă de dr. Cleobul Tsourkas. Tot așa și actul de „facere de fiu sufletesc” din 1830, ambele după originalele aflate în arhiva C. Basarab Brîncoveanu. Vezi E. Vîrtosu, *Scritada Filipeștilor sec. XIX*, Arh. Olt., VII, nr. 39–40, p. 394.
- ⁹³ I. C. Filitti, *Principatele române ...*, p. 367.
- ⁹⁴ Georgios Zoidis, *Τὸ θέατρο... ..*, p. 397–436.
- ⁹⁵ S. Alterescu — Fl. Tornea, *Teatrul național „I.L. Caragiale”*, București, 1955, p. 14–17.
- ⁹⁶ G. Zoidis, *op. cit.*, p. 431.
- ⁹⁷ Nu e exclus ca unele piese de teatru în limba greacă cu caracter de satiră contemporană, scrise în Principate la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, să fi fost jucate în saloanele unor familii boierești. Ele nu sînt menționate în repertoriile epocii, dar judecînd după indicațiile de regie pe

care le conțin, par să fi fost dedicate scenei. Ne referim mai ales la următoarele manuscrise de la B.A.R.: *Alexandru vodă cel fără conștiință* (1785), ms. gr. 60; *Firea Valahiei* și o comedie de moravuri anepigrafă, ms. gr. 1 160.

⁹⁸ Costache Antoniu, *Evocări din trecutul teatrului românesc*, București, 1954, p. 5. Apus G. Zoidis, *op. cit.*, p. 432.

⁹⁹ *Istoria teatrului*, I, București, 1965, p. 323.

¹⁰⁰ G. Zoidis, *op. cit.*, p. 433. Vezi și Ileana Berlogea, *Romanticism in the interpretation of the greek tragedy on the roumanian stage*, in *Balkan Studies*, 12, 1971, 1, p. 42.

¹⁰¹ Cităm aici o caracterizare extrem de plastică făcută de René Cant *La renaissance de la Grèce Antique (1820—1850)*, Paris, 1911, p. 10. „Il y eut un philhellénisme mondain, avec fêtes, sauteries ..., comédies jouées au profit des palikares; un philhellénisme religieux, qui soutenait les Grecs chrétiens contre les Turcs musulmans; un philhellénisme libéral et voltairien, qui acclamait les sujets révoltés contre leur suzerain; un philhellénisme romantique, intéressé par le côté mystérieux de l'aventure et l'assimilation des palikares aux carbonari. Et il y eut aussi et surtout un philhellénisme littéraire inspiré par les souvenirs classiques”. Vezi și J. Irmscher, *Der Philhellenismus in Preussen als Forschungsanliegen*, Berlin, 1966; Loukia Droulia, *Philhellénisme ouvrages inspirés par la Guerre de l'Indépendance grecque 1821—1833. Répertoire bibliographique*, Atena, 1974.

¹⁰² N. Svoronos, *Histoire de la Grèce*, Paris, 1964, p. 59—60. Dezvoltarea economică a grecilor, mai ales după Hati-humayumul din 1856, va facilita această unificare.

¹⁰³ Al. Marcu, *Un student român la Pisa și Paris, către 1820: Simion Marcovici*, în *Rev. ist.*, 15, 1929, 1—3, p. 31.

¹⁰⁴ Vezi și Al. Marcu, *op. cit.*, p. 31. C. Papacostea-Danielopolu, *Les contacts des intellectuels roumains avec les «hellénismes péri-fériques» (1818—1830)*, în *Rev. étud. sud-est europ.*, X, 1972, 3, p. 555—566. Vezi și Dan Simonescu, *Ioan Vodă Caragea și traducerea lui din Gldoni*, în *St. it.*, II, 1935, p. 7—9.

¹⁰⁵ Aluzie la corespondența lui Eufrosin Poteca cu Neofit Duca. Al. Marcu, *op. cit.*. Mai departe, Al. Marcu se întreabă „dacă hotărîrea eforilor din 1820 de-a trimite patru bursieri români la Pisa, mai poate fi interpretată drept un act de răzvrătire

contra grecismului, și totodată, drept exclusivă dorință de afirmare a romanității noastre”.

- ¹⁰⁶ Al. Ciorănescu, *O scrisoare literară a lui Gh. Peșccu*, în *Rev. ist.*, 1934, 10–12, p. 368–381.
- ¹⁰⁷ N. Camariano, *Torquato Tasso în literatura greacă*, în *St. it.*, București, 1936, p. 123.
- ¹⁰⁸ Arhiva particulară neinventariată a lui Robert Fournaraki (Paris). Scrisoarea lui Filip Fournaraki din 1853: «Κατὰ τὸ 1834 ἐπέστρεψα πάλιν καὶ στοὺς Παρισίους διὰ τὰ ἐπιμελεθῶ τὴν ἀνατροφὴν νέων Μολδαβῶν τοῦ Βασιλεῖς Ἀλεξάνδρου, τοῦ Νικολάου Δοκάν, τοῦ Ἀλεξάνδρου Κούζα, τοῦ Παναγιώτη Ράδουλ καὶ τοῦ... Μ. Νεγουλίτση.». („Prin 1834, m-am întors iar la Paris, ca să mă-ngrijesc de educația tinerilor moldoveni: Vasile Alecsandri, Nicolae Docan, Alexandru Cuza, Panaiot Radul și ... M. Negulici”).
- ¹⁰⁹ *Ibidem*.
- ¹¹⁰ *Ibidem*. Vezi și scrisoarea lui Filip Fournaraki către Pitzipios din 8 aug. 1841, din Constantinopol.
- ¹¹¹ *Legiuirea Caragea*, ed. critică, București, 1955, p. IX, „Ea a fost astfel legea civilă a Țării Românești 47 de ani și 3 luni”.
- ¹¹² *Ibidem*.
- ¹¹³ *Ibidem*, p. XXI–XXII. Termenii românești: βορνιτσία, βουκουρεστιάνας, ζαγάζια, τὸ καμίνι, ἡ κλάκκα, ὁ κλακάσης, τὰς μπάλτας, ἡμουσία. Termenii grecești: anafora, analoghie, analogon andihrisis, clironom, diastimă, hrisis, perusie, pronomion, provalisi.
- ¹¹⁴ N. Iorga, *Nou despre Andronachi Donici și nepotul său al dcilea Andronachi*, în *Rev. ist.*, 19, 1933, 7–9, p. 209–224.
- ¹¹⁵ A. D. Xenopol, *Memoriu asupra învățămîntului superior ...*, p. 47–48.
- ¹¹⁶ Ioana Petrescu, *Istoria literaturii române*, București, 1968, p. 119–122.
- ¹¹⁷ Nota lui Iorga la articolul: A. Rădulescu, *Juristul Andronache Donici*, în *Rev. ist.*, 17, 1931, 1–3, p. 56.
- ¹¹⁸ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, București, 1944, p. 267.
- ¹¹⁹ Val. Georgescu, *Contribuții la studiul luminismului în Țara Românească și Moldova*, în *Studii*, 21, 1968, 4, p. 685–714.
- ¹²⁰ *Ibidem*.

- ¹²¹ Nestor Camariano, *O traducere în limba română a Manualului de legi al lui Mihail Fotinopoulos publicată în 1869*, în *Rev. arh.*, XLIX, vol. XXXIV, 1972, 2, p. 233–249.
- ¹²² N. Iorga, *Histoire de l'enseignement en pays roumains*, București, 1933, p. 158.
- ¹²³ Georgios K. Sakkas, Γεώργιος Κλεόβουλος ..., p. 22–23. Vezi și articolul neterminat, în manuscris, al lui V. Papacostea, *Filelenismul în Moldova. Gh. Cleobul și învățământul alilodidactic*, care se află în posesia noastră.
- ¹²⁴ C. Th. Dimaras, *Histoire de la littérature néohellénique*, p. 223.
- ¹²⁵ Arh. Stat. București, A.N. CCLIII/90 (1821). Apud V. Papacostea, *op. cit.* Roznovanu cerea „Tabelele pedagogice lancasteriene traduse în limba română, care se află la Mitropolia din Petersburg”. Roznovanu știa la data aceea că tabelele se redactau în „limba moldovenească”, în septembrie 1820, pe punctul de a fi împărțite în principalele tirguri ale Moldovei. Este vorba, desigur, de tabelele lancasteriene tipărite de Veniamin Costachi în acest an. Vezi *Bibliografia românească veche*, III, p. 362–363. Principalele avantaje ale învățământului lancasterian, alilodidactic, mutual sau „de împrumutată învățătură” erau rapiditatea rezultatelor și economia de cadre didactice.
- ¹²⁶ *Ibidem*, IV, p. 154. La Muzeul Institutului de cercetări pedagogice din București se găsește un exemplar achiziționat de prof. Ilie Popescu-Teiușan.
- ¹²⁷ Ilie Popescu-Teiușan, *Învățământul lancasterian în școala românească*, în *Clasici ai pedagogiei universale*, București, 1966, p. 262. Veniamin Costachi tipărise după modelul tabelelor lancasteriene ale lui Cleobul o serie românească, intitulată *Table pentru povățuirea copiilor după noul chip a se învăța unul pre altul*. Vezi *Bibliografia românească veche*, III, p. 400.
- ¹²⁸ Paladi spune — ca și Cleobul — că „Plutarh, descriind legiuirea lui Licurg, legiuitorul lacedemonienilor, arată că acest înțelept ... a împărțit și el copiii spartiaților ... și la fieștecare clas dintr-acesta a orinduit ca un învățător și îndreptător pe cel ce era mai puternic și mai înțelept, la care toți ceilalți se supuneau”.
- ¹²⁹ Iată cum explică el inițiativele luate de conducere cu privire la învățământul alilodidactic: „Pea-înălțatul nostru domn și bun părinte, fulgerînd și trăsînd împotriva celor trecute, a

poruncit a să așază în toate județele acest fel de învățătură, cu care luminata Europă își învăța tinerimea nației sale și tot scoposul Mării sale este ca să aducă școalele noastre la cea mai bună stare". T. Palladi, *Către toți iubitorii de lumină compatrioți, cinste și închinăciune*, București, 1824, p. 14.

- ¹³⁰ *Manual ccmplect de învățătură mutuală* de Paul Lorain și L. Lamotte tradus de I. Brezoianu, București, 1850, p. III. Petrache Poenaru îl consideră pe Paladi drept cel dintii care a introdus metoda mutuală în școala românească cu tabele în limba națională. Vezi I. Popescu-Teiușan, *op. cit.*, p. 264.
- ¹³¹ „Un Dimitrie Vilie de la Chios, după modelul grecesc al lui Cleobul, introdusese metoda lancasteriană în învățămîntul românesc”; vezi Dim. Popovici, *Prefața* la Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, vol. I, p. 26, Vezi și I. Popescu-Teiușan, *op. cit.*, p. 262.
- ¹³² Îl trecea chiar, exagerînd printre începătorii literaturii române, alături de Maior, Țichindeal și Lazăr. *Ibidem*, p. 262–263.
- ¹³³ I. Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*, București, 1859–1869, p. 61, apud I. Popescu-Teiușan, *op. cit.*, p. 263.
- ¹³⁴ *Ibidem*. Despre „ortodoxia” mitropolitului Grigorie, vezi și capitolul referitor la lucrările de istorie din prezenta lucrare.
- ¹³⁵ În memoriile sale inedite, Const. Aricescu, vorbind de tatăl său, care și-a început studiile în timpul lui Moruzi, spune că „primi întiiele noțiuni de învățătură: filade, octoiul și psaltirea”.
- ¹³⁶ *Bibliografia românească veche*, vol. IV, p. 316. C. Erbiceanu spune că a văzut doar două tabele imprimate de Veniamin în 1824 (?). Vezi C. Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români*, p. 36.
- ¹³⁷ *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 594.
- ¹³⁸ I. Popescu-Teiușan, *op. cit.*, p. 265.
- ¹³⁹ Gr. Pleșoianu a dat, în afară de *Abecedarul grec-român și Caligrafia în română, franceză, rusă și greacă*, o traducere a *Teatrului politic* însoțită de note deosebit de interesante pentru a cunoaște evoluția mentalității românești. Vezi Al. Dușu, „*Le mircir des princes*” dans la culture roumaine, în *Rev. étud. sud-est europ.*, 6, 1968, 3, p. 465.
- ¹⁴⁰ I. Popescu-Teiușan, *op. cit.*, p. 265.
- ¹⁴¹ La data aceea profesor la școala greacă din Odessa, iar mai tîrziu persecutat de Capodistria, care-l susținea pe Ioannis Kokonis,

considerat pe nedrept ca „părinte al pedagogiei grecești“. Vezi G. Sakkas, *op. cit.*, p. 48–73.

¹⁴² Cartea lui Kokonis are „un incontestabil caracter eclesiastic“, vezi V. Papacostea, *Filelenismul ...*. Dacă ne gândim însă că în 1836, frații Hristide (care îl editează pe Kokonis) tipăresc și ei niște tabele alilodidactice, ne dăm seama că noul curent, inițiat de Kokonis, trebuie să fi fost cunoscut la București. Vezi I. Kokonis, *Πίνακες τῆς ἀλληλοδιδασκαλικῆς* (Tabele ale metodei alilodidactice), București, 1836.

¹⁴³ *Manual complet de învățătură mutuală ...*, p. III.

¹⁴⁴ În scrisoarea adresată banului Ghica în 1840, pentru decorarea lui Vilie, vezi mai sus.

¹⁴⁵ I. Ionașcu, *Academia domnească ...*, p. 48.

¹⁴⁶ St. Maslev, *op. cit.*, p. 346.

¹⁴⁷ În 1837, apare la Tipografia lui Heliade și Hristide, *Μηνολόγιον* (Lista lunilor anului) de Georgios P. Constantios, profesor de greacă și referendar de muzică la Filipopoli, cu prefața scrisă la Filipopoli.

¹⁴⁸ *Πίνακες*.

¹⁴⁹ *Bibliografia românească veche*, vol. I, 2, p. 628.

¹⁵⁰ *Ibidem*, I, p. 51–52.

¹⁵¹ N. Iorga, *Histoire de l'enseignement ...*, p. 160–161.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ I.C. Filitti, *Principatele române ...*, p. 352.

¹⁵⁴ Se propun pentru suprimare doar cursurile de turcă și slavonă, pe care nu le urmează nimeni. Deci pentru greacă erau amatori.

¹⁵⁵ C.N. Velichi, *Contribuții la biografia dr. Nicola Piccollos*, în volumul omagial *Dr. Nicolas S. Piccollos. Etudes et documents inédits (1865–1965)*, Sofia, 1968, p. 234. Diferitele titluri ale lui Nicola Piccollos, așa cum le-a reconstituit prof. C. Velichi sînt: „orînduitul împreună lucrător“, „provizoriu școalelor“, „colaboratorul Eforiei școalelor“, „membru în Eforia spitalelor“. Vezi și I.C. Filitti, *Domniile ...*, p. 225.

¹⁵⁶ N.S. Piccollos era un fervent admirator al lui Korais, cu care întreținea strînse legături. Vezi St. Maslev, *Des lettres de Niccllas*

S. Piccolos et des données sur lui de sources grecques (în limba bulgară), volum omagial, Sofia, 1969, p. 419–462.

- 157 Bulgar de origine și fost elev al Colegiului Sf. Sava, Nenovici a luptat alături de Bălcescu în 1848. În ce privește pe G. Ioanid, în afară de activitatea publicistică personală (vezi paragr. *Dicționare greco-române*), el s-a remarcat prin prețioase editări de cronici, fiind socotit „primul editor modern din țările noastre”. Ioanid a lansat „Biblioteca litteraria”, una din primele colecții populare europene, în care au apărut numeroase traduceri, introducând „pentru prima oară la noi, plata traducerilor după numărul de coli al operei traduse”. Vezi Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, București, 1968, p. 141–142.
- 158 C.N. Velichi, *op. cit.*, p. 246.
- 159 În anii 1831–1840, apar cca. 620 de cărți, față de 473 imprimate în deceniul precedent; în deceniul următor (1841–1850), numărul cărților imprimate ajunge la aproximativ 800, ca apoi, în anii 1851–1860, să se dubleze. Vezi Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 112.
- 160 C.N. Velichi, *op. cit.*, p. 246–247. Pînă la înființarea acestei secții, Piccolos era singurul cenzor. În anii 1836–1837, fusese nevoit să citească 12 026 publicații, apărute în limba franceză, germană, română, greacă veche și nouă. C. Velichi citează raportul lui Piccolos către Const. Cantacuzino, din 1839.
- 161 În această calitate a avut Piccolos acel conflict cu Heliade, relatat de Mavros, pentru că permisesse tipărirea răspunsului lui Vaillant în problema gramaticii lui Heliade. *Idem*, p. 257.
- 162 Ican N. Vlad, *Școala domnească ...*, p. 21.
- 163 Profesorii de greacă din Craiova erau: Serghiade, Haralambie și Mundaniotis, vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, p. 367.
- 164 D. Nicolaescu-Plopșor, *Inspecția lui Petrarhe Poenarul*, în *Arh. Olt.*, II, 1923, 5, p. 52.
- 165 V.A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 354.
- 166 Ioan N. Vlad, *op. cit.*, p. 41–46.
- 167 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 348–349.
- 168 A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, IX, p. 227. „G. Ioanid, care predă limba elină, ce revenise în onoare sub ocîrmuirea rusească, proteguitoare a grecilor”.
- 169 Ioan N. Vlad, *op. cit.*, p. 93.

- ¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 102. Din 1834, G. Ioanid era serdar.
- ¹⁷¹ Gr. G. Papadopol a fost o personalitate a vieții intelectuale din Grecia, după 1854, când se stabilește la Atena.
- ¹⁷² *Bibl. per. rom.*, II, 2, p. 642.
- ¹⁷³ B.A.R., ms. gr. 1 430, f. 1^r. Δύω ἀποσπάσματα τῶν Μελετῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λέξεων, ὑπὸ Γρηγορίου Γ. Παπαδοπούλου ἀντιγραφέντα κατ'αἴτησιν τῆς Α. Μ. Γκίκα (Două fragmente din studiile de istoria cuvintelor de Grigorie G. Papadopol, copiate la cererea Domnului Ghica), București, 1840.
- ¹⁷⁴ G.G. Papadopoulos, *Dissertation composée pour l'ouverture de la classe de poésie grecque au Collège de St. Sava, servant d'introduction au cours de l'année scolaire*, București, 1840, 34 p.
- ¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 29. „În epoca actuală (sub Al. Ghica) — spune Papadopol când sub egida unui prinț protector al muzelor se deschide tineretului o perspectivă cu totul nouă, când artele și științele salută aurora acestei țări, și literatura se desprinde de acest stil barbar...”.
- ¹⁷⁶ M.A. Dendias, *Αἱ ἑλληνικαὶ παροικίαι ἀνὰ τὸν κόσμον* (Comunitățile grecești din lume), Atena, 1919.
- ¹⁷⁷ G.G. Papadopoulos, *Λόγος περὶ τοῦ ἐν Βλάχοις Ἑλληνισμοῦ* (Discurs despre elenismul între valahi), Atena, 1859. Idem, *Discursul pentru ellenismul între Valahi ...*, tradus din ellinește de A. Tombacopoulo, București, 1859, 75 p. Traducătorul spune la p. 3—4, că broșura a fost publicată „în Ellada și în alte state”.
- ¹⁷⁸ V.A. Ureche, *op. cit.*, III, p. 16.
- ¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 354, și urm.
- ¹⁸⁰ *Ibidem*, IV, p. 262.
- ¹⁸¹ Învățase la Craiova, unde a fost coleg cu nepotul poetului Gh. Peșacov. Vezi C. Papacostea-Danielopolu, *Memorii bucureștene din anii premergători Unirii Principatelor*, în *Mat. ist. muzecgr.*, IV, 1966, p. 389—396.
- ¹⁸² *Texte din literatura economică din România. Sec. XIX*, vol. I, București, 1960, p. 213.
- ¹⁸³ N. Iorga, *Istoria literaturii române ...*, II, p. 114.
- ¹⁸⁴ *Idem*, *Histoire de l'enseignement ...*, p. 258—261.
- ¹⁸⁵ Rizos Panaiotis, *Mémoires du prince Nicolas Soutzo grand-icgcthète de Moldavie*, Viena, 1899, p. 188.
- ¹⁸⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 258.

- ¹⁸⁷ *Rcmânul*, 18 mai 1867, p. 3.
- ¹⁸⁸ A.D. Xenopol, *Memoriu asupra învățămîntului superior în Moldova*, Iași, 1885, p. 30.
- ¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 112–115. Vocabularul anaforalei abundă în neologisme grecești sau în forme grecizate: „aseminea scoposuri”, „cathisis”, „tinerii nepractisiții” pilda „procatohilor” domni, sporul celui „analogon”, să se „protimisească”. La fel hrisovul domnului (*ibidem*, p. 116–118): „pronomii”, „epistimii”, „analoghia”.
- ¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 34. N. Iorga menționează ca profesor de limba greacă, la Iași, în 1828, pe Gheorghe din Terapia (Terapianul). Vezi *Istoria literaturii române*, I, p. 108.
- ¹⁹¹ *Ibidem*, p. 40–46. În 1832, între elevii școlii, fii de dregători, apar numele: Ioan Crupenski, Teodor Iamandi, Alecu Mavrocordat, Teodor Balș, Iordache Sion etc.
- ¹⁹² A.D. Xenopol, *Memcriu ...*, p. 55.
- ¹⁹³ *Ibidem*, p. 56.
- ¹⁹⁴ N. Iorga, *Histoire de l'enseignement*, p. 265; vorbind de învățămîntul public din Moldova, în 1851, arată că „le grec conserve sa place — il n'en pouvait être autrement, puisque Săulescu, qui n'avait pas oublié l'île de Chalki, donnait des directives ...”.
- ¹⁹⁵ A.D. Xenopol, *Memcriu ...*, p. 75.
- ¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 84.
- ¹⁹⁷ A.D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885, p. 227–229.
- ¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 230. Vezi și B.A.R., ms.rcm. 3 754 (Lecții de gramatică latină, elină ... de la Academia mihăileană, 1844–1846).
- ¹⁹⁹ A.D. Xenopol și C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 237.
- ²⁰⁰ Pt. Gh. Săulescu vezi și V. Cristian, *Importanța istoriei în concepția generației pașoptiste în An. Univ. „Al. I. Cuza Iași”*, Ist., XX, fasc. 1, 1974, p. 4–5.
- ²⁰¹ Neofit Scriban, *Metoda pentru studiul limbii elenice*, Iași, 1861, 2 vol.
- ²⁰² *Bibl. anal. per. rom.*, I, 2, p. 633. Val. Al. Georgescu, *Trăsăturile generale și izvoarele Căldului Calimah*, în *Studii*, XIII, 1960, p. 73–104. Val. Al. Georgescu și Ovid Sachelarie, *Les contacts entre le droit moldave et le droit autrichien au début du XIX-e siècle*, în *Festschrift für Ernst Carl Hellbling*, Salzburg, 1971,

p. 159—193. În legătură cu acest studiu, vezi Georgios A. Mantzoufa, *Τὰ αὐστριακὰ πρότυπα τοῦ Κόδικος Καλλιμάχη* (δύο μελέται τοῦ Valentin Al. Georgescu), « Ἐπιστημονική ἐπετηρὶς σχολῆς νομικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιστῆμων. » VIII, 1973, p. 739—758 (Modelele austriace ale Codului Caallimachi (două studii ale lui Valentin Al. Georgescu).

²⁰³ Gh. Rășcanu, *Istoricul învățămîntului particular în România*, București, 1906, p. 78—79. Aceste școli erau: 1) Școala de la hanul Derviş (condusă de Anton Stamatopol), cu 19 elevi; 2) Școala din str. Lucaci (condusă de Const. Theodosiadi și I. Talavazu); Mahalaua Colței (condusă de Gheorghe Ion); 5) Mahalaua Scaune 113 (condusă de Nic. Caraianoglu); 6) Mahalaua Popa Rusu (condusă de Gh. Anghel); 7) Sf. Ion cel Mic (Ion Jupanioti); 8) Mahalaua Colței nr. 313 (Gh. Alexandru); 9) Mahalaua Sf. Neculai (Zaharia Nenovici); 10) Sf. Niculae (Ion Mititelu); 11) Mahalaua Negustorilor (Vasile Vizantie).

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 97.

²⁰⁵ Radu Perianu, *Istoria școalelor din orașul și județul Brăila 1832—1864*, București, 1941, p. 109. Vezi și articolul nostru, *La vie culturelle ...*, II.

²⁰⁶ I. C. Filitti, *Domniile române ...*, p. 231.

²⁰⁷ *Bibl. anal. per. rom.*, I, 2, p. 631.

²⁰⁸ Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 116—118. Cu ocazia cercetării vieții culturale a acestor comunități, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, am arătat că în orașele cu comunități grecești (Constanța, Brăila, Galați, Giurgiu, Sulina etc.) s-au înființat școli care rivalizau ca organizare și programă analitică cu cele mai bune licee din Grecia. Vezi C. Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 481—485,

²⁰⁹ Gh. Ionescu, *Influența culturii grecești în Muntenia și Moldavia cu privire la biserică, școală și societate (1859—1873)*, București, 1900, p. 214.

²¹⁰ *Rev. ist.*, 11, 1925, 10—12, p. 331 (Cronică).

²¹¹ Gh. Rășcanu, *op. cit.*, p. 85.

²¹² V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, București, 1892, p. 354.

²¹³ N. Iorga, *Istoria învățămîntului*, București, 1928, p. 241. Mihail Kogălniceanu urma cursurile acestui pension, în 1831, căpătînd

- aici „o temeinică pregătire pentru mijloacele vremii“. Vezi Gh. I. Brătianu, *M. Kogălniceanu*, București, 1944, p. 13.
- ²¹⁴ Al. Dima, *Alecu Russo*, București, 1957, p. 23. Ia informația din articolul *Studia Moldoană*, în *Zimbrul*, Iași, 1851.
- ²¹⁵ *Ibidem*, p. 423–424.
- ²¹⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 121.
- ²¹⁷ G. M. Ionescu, *Istoria Cărmănilor*, București, 1902, p. 272–273.
- ²¹⁸ V. Papacostea și M. Regleanu, *Seminarul central. 1836–1936. Documentele întemeierii*, București, 1938, p. 314.
- ²¹⁹ N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea sec. XIX*, St. Sc. Dăscălescu, București, 1932, p. 23. „În Occident, cele mai bune note ale elevilor valahi și greci sînt la greacă ..., pentru că o învățaseră în Valahia și pronunțau modern“. Vezi P. Eliade, *Histoire de l'esprit public*, I, Paris, 1905, p. 252.
- ²²⁰ H. Sarafidi, *Dicționarul grec-român*, Constanța, 1945, 445 p., cu prefăța scrisă de Dem. Russo.
- ²²¹ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 58.
- ²²² Al. Elian, *Un dicționar necgrec-românesc manuscris ...*, p. 180–184. Vezi și Dicționarul manuscris din Caransebeș (1799), semnalat de Ioan D. Suci: ms. gr. 7 233 (275), Biblioteca Episcopiei ortodoxe române a Caransebeșului.
- ²²³ *Bibl. rom. veche*, III, p. 503–507, Grigorie, episcopul Argeșului, București, 1826, 304 p.
- ²²⁴ Gh. Bulgăr, *Despre limba documentelor aditive la începutul secolului trecut (1800–1820)*, în *Contribuții la istoria limbii literare în sec. al XIX-lea*, vol. III, București, 1962, p. 75–102, p. 84.
- ²²⁵ Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 84. Presa contribuieste desigur la răspîndirea lor, vezi *Bibliografia românească veche*, III, p. 613–617, în vocabularul *Albinei românești* (1829): plioforisi, scopos, evgheniști, boieri, simpatioți, paradigma etc.
- ²²⁶ D. Căpălescu, *Diferențele lingvistice dintre cele două ediții ale aritmeticii lui G. Asachi*, în *Contribuții la istoria limbii literare...* vol. III, p. 137–150. Aceasta ne arată caracterul imperios a prefacerilor lingvistice la data aceea. Pentru atitudinea hotărîtă a lui Eliade în combaterea formelor *metahirisesc*, *arhonda*, *chiramu* etc. sau a unor cuvinte de origine latină, cu aspect grecizat (*patriotismos*, *chentrón*) vezi D. Popovici, *Studii literare*, II, p. 186.

- ²²⁷ Marta Anineanu, *Un contract editorial și o corespondență literară între Vasile Pogor și Eliade Rădulescu*, în *St. cerc. bibliol.*, V, 1963, p. 284. Pentru lupta lui Eliade împotriva neologismelor grecești, vezi D. Popovici, *op. cit.*, II, p. 186.
- ²²⁸ *Bibliografia românească veche*, III, p. 592.
- ²²⁹ M. Anineanu, *op. cit.*, p. 289.
- ²³⁰ *Ibidem*, p. 287 (V. Pogor către I. Heliade, Iași, 1838, 4 febr.).
- ²³¹ *Ibidem*, p. 284.
- ²³² Elisabeta Close, *Neclogismele în opera lui B.P. Mumuleanu*, în *Limba română*, 17, 1968, 3, și 18, 1969, 1, apud Rodica Rotaru, *Barbu Paris Mumuleanu, Scrieri*, București, 1972, p. XXIX. Edițiile din 1820 au 49–61% neologisme grecești, în 1825, 25–31%, iar în 1837, 26–38%.
- ²³³ B.A.R., ms. rom. 409.
- ²³⁴ I. Corfus, *Însemnările Androneștilor*, București, 1947, p. 11, își însușește opinia lui I. Bianu.
- ²³⁵ *Ibidem*, p. 113–117.
- ²³⁶ B.A.R., ms. rom. 271, f. 83–84, Mavros este „grec fanariot și de neam iscarior”, Arsache „arnăut”, iar paharnicul Ianache Papazoglu (f. 95^v–96) are „retorica pripită”. Vezi cap. *Traduceri și traducători* (este vorba de traducătorul lui Marmontel).
- ²³⁷ *Ibidem*, ms. rom. 409.
- ²³⁸ *Ibidem*, ms. rom. 5 737, f. 1–72; f. 79–80. Manuscrisul are 80 file.
- ²³⁹ *Ibidem*, ms. rom. 4 371, 38 file.
- ²⁴⁰ *Ibidem*, ms. rom. 2 238.
- ²⁴¹ *Ibidem*, ms. gr. 1 485, 123 f. Pictor născut la Iași, în 1844, Eugenie Voinescu a făcut studii de literatură și drept la Atena și Paris. Vezi R.D. Rosetti, *Dicționarul contemporanilor sec. XIX*, București, 1897, 207 p.
- ²⁴² Lexicul lui Ion Ghica este împănăt cu turcisme în proporție de 6% (15 cuvinte), imediat după acestea, ca număr, se înscriu grecismele. Vezi Șerban Cioculescu, *Limba literară a lui Ion Ghica*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, 1956, p. 167–190. Exemplele date sînt: anafora, apelpisit, arvanit, dragoman, evghinist, falangă (tortură), filonichia (dispută), logofăt, mavrofor, metanie, palicar, pitac,

rodohanar, saltă, sculă, spătar, stacoj, tombateră, angora, apoftegma, didimi, metopă, omelie, triglifă.

²⁴³ Referindu-se la traducerea piesei *Mirtil și Hlce* de către Asachi la 1850, N. Iorga, semnalează neologisme îndoielnice, ca „prosfora” (= pronunție). Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, București, 1907, p. 21.

²⁴⁴ *Bibl. per. rom.*, I, 2, p. 798.

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 799.

²⁴⁶ *Ibidem*, I, 3, p. 1 123.

²⁴⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvode (Documente Kogălnicești între 1528–1878)* vol. XXV, Iași, 1933, p. 182.

²⁴⁸ *Ibidem*, p. 239.

²⁴⁹ Gh. Ungureanu, *Cuvinte și expresii vechi. Contribuții la cunoașterea terminologiei vechilor materiale documentare*, în *Rev. arh.*, 12, 1969, 1, p. 291–301.

²⁵⁰ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 58–59.

²⁵¹ *Ibidem*, p. 59.

²⁵² *Ibidem*.

²⁵³ Cele două volume au apărut în 1864–1869. Ioanid a fost plătit cu 10 galbeni pe coală. Vezi V.A. Urechia, *Istoria școalelor ...*, p. 51.

²⁵⁴ I. C. Massim, *Elemente de gramatică elenească*, București, 1850, p. 6. Tot Massim publică în 1862 o gramatică macedo-românească, în text paralel român-grec. Este interesant faptul că prefața se încheie cu o profesiune de credință față de prietenia româno-grecească (Ὁσον διὰ τοὺς Ἑλλήνες δυνάμεθα νὰ τοὺς βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ Ρουμάνος δὲν διατηρεῖ κατ'αὐτῶν οὐδεμίαν μνησικακίαν... αὐτὸς λοιπὸν λησιμονεῖ σήμερον τοῦ παρελθόντος τὰ παθήματα ... — „Cît despre greci, putem să-i asigurăm că *Românul* nu păstrează nici un resentiment împotriva lor ... așadar acesta uită astăzi necazurile din trecut ...”). Vezi idem, *Repeda idea de gramateca macedonoromaneasca*, București, 1862, p. LIV.

²⁵⁵ N. Iorga, *Cele dintîi scrieri ...*, p. 25.

²⁵⁶ M. Seche, *op. cit.*, p. 64.

²⁵⁷ *Ibidem*, p. 65.

179 ²⁵⁸ *Bibliografia românească veche*, IV, București, 1944, p. 316.

- ²⁵⁹ Exemplarul lui N. Iorga nu avea copertă. Vezi N. Iorga, *Dialoguri greco-slavo-românești de pe la 1830*, în *Rev. ist.*, 11, 1925, 10–12, p. 301.
- ²⁶⁰ B.A.R., ms. rom. 2 960.
- ²⁶¹ *Ibidem*, fi. 9^r – 18^r.
- ²⁶² *Ibidem*, ms. rom. 2 961.
- ²⁶³ *Ibidem*. Cele două volume ale manuscrisului au 108 și, respectiv, 234 foi.
- ²⁶⁴ *Ibidem*, ms. rom. 1 232.
- ²⁶⁵ Aceste 3 dicționare din ms. gr. 1 279–1 280, 1 345 și ms. rom. 1 232 nu sînt datate, dar după toate probabilitățile sînt din perioada studiată.
- ²⁶⁶ N. Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești*, II, București, 1943, p. 183.
- ²⁶⁷ B.A.R., ms. rom. 222.
- ²⁶⁸ *Bibliografia românească veche*, III, p. 542. Pronunția cuvintelor grecești se dă și în caractere chirilice.
- ²⁶⁹ N. Camariano, *Sur l'activité de la „Société littéraire gréco-dacique” Bucarest (1810 – 1812)*, în *Rev. étud. sud-est europ.*, VI, 1968, 1, p. 48.
- ²⁷⁰ N. Iorga, *Lucien Repey și cele dintii „Istcrii universale” în românește*, în *Rev. ist.*, VI, 1920, 7–8, p. 125–136.
- ²⁷¹ *Istcrie elementară pentru trebuința tinerimii românești (Les rudiments de l'histoire à l'usage de la jeunesse moldo-valaque)*.
- ²⁷² N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor*, București, 1903, p. 45.
- ²⁷³ N. Iorga, *Istcria literaturii române în veacul al XIX-lea*, p. 76–77.
- ²⁷⁴ A. Dușu, Oct. Barbosa, *Contribuții la istcria bibliografiei românești în vremea Unirii Principatelor*, în *St. cerc. biblicl.*, II, 1957, p. 190.
- ²⁷⁵ *Bibliografia românească veche*, III, p. 516–517. Din seria de scrieri difuzate de agenții țariști face parte și *Manuscrisul de la Sf. Elena*, de Jacob Frédéric Lullin de Chateaufieux, tradus din greacă în română de Grigore Stoenescu (1828) și de Alex. Iorgulescu (1856). Îi datorăm această informație colegului nostru Paul Cernovodeanu. V. și Al. Dușu, *L'image de la France dans les pays roumains pendant les campagnes napoléoniennes et le*

Congrès de Vienne, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1965, III, p. 219–242.

²⁷⁶ *Ibidem*, IV, p. 317 (Συνοπτική γενική ιστορία) Istorie) generală pe scurt).

²⁷⁷ *Magazinul istoric*, I, 1845, p. 251–276. Vezi *Bibl. anal. per. rom.*, I, 3, p. 130. Vezi și D. Russo, *Studii greco-române*, I, București, 1939, p. 167. D. Russo a stabilit că Teodor M. Eliat „e aceeași persoană cu Tudorache Iliad, care împreună cu Anton Pann a tradus în versuri pe Erotocrit, publicat în Sibiu, la 1837” (*ibidem*, p. 120).

²⁷⁸ Este vorba de prima ediție a poemului din acest an.

²⁷⁹ Ἐπιτομή τῆς ἱστορίας τῶν νέων Ἑλλήνων. Ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ..., București, 1838,. Lista prenumeranților la p. 425–443.

²⁸⁰ Sergiu Hagiade, *Cercetări despre românii de dincolo de Dunăre*, traducere din limba greacă, Craiova, 1857.

²⁸¹ A. Bignon, *Les cabinets et les peuples depuis 1815 jusqu' à ce jour*, III-e édition augmentée, Paris, 1823. Manuscrisul grecesc cu traducerea acestei cărți a aparținut lui N. Dosios. Vezi Bibliothèque Nationale, Paris, ms. 1 350.

²⁸² B.A.R., ms. rom. 509–510. Iancu Nicola, în dedicația *Manualului de patrictism* închinată lui Veniamin Costachi, i se adresează acestuia, în 1829, cu cuvintele „ați îmbogățit literatura românească cu atâtea cărți rumânești (din care cea mai bună și cea mai folositoare va fi *Istoria bisericească în patru tomuri a lui Meletie Mitrop. Athinei*, ce acum o tălmăciți)”: Vezi *Bibliografia românească veche*, III, p. 631–632. Vezi și interesante comentarii ale lui V. Cristian, în *Premisele interne ale istoriografiei pașoptiste*, în *Anuar Instit. „A. D. Xenopol”*, XIV, 1977, p. 176–178.

²⁸³ B. A .R., ms. rom. 1 561.

²⁸⁴ Alex. Geanoglu Lesvioudax, *Istorie bisericească pe scurt*, București, 1845, 523 p.

²⁸⁵ Traducerea a apărut la Iași și are 89 p.

²⁸⁶ Alex. S. Sturdza, *Μελέται θρησκευτικά, ἠθικά καὶ ἱστορικά* (Studii religioase, morale și istorice), Iași, 1844, 162 p.

²⁸⁷ [N. Iorga], *Cele dinții scrieri ale lui C. Negruzzi*, în *Rev. ist.*, IV, 1918, 4–7, p. 21–30.

181 ²⁸⁸ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VIII, p. 385–386.

- ²⁸⁹ *Ibidem*.
- ²⁹⁰ Hurmuzaki, vol. IV, supl. I, București, 1891, p. 227–276.
- ²⁹¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, p. 364.
- ²⁹² „Mai târziu, numai Poteca, devenit egumen la mănăstirea Motrului după ce «școlile naționale» căpătaseră alt caracter, dădea acestei ramuri de scris un caracter mai nobil, mergînd pînă la predicatorul Massillon, prin cîteva prelucrări slavo-greco-franceze, dar mai ales prin aceea a „Manualului” misticului ortodox din Rusia, Alexandru Sturdza”. *Ibidem*.
- ²⁹³ N. Iorga, *Istoria bisericii române*, II, București, 1930, p. 248.
- ²⁹⁴ Viitorul academician neoeleuist.
- ²⁹⁵ „Autorul unei *Istории universale* foarte prețuite pe vremea sa”, *ibidem*.
- ²⁹⁶ Elena Koukkou, *‘Ο Καποδίστριας και ἡ παιδεία 1803 – 1822*, (Capodistrias și educația, 1803–1822), *‘Η Φιλόμουσος ‘Εταιρεία τῆς Βιέννης* (Societatea Filomuzelor din Viena), Atena, 1958, 231 p. Vezi și recenzia lui N. Camariano în *Rev. étud. sud-est europ.*, 1–2, 1963, p. 228. În lista din 1815 a susținătorilor Societății filomuzelor figurează Al. Sturdza și sora sa Ruxandra.
- ²⁹⁷ N. Camariano, *Un manuscris al unui eterist despre evenimentele de la 1821 din Moldavia*, în *Rev. ist. rom.*, 1947, XVII., fasc. I–II, p. 80–97. Vezi și introducerea volumului *‘Η ‘Εταιρεία τῶν Φιλικῶν*, editat de L. Vranousis și N. Camariano, Atena, 1964, p. 29–42.
- ²⁹⁸ Ulterior, Filimon a făcut o revenire publică asupra acestei calomnii. *Ibidem*, p. 32. Manualul său apăruse în Nauplia, în 1834. Cărțile circulau repede și Xanthos a scris memoriul-răspuns după numai un an de la apariția cărții lui Filimon.
- ²⁹⁹ *Ibidem*, p. 139–140.
- ³⁰⁰ T. Kandilorou, *‘Η Φιλική ‘Εταιρεία* (Societatea prietenească), Atena, 1926, p. 5, apud N. Camariano, în introducerea la volumul Ath. Xodilos, *‘Η ‘Εταιρεία*, p. 32.
- ³⁰¹ Xanthos a intenționat să scrie — așa cum spune în introducerea *Memoriilor* sale — și o istorie a evenimentelor din „Moldovlahia”, după plecarea lui Alexandru Ipsilanti, între care enumeră: cauzele insuccesului său, comportarea urmașilor săi, trădarea unora etc. Vezi Ath. Xodilos, *op. cit.*, p. 33. N. Camariano sub-

liniază, pe bună dreptate importanța pe care ar fi avut-o un astfel de document de la un martor ocular.

- ³⁰² *Documente privind istoria României. Răsccala din 1821*, vol. IV, București, 1960, p. 276.
- ³⁰³ *Ibidem*, p. 275–327.
- ³⁰⁴ Victor Papacostea, *Ilie Fotino. Contribuțiuni biografice. Precizări asupra operei istorice*, în *Rev. ist. rom.*, IX, 1939, p.
- ³⁰⁵ La vămi și la carantine, contactul cu numeroși negustori greci, sau de limbă greacă, făcea necesară angajarea unor funcționari care să cunoască această limbă. Registrele vamale indică adesea, printre mărfuri, articole din Grecia și titluri de cărți grecești, pe care vameșii români le înregistrau.
- ³⁰⁶ V. Papacostea, *op. cit.*, p. 12.
- ³⁰⁷ *Ibidem*, p. 13.
- ³⁰⁸ *Ibidem*, p. 14–15.
- ³⁰⁹ N. Svoronos, *Ὁ Διονύσειος Φωτεινὸς καὶ τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον* (Dionisie Fotino și opera sa istorică), «*Ἑλληνικά*» I, 1938, 1, p. 133–178, articol de polemică cu V. Papacostea.
- ³¹⁰ Ilie Fotino declară că a folosit lucrarea lui Xodilos. Vezi V. Papacostea, *op. cit.*, p. 17–25.
- ³¹¹ Reamintim calificativele date de G. Paapa regimului fanariot (vezi mai jos). C.A. Rosetti exclamă: „Ellada și România. au același principe [sic], aceleași aspirațiuni: inamicul lor este fanariotul de care deopotrivă au suferit“, Vezi C. Aricescu, *Procesul meu pentru cda la Grecia ...*).
- ³¹² V. Papacostea, *op. cit.*, p. 3.
- ³¹³ *Ibidem*, p. 25. Vezi și N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. III–XVI; autorul constată lipsa acestei înțelegeri a contemporanilor pentru mișcarea lui Tudor și se întreabă – poate prea sceptic: „Să căutăm priceperea, care lipsește aici, la ceilalți: la Fotino, la Filimon?“. Vezi și Al. Ciorănescu, *O însemnare românească despre Eterie*, în *Rev. ist.*, 20, 1934, 10–12 și N. Iorga, *Drama lui Tudor într-o nouă lumină*, în *Rev. ist.*, 14, 1928, 1–3, p. 27–33.
- ³¹⁴ În 1874, P.M. Georgescu a tradus în limba română cartea lui Ilie Fotino sub titlul :*Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti*.

- ³¹⁵ *Documente privind răscala din 1821*, București, 1960, IV, p. 329–335. Documentul se află la Arhiva istorică centrală de stat a U.R.S.S., Leningrad.
- ³¹⁶ Ilie Corfus, *Însemnările Andreoneștilor*, București, 1947, p. 12.
- ³¹⁷ *Ibidem*, p. 11.
- ³¹⁸ În 1828 e logofăt.
- ³¹⁹ N. Camariano, *Un pretins istoric: Emanuel Băleanu*, în *Rev. ist. rom.*, XVI, 1946, 2, p. 142–156. Vezi și N. Iorga, *L'histoire de l'enseignement roumain*, București, 1933.
- ³²⁰ Fiul doctorului Dimitrie Caracaș, originar din Macedonia, medic al orașului București și director al Spitalului Pantelimon, ctitor al Spitalului Filantropia (1811), vezi *Texte din literatura economică în România sec. XIX*, vol. I, București, 1960, p. 27.
- ³²¹ N. Camariano, *Erast...*, p. 68.
- ³²² Curînd după apariție, cartea a fost recenzată în *Gaz. Teatr. Naț.* 1835–1836, p. 11–12, precizîndu-se că a apărut prin îngrijirea soției sale, Irina Caracaș.
- ³²³ Nestor Camariano, *Sur l'activité de la „Société littéraire gréco-dacique*.
- ³²⁴ *Bibl. per. rom.*, I, 3, p. 1154.
- ³²⁵ Lucrarea a fost de altfel caracterizată de I. C. Filitti și Pompei D. Samarian ca fiind „o pagină din Istoria medicinei în Muntenia” sau „o veche monografie sanitară a Munteniei”, vezi *Texte din literatura economică...*, p. 33.
- ³²⁶ N. Camariano, *Erast...*, p. 68.
- ³²⁷ *B.A.R.*, ms. rom. 4794.
- ³²⁸ *Ibidem*, ms. rom. 322 și 323.
- ³²⁹ *Ibidem*, ms. gr. 1405.
- ³³⁰ *Ibidem*, *Nat.* f. 33^r–36^r.
- ³³¹ *Ibidem*, f. 27–39.
- ³³² *Ibidem*, f. 31.
- ³³³ *Ibidem*, ms. gr. 918. Vezi și N. Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești*, II, București, 1940, p. 27.
- ³³⁴ *B.A.R.*, ms. gr. 1124.
- ³³⁵ V. Maciu, *Activitatea istoriografică a lui C. D. Aricescu*, București, 1957, p. 8; vezi și C. D. Aricescu, *Procesul meu pentru oda la Grecia*, București, 1863.
- ³³⁶ *B.A.R.*, ms. rom. 402 (1822), f. 1.

- ³³⁷ *Ibidem*, ms. rom. 344.
- ³³⁸ *Ibidem*, ms. gr. 1 109. Vezi pentru lecturile grecești ale lui Papazoglu și ms. rom. 5 680 de la B.A.R., intitulat *Catalogul bibliotecii mele vechi și moderne*, 1872. Pentru influența literară „de coloratură revoluționară” a textelor neogrecești, vezi N. Iorga, *Le romantisme dans le sud-est de l'Europe. Etudes roumaines*, Paris, 1924, II, p. 102, apud Ileana Verzea, *op. cit.*, p. 224.
- ³³⁹ Arh. Stat București, A.N. 88, Arhiva Krupenski, CXXXVI, nr. 1 171.
- ³⁴⁰ Al. Elian, *Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rhigas en Moldavie*, în *Rev. roum. hist.*, 1, 1962, 2, p. 495—497.
- ³⁴¹ V. Pogor, *Eterida, facire epic-comică împotriva întrunirii Grecilor asupra Porții Otomanicești*, B.A.R., ms. 5 288.
- ³⁴² Al. Beldiman, *Eterie sau jalnicele scene prilejuite în Moldova din resurătirile grecilor prin șeful lcr Alexandru Ipsilanti*, Iași, 1861, p. 4.
- ³⁴³ A. Piru, *Literatura română premodernă*, p. 315—320.
- ³⁴⁴ B.A.R., ms. gr. 869—870. Însemnările lui Paapa sînt scrise în limba greacă, franceză și română.
- ³⁴⁵ I. C. Filitti, *Correspondența consulilor englezi din Principate (1828—1836)*, An. Ac. Rom., S. II, XXXVIII, M.I.M., București, 1916, p. 19. Vezi și Charles Astruc et Marie-Louise Concasty, *Catalogue des manuscrits grecs. Le supplément grec*, III, Paris, 1960, p. 388.
- ³⁴⁶ N. Camariano, *Catalogul ...*, p. 14.
- ³⁴⁷ B.A.R., ms. gr. 169, f. 16^r (se dau date statistice cu privire la creșterea populației între 1791—1810).
- ³⁴⁸ *Ibidem*, f. 7^r.
- ³⁴⁹ *Ibidem*, f. 40^v.
- ³⁵⁰ *Ibidem*, f. 15^r, 32^r, 138, 139^v—140^r (se dă o listă a principalelor produse românești, în franceză și greacă).
- ³⁵¹ *Ibidem*, f. 140^r.
- ³⁵² *Ibidem*, f. 141^v—153^v (Se indică cantități și prețuri de vinuri),
- ³⁵³ *Ibidem*, f. 140, 182^v, 142^r, 182^r.
- ³⁵⁴ *Ibidem*, f. 181^v.
- ³⁵⁵ Dealttel, nu lipsesc, în manuscris, mențiunile referitoare la binefacerile regimului regulamentar și la meritele organizatorice ale lui Kiseleff, *ibidem*, ms. gr. 870, f. 126^v; 172^r).

³⁵⁶ *Ibidem*, f. 131^v.

³⁵⁷ *Ibidem*, f. 159^r.

³⁵⁸ *Ibidem*, f. 132^v.

³⁵⁹ Vezi paragraful *Emigrația de la Brașov*.

³⁶⁰ B.A.R., ms. gr. 1 061 (Registru de diferiți debitori, începînd de la 5 iulie 1828, pînă în 1837 — Iași); *ibidem*, ms. gr. 231 (Condica de socoteli a lui Mihail Mavrudis, 1840—1841).

³⁶¹ Fost elev al Academiei de la Sf. Sava, viitorul mitropolit și-a început activitatea culturală împreună cu călugărul Gherontie, traducînd și tipărend cărți religioase la Mănăstirea Neamț (1801—1805). A tipărit peste 25 volume, „compuse, compilate sau traduse, afară de cele apărute după moarte-i”. Vezi G. Dem. Teodorescu, *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, 1883, p. 10.

³⁶² În volumele editate de G. Ioanid, *Istoria Moldo-României*, în 1858—1859, se publica pentru prima oară *Cronica* stolnicului Const. Cantacuzino, *Cronica* lui Radu Popescu a fost dată de Ioanid într-o nouă versiune, cuprinzînd și evenimentele de la 1689—1729. Vezi *Istoria Moldo-României*, București, 1858. Pentru G. Ioanid vezi și Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum*, București, 1974.

³⁶³ *Bibl. per. rom.*, I, p. 1 124; Vezi și p. 1 133, „Lista unor hrisoave găsite în rămasurile paharnicului Vlasto.

³⁶⁴ *Ibidem*, p. 1 122.

³⁶⁵ *Ibidem*, p. 1 131.

³⁶⁶ *Ibidem*, I, 2, p. 786.

³⁶⁷ Publicație care își propune să rivalizeze cu *Uricariul* lui Th. Codrescu. Vezi și N. Iorga, *Adunarea și tipărirea izvoarelor*, București, 1903, p. 61.

³⁶⁸ V. Papacostea, *Amintirile unui contemporan despre personagiile din „Tragedia Moldovei”*, în *Balkanica*, 1941, IV, p. 543—564. „Iată de ce pe măsură ce polemica și pamfletul contemporan vor pierde locul preferat ce au deținut, izvoare ca cel de față vor fi din ce în ce mai utile. Ele vor înlesni istoricului de astăzi judecata dreaptă și reparația cuvenită «precursorilor» — adică acelor care, cu prețul vieții sau al prăbușirii în ridicol, au deschis drumul revoluțiilor biruitoare de mai târziu”.

- ³⁶⁹ N. I. Popa, *Costache Negruzzi*, în *Istoria literaturii române*, București, 1968, II, p. 380. Vezi și G. Sion, *op. cit.*, p. 461—462. „El [Negruzzi] în adevăr vorbia, scria grecește, franțuzește, nemțește și rusește”: Vezi și Al. Piru, *C. Negruzzi*, București, 1966, p. 7.
- ³⁷⁰ *Ibidem*, p. 32. Autorul crede că titlul manuscrisului în care C. Negruzzi și-a strins primele tălmăciri e inspirat de *Zăbava Fanteziei* a lui Francesco Loredano, pe care o găsim între lecturile sale.
- ³⁷¹ N. Camariano, *Primele încercări literare ale lui C. Negruzzi și prototipurile lor grecești*, București, 1935, p. 25, arată că în *Moralicești harăctiruri* Negruzzi a dat o traducere parțială a „caracterelor mai noi” adăugate de Dim. Darvari la traducerea ce o făcuse Caracterelor lui Teofrast. Darvari a tradus doar 14 din 31 caractere. Vezi și D. Popovici, *Studii literare*, II, p. 365. Vezi și Al. Piru, *op. cit.*, p. 11, 32—33.
- ³⁷² E. Lovinescu, *Costache Negruzzi — viața și opera lui* — ed. a III-a, București, 1940, p. 47.
- ³⁷³ N. Camariano, *Primele încercări ...*, p. 25. Vezi și G. Bezviconi, *Costache Negruzzi, scriitor basarabean*, în *Cetatea Moldovei*, 3, IV, Iași, 1942, 2—3, p. 15. Vezi și Al. Piru, *Reflexe și interferențe*, București, 1974, p. 80—82; *idem*, *C. Negruzzi*, p. 32—33; Vezi și D. Popovici, *op. cit.*, p. 364—365.
- ³⁷⁴ E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 15.
- ³⁷⁵ G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 16.
- ³⁷⁶ „Astfel tinăarul Negruzzi a ajuns un fel de tilmaci al lor traducînd poetului în franțuzește cuvintele grecoacei. Citeodată, poetul asculta ore întregi pe Costache și Calipso sîsîind grecește, apoi recita versuri de-ale lui, pe care le traducea franțuzește”. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 15. Vezi și D. Popovici, *op. cit.*, p. 361—383. Vezi și Al. Piru, *op. cit.*, p. 9—10.
- ³⁷⁷ N. Iorga, *Din biblioteca lui Costache Negruzzi*, în *Rev. ist.*, IV, 1918, 1—3, p. 93—95.
- ³⁷⁸ N. Iorga, *Cele dintîi scrieri ale lui C. Negruzzi*, în *Rev. ist.*, IV, 1918, 4—7, 26.
- ³⁷⁹ D. Popovici, *Studii literare*, II, p. 200, caracterizează acest volum — în care Heliade și-a publicat prima dată *Oda românilor* drept „o scriere care nu aparține literaturii române, dar care interesează de aproape această literatură”.

- ³⁸⁰ Al. Piru, *op. cit.*, p. 63.
- ³⁸¹ *Ibidem*, p. 30. Vezi și C. Negruzzi, *Opere*, I, *Păcatele tinerețelor* (ed. L. Leonte).
- ³⁸² G. I. Zoidis, *Τὸ θέατρο τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας* (Teatrul Societății prietenești), București, 1964, 61 p. Ana Maria Popescu, Alexandru Machedon, *Constantin Aristia*, București, 1967.
- ³⁸³ *Ibidem*, p. 7.
- ³⁸⁴ Cu a cărei familie se va înrudi mai tirziu. *Ibidem*, p. 11.
- ³⁸⁵ *Ibidem*, p. 7.
- ³⁸⁶ *Ibidem*, p. 6. Vezi și dr. Ananescu, *Două documente privitoare la poetul Constantin Aristia*, în *Rev. ist.*, 21, 1935, 1–3, p. 27: În foaia de zestre a fiicei lor, Constantin Aristia și soția sa Alexandra declară că sint „de origine helleni, de patriă români, de religie christiani ortodoxi, născuți în capitala României, București ...”.
- ³⁸⁷ Molière, *George Dandin*, București, 1827, 70 p.
- ³⁸⁸ A. M. Popescu și Al. Machedon, *op. cit.*, p. 24.
- ³⁸⁹ *Ibidem*, p. 31 și 38. Este interesant de notat că actorul Ion Curie, după ce jucase în Grecia alături de profesorul său, Aristia, în spectacolele de binefacere, rămîne acolo unde nici „ajutorul lui Caragea Vodă și a doi croitori români nu izbutește să-l ferească de mizerie”. „Mecenatul” făcea bizare apropieri sociale în epoca aceea. Vezi și Ileana Verzea, *Byron și byronismul în literatura română*, București, 1977, p. 52.
- ³⁹⁰ Aristia anunță și în presa română apariția *Odei*, propunînd doritorilor să și-o procure la adresa redacției. Vezi *Bibl. per. rom.*, I, 3, p. 1095. *Curierul românesc*, II (1830), p. 362.
- ³⁹¹ A. M. Popescu și Al. Machedon, *op. cit.*, p. 87, C. Aristia, *Ἡ γέφυρα Domna Maria* (Podul Doamna Maria), București, 1847, 8 p.
- ³⁹² A. M. Popescu și Al. Machedon, *op. cit.*, p. 79.
- ³⁹³ *Ibidem*, p. 84–85.
- ³⁹⁴ N. Iorga, *Nouvelles notes sur les relations entre Roumains et Grecs*, București, 1921, 14 p.
- ³⁹⁵ Omer, *Iliada*, rapsodia I. Traducere din elenește în românește de K. Aristia. București, 1858, 15 p.
- ³⁹⁶ Homer, *Iliada*, în vers hexametric, tradusă de C. Aristia, *Rapsodia I*, București, 1868, 26 p. Lucrarea, însoțită de un studiu introductiv intitulat „disertație asupra versului hexametric”,

- este prezentată de Aristia la Ateneul Român în trei ședințe. Vezi A. M. Popescu și Al. Machedon, *op. cit.*, p. 86–91.
- ³⁹⁷ Plutarh, *Paralella sau viața bărbaților iluștri*. Traducere din ellenește de C. Aristia, tom. I, București, 1857. Vezi M. Marinescu-Himu, *Plutarh în literatura română*, în *St. cl.*, 11, 1969, p. 275–276.
- ³⁹⁸ E. Virtosu, *Scrisori inedite ale lui I. Heliade Rădulescu către prețul Cosma Moșescu din Brăila între anii 1857–1872*, București, An. Ac. Rom., M.S.I., t. IX, s. III, 1940, p. 15.
- ³⁹⁹ Al. Elian, *Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rhigas en Moldavie*, în *Rev. roum. hist.*, I, 1962, 2, p. 488–489, pune pe seama acestei simpatii pentru Eterie și faptul că „l'évêque de Roman a montré tout au long de sa carrière un vif intérêt pour... la francmaçonnerie”.
- ⁴⁰⁰ N. Iorga, *Nouvelles notes sur les relations entre Roumains et Grecs*, București, 1921, p. 8.
- ⁴⁰¹ *Bibliografia românească veche*, III, p. 438–441.
- ⁴⁰² D. Russo, *O scrisoare a lui Eughenie Vulgaris tradusă în limba română*, București, 1931; *Rev. ist. rom.*, 1, 1931, p. 19.
- ⁴⁰³ N. Iorga, *Viața și faptele mitropolitului Moldovei Veniamin Costache (1768–1846)*, București, 1904, p. 70.
- ⁴⁰⁴ A. Camariano, *Catehismul lui Platon tradus în limba greacă și română*, București, 1942, p. 67–68.
- ⁴⁰⁵ B.A.R., ms. rom. 555.
- ⁴⁰⁶ E. Virtosu, *Scrisori inedite ...*, p. 19.
- ⁴⁰⁷ Ioan Biănu, *Întîii bursieri români în străinătate. Scrisori de ale lui Eufrosin Pcteca 1822–1825*, în *Revista nouă*, I, 1888, p. 428–429.
- ⁴⁰⁸ G. Dem. Teodorescu, *Viața și operele lui Eufrosin Pcteca*, București, 1883, p. 7, 26–27.
- ⁴⁰⁹ Ioan N. Vlad, *Școala domnească ...*, p. 84. Vezi și N. Isar, *Trei scrisori ale stănicului Vcinescu adresate lui Eufrosin Pcteca (1826)* în *Rev. filoz.*, 20, 6, 1973, p. 678.
- ⁴¹⁰ *Bibliografia românească veche*, III, p. 628–630.
- ⁴¹¹ N. Iorga, *Istoria literaturii române*, p. 63.
- ⁴¹² *Idem*, *Istoria bisericii române*, vol. II, București, 1930, p. 227–228.
- ⁴¹³ Vezi *Rev. ist. arheol. filol.*, sub direcția lui Gr. G. Tocilescu, an I, vol. I, fasc. I, ed. a II-a, București, 1883, p. 11.

- ⁴¹⁴ A. Camariano-Cioran a dovedit că Poteca a tradus prelucrarea grecească a lui Dim. Darvari. Vezi A. Camariano, *Catehismul lui Platon* ..., p. 61.
- ⁴¹⁵ Nestor Camariano a arătat că alte versiuni grecești ale catehismului lui Platon au fost acelea ale lui Korais și Vendotis. Vezi N. Camariano, *Cîteva completări* ..., în *Rev. ist. rom.*, 1943, 13, III, p. 120–121.
- ⁴¹⁶ N. Bănescu, „*Academia*” ..., p. 28–29.
- ⁴¹⁷ C. Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900, p. 13.
- ⁴¹⁸ O mențiune de la sfîrșitul manuscrisului arată că era profesor al copiilor lui Scarlat Grădișteanu din București.
- ⁴¹⁹ B.A.R., mss. gr. 258.
- ⁴²⁰ *Ibidem*, p. 52.
- ⁴²¹ C. Erbiceanu, *Viața și activitatea* ..., p. 27.
- ⁴²² C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 67–71.
- ⁴²³ În același manuscris se află contractul dintre Naum și Formache Nichita, prin care devine profesorul copiilor, obligîndu-se să-i învețe și manierele (Χρηστοθήθεια).
- ⁴²⁴ C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 72.
- ⁴²⁵ *Χρηστοθήθεια νέα Τόμος Α'* (*Buna obicinuință noaoă*), tom. 1. În Valachia Dachiei, 1829. Vezi și B.A.R., ms. rom. 1487.
- ⁴²⁶ *Ibidem*, p. 27 „una din cele mai răspîndite cărți de bunăcuviință din România, Grecia și Turcia”.
- ⁴²⁷ C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 59–60.
- ⁴²⁸ *Istoria literaturii române*, vol. II, București, 1968, p. 151. Vezi și frumoasa monografie a lui Gh. Popp, Dinicu Golescu, București, 1968.
- ⁴²⁹ *Istoria Românicii*, București, 1964, vol. III, p. 1051–1052. Vezi și George Fotino, *Școala din Golești (1826)*, în *Din istoria pedagogiei românești*, II, București, 1966, p. 214–243.
- ⁴³⁰ *Bibliografia românească veche*, III, p. 495.
- ⁴³¹ *Texte din literatura economică în România sec. XIX*, vol. I, București, 1960, p. 17. Vezi și G. Fotino, *op. cit.*, p. 18.
- ⁴³² Al. Dușu, *190 de ani de la nașterea lui Dinicu Golescu (1777–1830)* în *Rev. ist. bibl.*, 20, nr. 1, 1967, p. 46–47.
- ⁴³³ *Bibliografia românească veche*, III, p. 489–491. Vezi și Al. Dușu, *op. cit.*, p. 46–47.

- ⁴³⁴ Pseudonim, identificat de Al. Duțu cu Henri Jeanmarie, vezi *Un critique des normes de conduite isocratique: Dinicu Golescu*, în *Rev. etud. sud-est europ.*, 5, 1967, 3–4, p. 475–488.
- ⁴³⁵ *Bibliografia românească veche*, III, p. 489–491.
- ⁴³⁶ Al. Duțu, *op. cit.*, p. 480, 487–488. „Une première traduction peut marquer la fin d'un processus culturel”.
- ⁴³⁷ Trecerea în revistă a diferitelor traduceri din această perioadă și, mai ales, a justificării pe care o afișează autorii în prefețe ne arată că ceea ce determina tălmăcirea nu era un criteriu bine stabilit. Așa, de exemplu, se fac cele mai pretențioase referiri la „luminarea neamului” și „folosul obștesc” la traducerea din greacă a unei cărți de știință: *Vopsitul ouălelor de Paști* (!)
- ⁴³⁸ Al. Duțu, *op. cit.*, p. 487–488.
- ⁴³⁹ Precizăm cu această ocazie că manualele lui Colocotide se adresa — în primul rînd — școlii Sf. Sava. Al. Duțu se referă la școlile coloniilor grecești.
- ⁴⁴⁰ *Bibliografia românească veche*, III, p. 532–534. Vezi și G. Fotino, *op. cit.*, p. 23.
- ⁴⁴¹ Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, ediția Nerva Hodoș, 1910, p. 66 (apud Aurel Nicolescu, *Observații asupra neologismelor din Însemnare a călătoriei mele a lui Dinicu Golescu*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, vol. II, București, 1958, p. 6–8.
- ⁴⁴² Iorgu Iordan, *Un dicționar de neologisme românești din anul 1862*, în „*St. cerc. lingv.*”, I, 1950, p. 60, apud Aurel Nicolescu, *op. cit.*, p. 8.
- ⁴⁴³ *Ibidem*, p. 16.
- ⁴⁴⁴ *Ibidem*, p. 22.
- ⁴⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁴⁶ G. Sion, *Suvenire contimporane*, București, 1955, p. 356–365.
- ⁴⁴⁷ *Ibidem*, „cine știe dacă, mai prelungindu-se șederea lui, nu cădeam într-un fel de idiotism, de multă aplicațiune și muncă ce-mi dam cu sintactica limbei elene”.
- ⁴⁴⁸ Tatăl său „cunoștea prea puțin și mai mult din practică, limba grecească”. *Ibidem*.
- ⁴⁴⁹ Numele de Anton Pann — după propria sa mărturie — o prescurtare a numelui Antonie Pantoleon (vezi A. T. Dumitrescu,

Semănățul 2, 1903, p. 527. Apud D. Russo, *Studii și critice*, București, 1910, p. 44.

⁴⁵⁰ Gh. Moiescu, *Știri noi despre Anton Pann*, București, 1946, p. 4–5.

⁴⁵¹ Învățase greaca de acasă, V. M. Gaster: „Pann verstand kein Latein, während er in griechischen gut zu Hause war“, apud D. Russo, *Studii și critice*, p. 28.

⁴⁵² Despre Doxastar spune că „a fost prefăcut în românește după modul vechi al serdarului Dionisie Fotino“ și dat la iveală cu ajutorul mitropolitului Neofit, Gh. Moiescu, *op. cit.*, p. 6.

⁴⁵³ D. Russo, *Studii și critice*, p. 42. În 1829 Naum Rîmniceanu tradusese și el *Hristoitia* după Vizantios, pe care a lăsat-o în text paralel (B.A.R., ms. rom. 1487), Naum n-a apucat să o vadă tipărită, cu toate că trimisese un memoriu divanului muntean, în care recomanda tipărirea sa în folosul școlilor obștești, la un preț redus „ca să poată și cei mai săraci ucenici să le cumpere“. D. Russo, *op. cit.*, p. 44. Pann a ales versiunea lui Daponte, deoarece cunoștea numai greaca „aplă“ și nu putea citi textul lui Vizantios, scris în ἑλληνικά, *ibidem*, p. 46.

⁴⁵⁴ Apărut la Sibiu, în 1837.

⁴⁵⁵ A. Camariano, *Influența poeziei lirice ...*, p. 34–35.

⁴⁵⁶ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁵⁷ Tudor Vianu, *Studii de literatură universală*, București, 1965, p. 55. Povestirea *Arghir și Anadarn* publicată de Pann în 1850.

⁴⁵⁸ St. Maslev, *Die Rclle ...*, p. 375.

⁴⁵⁹ Al. Rosetti, *Limba lui Anton Pann (1794–1854) în „Poveștea vorbii“*, în *Bulet. Științ. Acad. R.P.R.*, 2, 1950, 1, p. 47–52.

⁴⁶⁰ G. Călinescu, *I. Eliade Rădulescu și școala sa*, București, 1966, p. 5–7.

⁴⁶¹ Polizois Lampanitzotis, Identificarea a fost făcută de Mircea Angheliescu, în prefața volumului: I. Heliade Rădulescu, *Versuri și proză*, București, 1972' p. XVII–XVIII. Este vorba de *Néa Χαλίμα Μυθολογικὸν ἤτοι Ἀραβικόν* (Noua Halima sau Mitologia arabă), tradusă de P. Lampanitziotis.

⁴⁶² G. Călinescu, *op. cit.*, p. 7.

⁴⁶³ *Ibidem*, p. 8.

- ⁴⁶⁴ D. Popovici, în volumul I. Heliade Rădulescu, *Opere*, I, București, 1939, p. 500. George Ivașcu atribuie acestei lucrări meritul de a fi fost o compilație „a surselor principale ale ideilor literare care au avut ecou în epocă, mai ales la scriitorii din generația lui Heliade: Voltaire, Rousseau, Montesquieu, La Harpe, Marmontel“. Tot G. Ivașcu citează alături de cursul lui Vardalah și celelalte căi prin care l-a cunoscut Heliade pe Marmontel: lucrarea lui Levizac și Moysant și lectura în original a *Elementelor de literatură* ale lui Marmontel (vezi George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, București, 1969, p. 395–406). Și retorica lui Hugh Blair, spune G. Ivașcu, „tradusă în mai multe ediții în franceză, a influențat foarte îndeaproape *Arta retorică* a lui Vardalah, atît de atent studiată de Heliade, același Blair fiind menționat de către G. Asachi în perioada studiilor la Viena“. Vezi și M. Angheliescu, *op. cit.*, p. VII; Al. Piru, *Reflexe ...*, p. 75–76, subliniază importanța utilizării de către Heliade a *Elementelor* lui Marmontel, care rezumau principiile estetice ale enciclopediștilor.
- ⁴⁶⁵ D. Popovici, *op. cit.*, p. 501.
- ⁴⁶⁶ N. Camariano, *Influența greacă asupra prefeșii gramaticii lui Ioan Eliade Rădulescu*, în *Rev. ist. rom.*, 1945, IV, p. 483–495. Vezi și A. D. Xenopol, *Convorbiri literare*, XV, p. 348, și urm., apud N. Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. IX, p. 65.
- ⁴⁶⁷ Idei pe care Heliade le-a preluat fie din *Gramatica* lui Vardalah fie din lectura *Logicii* lui Condillac în traducerea greacă a lui Daniil Philippide, fie din cursurile profesorilor Iatropol și Vardalah de la Școala greacă din București, *Ibidem*, p. 486. Vezi și Radu Tomoiogă, Ion Eliade Rădulescu, *Ideologie social-politică și filozofică*, 1971, p. 27–28 și p. 66.
- ⁴⁶⁸ N. Camariano, *op. cit.*, p. 488. Cît de bine i-a cunoscut Heliade pe acești autori se vede și din faptul că a tradus *toate* poeziile lirice ale lui Hristopol în română. Gramatica lui Hristopol i-a fost cunoscută din volumul care cuprindea și drama *Ahile* a scriitorului grec (1805).
- ⁴⁶⁹ *Ibidem*, p. 492. Vezi și D. Macrea, I. Heliade Rădulescu și problemele limbii române, în *Limbă și literatură*, 2, 1972, p. 7–11; D. Popovici, *Romantismul românesc*, p. 181–182.

- ⁴⁷⁰ N. Camariano, *op. cit.*, p. 493.
- ⁴⁷¹ Emil Virtosu, *Scrisori inedite ale lui I. Heliade Rădulescu către preotul Cosma Moșescu din Brăila, între anii 1857–1872*, București, 1940.
- ⁴⁷² C. Moșescu, *Predicile și panegiricile pâr. Helie Meniate episc. Cernicci și Calabrylei din Peloponez*. Traduse și tipărite de ..., Brăila 1863–1864, 2 vol.
- ⁴⁷³ E. Virtosu, *op. cit.*, p. 19.
- ⁴⁷⁴ *Ibidem*, p. 18.
- ⁴⁷⁵ I. Eliad, *Cuvîntări ale Episcopului Ilic Miniati*, București, 1830.
- ⁴⁷⁶ *Ibidem*, p. 18. „Era vechi, fericitul, și era blind ca un copil și sapient ca un Hrisostom și nu mai putea, sub nici un cuvînt, mai sta între noi cei tari și [cu] ciomagul la spinare...”.
- ⁴⁷⁷ I. Heliade Rădulescu, *Asupra traducției lui Omer*, București, 1837, p. 1.
- ⁴⁷⁸ *Ibidem*, p. 2.
- ⁴⁷⁹ *Ibidem*, p. 4.
- ⁴⁸⁰ I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ediție critică de Dimitrie Popovici, București, 1939, tom. I, p. 26.
- ⁴⁸¹ G. Călinescu, *I. Eliade Rădulescu...*, p. 17.
- ⁴⁸² Este interesantă constatarea Doinei Bogdan-Dascălu după care, ca și în cazul lui Paul Iorgovici, etimologismul lui Heliade avea la bază ideea lui Condillac referitoare la importanța cunoașterii stadiului inițial al unei limbi pentru stabilirea sistemului său ortografic. Vezi Doina Bogdan-Dascălu, *Paul Iorgovici și Ion Heliade Rădulescu*, în *Limba română*, 20, nr. 6, 1971, p. 605–608.
- ⁴⁸³ Paul Cornea și Mihai Zamfir, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă (1830–1860)*, București, 1968, p. 78.
- ⁴⁸⁴ D. Bogdan-Dascălu, *op. cit.*
- ⁴⁸⁵ N. B. Locusteanu, *Ion Heliade și detractorii săi*, Craiova, 1898, p. 20.
- ⁴⁸⁶ *Ibidem*, Vezi și Horia Nestorescu, *Contribuții la reconstituirea Bibliotecii lui Nicolae Bălcescu*, în *Rev. bibl.*, 20, nr. 8, 1967, p. 483–488.
- ⁴⁸⁷ G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria fanarioșilor*, București, 1891, p. 82.
- ⁴⁸⁸ N. Lascu, *Alecu Beldiman traducător al Odiseei*, în *Studii literare*, I, 1942, p. 94–128. Recenzie N. Camariano în *Rev. ist.*, 13, fasc. II 1943, p. 82–83. Traducerea cercetată de N. Lascu e

manuscrisă și se află în Bibl. baronului Bruckenthal din Sibiu. N. Iorga, în *Nouvelles notes sur les relations entre Roumains et Grecs*, București, 1921, p. 10, semnalează o notiță a lui Dim. Alexandridis în *Φιλολογικὸς Τηλέγραφος*, din 1819, prin care anunță o *Iliadă* tradusă de același Beldiman și care era sub tipar, ca și *Odissea*, în tipografia de la Universitatea din Buda. M. Kogălniceanu, în *Texte scial-pclitice alese*, București, 1967, p. 88, precizează într-o scriere din Berlin, din 1837, că Beldiman a versificat românește multe scrieri franceze și mai ales tragedii. De ex., pe *Orest*, al lui Voltaire și chiar *Odiseea* și *Iliada* lui Omer, după modelul grecesc, care scrieri din urmă, din nenorocire, nu sînt încă tipărite."

⁴⁸⁹ 'Η Ἰρις, 336/27 febr. 1877.

⁴⁹⁰ C. Th. Dimaras, *Histoire de la littérature néohellénique*, Atena, 1966, p. 219–220.

⁴⁹¹ C. Sathas, *op. cit.*, p. 706.

⁴⁹² Eforia școalelor i-a acordat un credit lui C. Aristia pentru această traducere. Vezi Arh. Stat. București, Min. Cult. Instr. Publ. T. Rom., dos. 281/1858, f. 9.

⁴⁹³ M. Marinescu-Himu, *Plutarh în literatura română*, în *St. cl.*, 11, 1969, p. 271–278. C. Aristia înștiințează Ministerul Cultelc, că au dispărut din tipografia statului 600 exemplare din Plutarh. Vezi P. Cornea și Al. Piru, *Documente și manuscrise literare*, vol. I, București, 1967, p. 48. Nu știm dacă acest incident poate fi trecut în contul interesului pentru Plutarh!

⁴⁹⁴ *Bibl. per. rom.*, I, p. 1039. Vezi și Cătălina Velculescu, *Hesiod în românește la începutul seclului al XIX-lea*, în *Rev. ist. teor. lit.*, 2, 1974, p. 317–321, semnalează o traducere din Hesiod în latină.

⁴⁹⁵ *Ibidem*, p. 11093.

⁴⁹⁶ Vezi programul lui Papadopoulos la cap. *Șcala*.

⁴⁹⁷ *Bibl. per. rom.*, I, 2, p. 629.

⁴⁹⁸ *Ibidem*, p. 639.

⁴⁹⁹ *Ibidem*, p. 791.

⁵⁰⁰ *Ἐκλογὴ ἑλληνικῶν μαθημάτων ἐκ διαφόρων συγγραφέων*, (Culegere de lecții grecești din diferiți scriitori), București, 1838, 220 p. Cu listă de prenumerații; *Χρηστομάθεια ἐκ τῶν ἑλληνικῶν*

- συγγραφέων. *Néa êkδωσις* (Crestomație din scriitorii greci. Ediție nouă). București, 1838, 257 p.
- ⁵⁰¹ *Catalogul bibliotecii Seminarului central*, p. 107.
- ⁵⁰² Gr. I. Dianu, *Supliment la vol. I—II al catalogului alfabetic de cărțile aflate la Biblioteca centrală din București*, București, 1869, vol. II, p. 15.
- ⁵⁰³ Exemplarul de la B.A.R. poartă semnătura lui C. Erbiceanu.
- ⁵⁰⁴ Vezi și C. Papacostea-Danielopolu, *La vie culturelle ...*, I, p. 311—333.
- ⁵⁰⁵ I. A. Kyrieris, *Παράφρασις τῆς Ὀμήρου Ἰλιάδος Ραψωδία Α*, Galați, 1863, 25 p. C. Dimaras indică anul 1864.
- ⁵⁰⁶ Primul articol din programa Societății filologice grecești din Constantinopol cerea editarea celor mai de seamă scriitori clasici: Homer, Hesiod, Tucidide, Eschil, Sofocle, Euripide, Xenopol, Lysias, Teocrit, Isocrat, Demostene ș.a.; Vezi Tatiana Stavrou, *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* Atena, 1867, p. 105. Henri Weill, unul din colaboratorii societății, editase, în 1868, 7 tragedii ale lui Euripide, declarînd în introducere: „Sintem dintre aceia care cred că opera vechilor greci este una din sursele vii la care oamenii au nevoie să se adape neîntrerupt. Și ar fi păcat pentru civilizație, ca studiile grecești să înceteze“.
- ⁵⁰⁷ Pentru donațiile lui Menelaos Negropontis, vezi T. Stavrou, *op. cit.*, p. 46.
- ⁵⁰⁸ Birbu Katargi, *Discursuri (1859—1862)*, București, 1886, 531 p.
- ⁵⁰⁹ Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 11; Plutarh, *Vizitele paralele*, traducere în limba vorbită de I. Nicolau, 1837.
- ⁵¹⁰ N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea sec. XIX*, St. Sc. Dăscălescu, București, 1932, p. 56. Dăscălescu învățase greaca cu Veniamin din Lesbos și Ctin. Dasidis, *ibidem*, p. 2—3. Și Mumuleanu îl citea pe Hesiod. Vezi Rodica Rotaru, *Barbu Paris Mumuleanu. Scrieri*, București, 1972.
- ⁵¹¹ N. Lascu, *Alec Beldiman, traducător al Odiseei*, Sibiu, 1942.
- ⁵¹² Dim. Darvari, macedonean din Clisura, a studiat la Pesta, apoi la București, la Academia grecească, pe la 1770, în urmă și-a completat studiile la Halle. Vezi C. Erbiceanu, *Bărbați culti, greci și români*, București, 1905, p. 29. Vezi și C. Sathas, *Neo-*

ελληνική λογοτεχνία, Atena, 1868, p. 564, D. Russo, *Cărți de bunăcuvîință în greacă și română*, în *Studii și critice*, București, 1910, p. 49.

- 513 N. Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești*, București, vol. II, p. 16, ms. gr. 880.
- 514 Emm. I. Moshonas, *Ἑλληνική βιβλιογραφία* (Bibliografia grecească) 1800—1863, *Ὁ Ἑρανιστής*, nr. 125, 1968, p. 16.
- 515 Nestor Camariano, *Primele încercări literare ale lui C. Negruzzi și prototipurile lor grecești*, București, 1935, 27 p.
- 516 Dimitrie Darvari, *Ἀσφαλὴς ὁδηγία εἰς τὴν γνώσιν τῶν ἀνθρώπων ἤτοι Θεοφράστου Χαρακτῆρες* (Ghid sigur pentru cunoașterea oamenilor sau caracterelor lui Theophrast). Viena, 1795, apud N. Camariano, *op. cit.*, p. 6—7.
- 517 Harisie D. Megdanis, *Λύχνος τοῦ Διογένους. Χαρακτῆρες ἠθικοί* (Lampa lui Diogene, caractere morale), Viena, 1818, apud N. Camariano, *op. cit.*, p. 7.
- 518 *Moralicești haractiruri*, este păstrat în două manuscrise. Mai există tot o versiune manuscrisă, care pare să fie tradusă tot din greacă, judecînd după cuvintele grecești de pe marginea manuscrisului. Vezi, N. Camariano, *op. cit.*, p. 13.
- 519 *Ibidem*, p. 10.
- 520 D. Popovici, *Romantismul ...*, p. 343.
- 521 În prefață, traducătorul scrie: „La tălmăcirea aceștii cărți m-au ajutat și m-au îndreptat la multe unu din învățătorii de la școala de aici”.
- 522 G. Sion, *Suvenire contimporane ...*, p. 452. Vezi și Al. Piru, *Reflexe ...*, p. 104—106. Autorul crede că M. Kogălniceanu, care a intervenit pentru tipărirea piesei, a înlocuit numele lui At. Hristopoulos cu cel al lui Metastasio. Acestui fapt i se datorește concluzia lui Al. Ciorănescu că traducerea lui Sion este un fals
- 523 G. Sion, *op. cit.*,
- 524 *Ibidem*, p. 459—460. Vezi și *Istoria literaturii*, vol. II, București, 1968, p. 609.
- 525 A. Hristopoulos, *Ἑλληνικά ἀρχαιολογήματα...*, Atena, 1853, p. 37.
- 526 Pentru lista lor, vezi C. Sathas, *op. cit.*, p. 717. Vezi și articolul lui N. Camariano, *Ἐνας ἄγνωστος ἐπικηδεῖος λόγος γιὰ τὸν Ἀθ. Χριστόπουλον καὶ μιὰ ἐπίσης ἄγνωστη ἐλαιογραφία τοῦ ποιήτου Λυρικά* (Un discurs funebru necunoscut pentru Ath. Hris-

topoulos și un portret al poetului, de asemenea necunoscut), «Μακεδονικά» VIII, 1969, p. 18–32.

⁵²⁷ Ariadna Camariano, *Influența poeziei lirice negrecești asupra celei românești ...*, p. 7

⁵²⁸ *Ibidem.*

⁵²⁹ At. Hristopoulos, *Λυρικά* (Lirice), Paris, 1841, 175 p. Vezi și Elena Tsantsangoglou, «*Ενα χειρόγραφο τῶν «Λυρικῶν» τοῦ Ἀ. Χριστόπουλου* (Un manuscris al „Liricelor” lui A. Hristopoulos) «*Ἑλληνικά*», 22, 1969, 1, p. 208–220.

⁵³⁰ M. Hristaris, *Κατήχησις τῶν κυριωτέρων κοινωνικῶν καθηκόντων* (Îndrumătorul principalelor îndatoriri sociale) București, 1831, 209 p.

⁵³¹ *Bibl. per. rom.*, I, 2, p. 640.

⁵³² *Ibidem.*

⁵³³ *Συλλογή γνωμικῶν καὶ ἀποφθεγμάτων ...* București, 1838, 340 p.

⁵³⁴ Și altă carte a lui Kiril din Lasinitza (*Βιβλίον ὀνομαζομένον Ἱερὸν Ἐγκόλπιον* [Carte numită sfînt engolpion], Iași, 1843) e dedicată aceluiași Theodor Ghica, protector al tiparului grec din acea vreme.

⁵³⁵ *Χρησμοὶ ἤτοι προφητεία τοῦ μακαρίτου Ἀγαθάγγελος* București, 1838, 54 p.

⁵³⁶ *Hrismes adecă Prorocire a Fericitului Ieremnah Agathanghel*, București, 1838, 67 p.

⁵³⁷ *Bibl. per. rom.*, I, 3, p. 957.

⁵³⁸ N. Camariano, *Primele încercări ...*, p. 23–24.

⁵³⁹ *Isterisire moralnică, intitulată Tripcdul Elencei*, de I. Marmontel. Tălmăcită de pe franțuzește de Mihail Mavrodi, Iași, tipografia S(fintei) Mitropolii, 1838. Vezi și Al. Piru, *Reflexe ...*, p. 82. Se menționează prezența lui Costache Conachi printre prenumerații.

⁵⁴⁰ *Ἠθικοὶ λόγοι τέσσαρες, μεταφρασθέντες μὲν ἀπὸ τοῦ γαλλικοῦ* (Patru povestiri moralnice, traduse din franceză), București, 1846, p. 1.

⁵⁴¹ *Bibl. rom. veche*, III, p. 649–658.

⁵⁴² *Ἱστορία τοῦ Ἰλβλὰ Σαντιλάν* (Povestea lui Gil Blas de Santillane) București, 6 vol., 1836–1837. Catalogul Bibliotecii Seminarului central din București, o înregistrează ca fiind a lui Cervantes și cu anul de apariție 1837, vezi *Catalogul ...*, București, 1890.

- ⁵⁴³ Nestor Camariano. *Primele traduceri din Bernardin de Saint-Pierre în literatura română*, București, 1944, p. 183–194 (Extras din volumul omagial C. Giurescu).
- ⁵⁴⁴ *Ibidem*, p. 192.
- ⁵⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁵⁴⁶ *Ibidem*, p. 188.
- ⁵⁴⁷ *Ibidem*, *Despre un manual de patriotism publicat la Iași în 1929*, „Rev. ist. rom.”, 13, 1943, fasc. IV, p. 116.
- ⁵⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁵⁴⁹ În această versiune a fost citit de C. Negruzzi.
- ⁵⁵⁰ Evident că texte de Condillac trebuie să fi pătruns și prin preceptorii francezi.
- ⁵⁵¹ Mioara Cimpoieș și Octavian Ionescu, *John Locke în pedagogia românească*, în *Clasici ai pedagogiei universale și gândirea pedagogică românească*, București, 1966, p. 89.
- ⁵⁵² B.A.R., ms. rom. 425.
- ⁵⁵³ M. Cimpoieș și Oct. Ionescu, *ibidem*, p. 89.
- ⁵⁵⁴ N. Camariano, *Primele traduceri din Bernardin de Saint-Pierre*, p. 184. Vasile Virnav este și unul din copiii traducerii române a *Erotocritului* lui Cornaros. Vezi A. Camariano-Cioran, recenzie la *Cărțile populare în limba română* editate de Ioan C. Chițimia și Dan Simonescu în *Rev. etud. sud-est europ.*, 4, 1966, 1–2, p. 267.
- ⁵⁵⁵ A. Camariano-Cioran, *L'oeuvre de Beccaria „Dei delitti e delle pene” et ses traductions en langues grecques et roumaine*, în *Rev. etud. sud-est europ.*, V, 1967, 1–2, p. 193–202.
- ⁵⁵⁶ *Ibidem*. Această traducere este cuprinsă în ms. rom. nr. 4191 de la B.A.R.
- ⁵⁵⁷ A. Camariano-Cioran, *op. cit.*
- ⁵⁵⁸ *Idem*, *Spiritul revoluționar francez ...*, p.
- ⁵⁵⁹ C. Th. Dimaras, *Notes ...*, p. 333–443.
- ⁵⁶⁰ *Βοσπορομαχία ἢ γων φιλονεικία Ἀσίας καὶ Εὐρώπης* (Bosforomahia sau lupta dintre Asia și Europa), Lipsca, 1766, apud N. Camariano, *Primele încercări ...*, p. 19–22.
- ⁵⁶¹ *Ibidem*, p. 13. Vezi și D. Popovici, *Romantismul românesc*, p. 343.
- ⁵⁶² N. Camariano, *op. cit.*, p. 22.
- ⁵⁶³ *Idem*, *Cîteva ccmpletări ...*, p. 99–102.

- ⁵⁶⁴ *Ibidem*, p. 100. Titlul în limba franceză este *Don Garcie de Navarre cu le Prince jaloux și L'écclé des maris*.
- ⁵⁶⁵ 'Ο κατὰ φαντασίαν κερατάς, București, 1845, 70 p.
- ⁵⁶⁶ N. Camariano, *Erast ...*, p. 76–77. Vezi și N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VIII, p. 379; I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești*, II, București, 1913, p. 354.
- ⁵⁶⁷ N. Camariano, *op. cit.*
- ⁵⁶⁸ *Ibidem*, p. 80.
- ⁵⁶⁹ Ariadna-Camariano-Cioran, *Cîteva din operele iluminiştilor germani ...*, p. 81.
- ⁵⁷⁰ *Ibidem*.
- ⁵⁷¹ *Ibidem*, p. 82.
- ⁵⁷² *Ibidem*.
- ⁵⁷³ Al. Piru, *Reflexe ...*, p. 103. Autorul nu-și explică deosebirea cu titlul italian.
- ⁵⁷⁴ Medeea Freiberg, *La circulation d'un roman sentimental français en roumain et en grec*, comunicare la Congresul al III-lea de studii sud-est europene. București, sept. 1974, V. *Synthesis*, II, 1975.
- ⁵⁷⁵ N. Iorga, *Relații culturale greco-române*, „Rev. ist.”, 5, 1919, nr. 4–5, p. 79.
- ⁵⁷⁶ Manio Stojanov, *Les „syndremites” bulgares de livres grecs au cours de la première moitié du XIX-e siècle*, în *Byz-neugr. Jahrb.*, 19, 1966, p. 378–379.
- ⁵⁷⁷ At. Hristopoulis, *Πολιτικά παράλληλα* (Paralele politice) Paris, 1833, 192 p. Lista de prenumerații, la pag. 169.
- ⁵⁷⁸ Πρακτικά..., p. 83.
- ⁵⁷⁹ Posesrul Bibliotecii de la Stinca n-a încetat să-și îmbogățească biblioteca și după 1821. Un studiu recent arăta că ea cuprindea în 1891, la mcartea fiului lui Nicolae Rosetti Roznovanu, circa 7 000 de volume, față de 1 939 cit totaliza biblioteca în 1821. Vezi Virginia Isac, *Biblioteci personale în Moldova în sec. al XIX-lea*, în *Rev. arh.*, 12, 1969, 1, p. 55. Vezi și C. T. Papacostea, *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea, biblioteca de la Stinca*, în *St. cerc. biblic.*, 5, 1963, p. 215–220.
- ⁵⁸⁰ M. Stojanov, *op. cit.*, p. 381.

- ⁵⁸¹ H. Papastathis, *Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ τυπογραφεία τῆς Θεσσαλονίκης* (Primele tipografii grecești din Salonic), în *Makedoniká*, 1968, p. 240.
- ⁵⁸² Philippe Iliou, *Pour une étude quantitative du public des lectures à l'époque des Lumières et de la Révolution (1749 – 1832)*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, IV, Sofia, 1969, p. 475–480. Cătălina Velculescu și Victor George Velculescu, *Livres roumains à listes de surscripteurs (première moitié du XIX-e siècle)*, în *Rev. étud. sud-est eurcp.*, XI, 1974, 2, p. 205–220.
- ⁵⁸³ La majoritatea cărților sale apărute la Aegina se menționează că 5 exemplare sînt pentru București și Iași.
- ⁵⁸⁴ Vl. Diculescu, S. Iancovici, C. Danielopolu, M. N. Pcpa, *cp. cit.*, p. 278.
- ⁵⁸⁵ 'Ο Ζέφυρος τοῦ 'Ιστρου (Zefirul Dunării), 1, 1841, p. 12, 16. 'Η τουρκομάχος 'Ελλάς (Grecia în luptă cu turcii) a pectului Alex. Suțu se vinde la redacția ziarului 'Ο Θεατής (vezi nr. 55/23 sept. 1861, p. 21).
- ⁵⁸⁶ În 1833, statistica întocmită de Detașamentul geodezic al armatelor rusești înregistrează la București 2 librării: 1 franceză și „cealaltă a unui grec, care ține mai mult scrieri în limba greacă și valahă”. Vezi *Pagini inedite despre Bucureștii anului 1833*, „Rev. arh.”, 12, 1969, 1, p. 273.
- ⁵⁸⁷ Un anunț din 'Ο Ζέφυρος τοῦ 'Ιστρου 1, 1841, p. 41, precizează că acei care vor să se aboneze la revista ateniană *Υἱὸς τῆς πατρίδος* (Fiul Patriei), pot consulta cîteva numere, fie la redacția ziarului, fie la librăria greacă din București. Vezi și *Bibl. per. rom.*, I, 3, p. 1095. O dovadă că printre cititorii ziarelor grecești erau și români este faptul că în lista de susținători ai ziarului 'Ο Θεατής publicată în nr. ziarului din 21/17 iulie 1860, apar și numele lui Dionisie Băbeanu, Nichifor Misleanu, Meletie Cotrocceanu și George Athanasiu.
- ⁵⁸⁸ Vezi C. Papacostea-Danielopolu, *La vie culturelle ...*, II.
- ⁵⁸⁹ Elena E. Koukkou, *Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος*, p. 179.
- ⁵⁹⁰ Subliniem faptul că la premii se distribuiau și alte cărți în limba greacă, nu numai clasicii greci. Vezi Arh. Stat. București, Min. Cult. Instr. Publ., T. Rom., dos. 431/1851.

- ⁵⁹¹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, I, București, 1934, p. 17.
- ⁵⁹² H. Nestorescu-Bălcești, *Anii de studii ai lui Niccolae Bălcescu în Călegiul național „Sf. Sava” din București (1832–1835)*, în *Rev. arh.*, 12, 1969, 1, p. 68 și 72. Nu se află printre premianți. La greaca veche iau premii colegii săi: Gheorghe Panait și Sevastian Zisu (probabil de origine greacă). *Ibidem*, p. 71, Bălcescu indică în formular cunoașterea limbilor franceză, latină și elinească.
- ⁵⁹³ *Ibidem*, p. 73.
- ⁵⁹⁴ *Ibidem*, p. 67.
- ⁵⁹⁵ *Ibidem*, p. 72.
- ⁵⁹⁶ M. K. Koumas, *Γραμματικὴ διὰ σχολεία* (Gramatică pentru școli), Viena, 1833.
- ⁵⁹⁷ A. M. Koromilas, *Λεξικὸν τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσης* (Lexiconul limbii grecești), Atena, 1852.
- ⁵⁹⁸ A. Korais, *Ἀπάνθισμα* (Texte alese), Atena, 1841.
- ⁵⁹⁹ G. Tinaldos, *Φιλοσοφικὸν δοκίμιον περὶ τῆς προόδου καὶ τῆς πτώσεως τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος* (Manual filosofic despre progresul și căderea vechii Elade), Atena, 1839; vezi Gr. I. Dianu, *Catalogul alfabetic*, Vol. II, p. 37.
- ⁶⁰⁰ *Ὀνισάνδρου Στρατιγικόν* (Stratigikonul lui Onisandro), Paris, 1822; vezi Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 369.
- ⁶⁰¹ Vezi și Ion C. Girleanu, *Catalog alfabetic de cărțile aflate în Biblioteca centrală*, București, 1865, 579 p.
- ⁶⁰² A. Korais, *Strabon*, Paris, 1819; vezi Gr. I. Dianu, *op. cit.*, p. 17.
- ⁶⁰³ K. I. Asopios, *Στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς Γραμματικῆς* (Elementele gramaticii grecești), Corfu, 1841; vezi Gr. I. Dianu, *op. cit.*
- ⁶⁰⁴ Sp. Tricoupis, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως* (Istoria revoluției grecești), Londra, 1853; vezi Gr. I. Bianu, *op. cit.*, p. 31.
- ⁶⁰⁵ I. A. Leonardos, *Νεώτατη τῆς θεσσαλίας χωρογραφία*, Pesta 1836.
- ⁶⁰⁶ Em. D. Roïdis, *Σατωβριάνδου Ὀδοιπορικὸν ἀπὸ Παρισίων εἰς Ἱεροσόλυμον* (Călătoria lui Chateaubriand de la Paris la Ierusalim), Atena, 1860; vezi Gr. I. Dianu, *op. cit.*

- ⁶⁰⁷ Th. G. Kladas, *Τὸ προσεγὲς μέλλον τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ τῶν λαῶν* (Viitorul apropiat al popoarelor din răsărit), Corfu, 1857; vezi I. Gr. Dianu, *op. cit.*, p. 75.
- ⁶⁰⁸ Baron Vasancour, *Ἡ Κριμαϊκὴ Ἑκστρατεία* (Expediția din Crimeea), Atena, 1859; vezi I. Fr. Dianu, *op. cit.*
- ⁶⁰⁹ P. Vellara, *Συστηματικὸν Ἑγχειρίδον περὶ Ἱατρικῆς πολιτείας* (Manual sistematic de medicină), Viena, 1829; vezi Gr. I. Dianu *op. cit.*, p. 53.
- ⁶¹⁰ B.A.R., ms. gr. 1 187; G. Makkas, *Παρεὰ specialῇ α νοσολογίᾳ specialῇ (Εἰδικὴ νοσολογία)*, Atena, 1854; vezi și ms. gr. 80 651, din Bibl. „V.A. Ureche” din Galați (Const. D. Stavridis, *Εἰδικῆς παθολογίας Νοσήματα κοιλιακά* (Patologia specială. Bolile abdominale), Atena, 1854.
- ⁶¹¹ B.A.R., ms. gr. 866. Interpretările prof. Condogoni de la Univ din Atena la *Εὐαγγελία* lui Marcu.
- ⁶¹² *Ibidem*, ms. gr. 1 163, *Ὑπόμνημα (Φαρμακίδου) Διασαφηστικὸν τῶν ἤδη ἐκδεδομένων Ἐκκλ. νόμων τῆς Ἑλλάδος* (Memoriul lui Farmakidis. Îndrumător al legilor bisericești publicate ale Greciei), 36 f. Recent, Nadia Danova a constatat că memoriul este scris de un adversar al lui Farmakidis și nu de acesta.
- ⁶¹³ B.A.R., ms. gr. 1 169, Th. Kaïris, *partea I a gramaticii*, 100 l.
- ⁶¹⁴ *Ibidem*, ms. gr. 1 291, K. M. Koumas, *Manual de filosofie morală*, 49 f.
- ⁶¹⁵ *Ibidem*, ms. gr. 1 416, *Manual pentru ecconomia animalelor*, 73 f. Am amintit preocupările de agronomie ale lui George Paapa Evangelhos Zappa tipărește la București, în text grec-român, o carte de sfaturi pentru semănarea griului și orinduielii moșiilor — destinată Țării Românești — *Τρέντουρας ἢ κηφὴν* (Trintorul sau albina), București, 1847, 82 p.
- ⁶¹⁶ Ioan N. Vlad, *op. cit.*, p. 178.
- ⁶¹⁷ *Ibidem*, p. 179.
- ⁶¹⁸ Paul Oprescu, *Înființarea și dezvoltarea bibliotecilor publice românești în epoca Regulamentului organic*, în *St. cerc. bibliol.*, I, 1955, p. 50.
- ⁶¹⁹ Ioan N. Vlad, *op. cit.*, p. 180.
- ⁶²⁰ C. Papacostea, *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea*, Biblioteca de la Stânca, *St. cerc. bibliol.*, V, 1960,

- p. 215—220, *Idem, Catalogul Bibliotecii de la Stînca*, loc. cit., XIII, 1973, p. 162—163.
- ⁶²¹ Virginia Isac, *Biblioteci personale în Moldova în secolul al XIX-lea*, în *Rev. arh.*, 12, 1969, 1, p. 49—63.
- ⁶²² Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum ...*, p. 250—262.
- ⁶²³ Miodrag Stojanović, *Adamantics Koraïs chez les Serbes*, în *Rev. étud. Sud-est eurp.*, X, 1972, 3, p. 511—518.
- ⁶²⁴ Afredita Alexieva, *La littérature esclaire ...* Autcarea constată existența a două etape: o primă etapă, în care autorii bulgari traduc din limba greacă mai ales abecedare, gramatici, tabele alilodidactice, și o a doua etapă, în care se traduc cărți de geografie, istorie, aritmetică etc. Se sublinia evoluția de la imitațiile servile, la adaptări din ce în ce mai independente.
- ⁶²⁵ Volumul cîmagial N. S. Pikkels, Scfia, 1968, p. 437—450.
- ⁶²⁶ St. Maslev, *cf. cit.*, p. 380—381.
- ⁶²⁷ *Ibidem*, p. 367. Amindci au fost colaboratori apropiați și lui Koraïs. Vogoridi a scris la „Loghics Ermis” și „Malissa”.
- ⁶²⁸ St. Maslev, *cf. cit.*, p. 380.
- ⁶²⁹ În Bulgaria, o ediție veche, din 1802, este scrisă de Sofronie de Vrața, *Ibidem*, p. 375.
- ⁶³⁰ *Ἐπιστολάριον κοινωφελές* (Epistolar felcsitcr), București, 1837.
- ⁶³¹ Manio Stoyarov, *Les „syndromites” ...*, p. 379—380.
- ⁶³² Ivan Snegarov, *cf. cit.*
- ⁶³³ A. Alexieva, *cf. cit.*
- ⁶³⁴ Afredita Alexieva, *Les fables d'Esop ...*, p. 110.
- ⁶³⁵ St. Maslev, *Die Relle ...*, p. 376.
- ⁶³⁶ *Ibidem*, p. 377—378. În același an, Popovici a tradus și pe Esop în bulgară. Renumit profesor bulgar, de cultură greacă, Raino Popovici și-a făcut studiile la Salonic, Chios și București.
- ⁶³⁷ I. Snegarov, *cf. cit.*, p. 64—68.
- ⁶³⁸ C. N. Velichi, *Un pcețe „slave-romain”: Georges Peșaccu*, în *Romano-slavică*, XVI, București, 1968, p. 353—395.
- ⁶³⁹ Este interesantă mărturia sa dintr-o scrisoare către Const. Bălăceanu, marele logofăt al credinței, cu privire la multiplele sale îndeletniciri: „cînd învățător de copii, cînd tîlmaci de hrisoave, cînd poet lăudător virtuților heroicești ... și în general secretar la toți cei ce aveau trebuință: cînd la rumânește, cînd la grecește, cînd la sirbește și cînd la bulgărește”. *Ibidem*, p. 389.

- ⁶⁴⁰ Afrodita Alexieva, *Стихове на Българи на гръцки език от Лървата четвърт на XIX в.* (Versuri ale bulgarilor, în limba greacă, în primul sfert al sec. al XIX-lea), în *Literaturna misal*; no. 3, 1971, p. 114–117.
- ⁶⁴¹ Vezi și interesantele sugestii ale lui Valeriu Râpeanu: *Confluences spirituelles Hellénico-Romaines à partir de la deuxième moitié du XIX-e s.*, în „Balkan Studies“, 17, 1, 1976, p. 297–312.
- ⁶⁴² În ultimii ani — după redactarea prezentei monografii — au apărut o serie de lucrări ale istoricilor noștri literari care ating și aspecte ale culturii și literaturii românești în contactele sale cu cultura greacă. Menționăm în mod special: Ion Vlad, *Povestirea. Destinul unei structuri epice*, București, 1972, Al. Săndulescu, *Literatura epistolară*, București, 1972; Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975; I. Șiadbei, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1975; Mircea Angheliescu, *Literatura română și Orientul*, București, 1975; Aurel Sasu, *Retrica literară românească*, București, 1976; Nicolae Manolescu, *Introducere în opera lui Alexandru Odobescu*, București, 1976; Mircea Muthu, *Literatura română și spiritul sud-est european*, București, 1976; Teodor Vârgolici, *Interferențe literare româno-franceze*, București, 1977, Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, 1977; Gabriel Căcora, *Tipar și cărturari*, București, 1977; Adela Becleanu Iancu, *Geneza culturilegici românești*, Iași, 1974; Alexandru Dușu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978. Lectura lor ne arată, odată mai mult, că în perioada pașoptistă, avântul impetuos al vieții noastre culturale și originalitatea literaturii românești nu aveau decît de profitat din contactele sale cu literaturile străine. La aceasta, se mai adaugă, credem, interesul cunceașterii acestui capitol de cultură greacă al pașoptiștilor, atît pentru legăturile tradiționale ale literaturii române cu Orientul, cît și pentru dimensiunea sa sud-est europeană (pentru a nu spune „balcanică“)
- ⁶⁴³ C. Papacostea-Danielopolu, *La satire sociale-politique dans la littérature dramatique en langue grecque des Principautés (1774–1830)*, IV, no. 1, 1977, p. 75–92.
- ⁶⁴⁴ N. A. Ursu, *O comedie necunoscută a lui Alecu Dencici*, în „Cronica“, Iași, no. 21, 1974, p. 4.
- ⁶⁴⁵ C. Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*

LISTĂ DE ABREVIERI

Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice	<i>An. Ac. Rom. M.I.S.</i>
Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași	<i>An. Univ. „Al. I. Cuza” Iași</i>
Analele Universității „C. I. Parhon” București. Seria Științe sociale, Istorie	<i>An. Univ. Buc. Ser. St. Soc. ist.</i>
Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”	<i>Anuar. Inst. „A. D. Xenopol”</i>
Arhivele Olteniei	<i>Arh. Olt.</i>
Bibliografia periodicelor românești	<i>Bibl. per. rom.</i>
Biserica ortodoxă română	<i>Bis. crt. rom.</i>
Bulletin de l'Institut d'études de l'Europe sud-orientale	<i>Bull. Inst. ét. Europ. sud-orient.</i>
Byzantinische-neugriechische Jahrbücher	<i>Byz.-neugr. Jahrb.</i>
Materiale de istorie și muzeografie	<i>Mat. ist. muzeogr.</i>
Revista arhivelor	<i>Rev. arh.</i>
Revista bibliotecilor	<i>Rev. bibl.</i>
Revista de filozofie	<i>Rev. filoz.</i>
Revista fundațiilor regale	<i>Rev. fundaț. reg.</i>
Revista istorică	<i>Rev. ist.</i>
Revista pentru istorie, arheologie și filologie	<i>Rev. ist. arheol. filol.</i>

Revista istorică română	<i>Rev. ist. rom.</i>
Revista română de drept	<i>Rev. rom. drept.</i>
Revue des études sud-est européennes	<i>Rev. étud. sud-est europ.</i>
Revue roumaine d'histoire	<i>Rev. roum. hist.</i>
Studii și cercetări de bibliologie	<i>St. cerc. bibliol.</i>
Studii și cercetări lingvistice	<i>St. cerc. lingu.</i>
Studii clasice	<i>St. cl.</i>
Studii italiene	<i>St. it.</i>
Studii teologice	<i>St. teol.</i>

SUMAR

Cuvînt înainte	7
Argument	17
Introducere	23

I. Factorii care au contribuit la menținerea unor forme de cultură greacă în Principate după 1821

Grecii din Principate după 1821	31
Emigrația din Transilvania	37
Începuturile teatrului românesc	40
Relațiile oamenilor de cultură români și greci după 1821	41
Tradiția juridică a legiuirilor fanariote	43

II. Școala. Cursurile de limba greacă

Învățămîntul alilodidactic	46
Învățarea limbii grecești în școlile publice din Țara Românească	51
Învățarea limbii grecești în școlile publice din Moldova	59
Școlile private	62
Profesorii particulari	65

III. Limba

(Dicționare, gramatici, texte greco-române)	68
---	----

IV. Lucrările de interes istoric

Cărți	80
Manuscrise	91

V. Traducerile și traducătorii

Traducătorii (Costache Negruzzi, Constantin Aristia, Veniamin Costachi, Eufrosin Poteca, Naum Rîmniceanu, Dinicu Golescu, Gheorghe Sion, Anton Pann, Ion Heliade Rădulescu).	99
---	----

Traducerile

<i>Clasicii greci</i>	124
-----------------------------	-----

Autorii greci traduși în limba română

(Dimitrie Nicolae Darvari, Atanasie Hristopoulos, Dim. Ghanis, I. Kokonis, M. Hristaris)	128
--	-----

Autorii occidentali care se mai traduc în greacă sau în limba română prin intermediul limbii grecești

(Marmontel, Lesage, Bernardin de Saint-Pierre, Condillac, Beccaria, Voltaire, Molière, Gessner, Lafontaine, Goldoni, Doamna de Tencin)	133
--	-----

VI. Lecturile grecești în Principate

Procurarea cărților	140
----------------------------------	-----

VII. Concluzii

Nete	159
------------	-----

Lista de abrevieri	207
--------------------------	-----

Lector: **MARIANA IONESCU**
Tehnoredactor: **ELENA PREDA**

*Apărut 1979. Bun de tipar 20. 03. 1979. Tiraj 2800 ex.
broșate. Coli tipar 13,25 planșe 8.*

Tiparul executat sub comanda
Nr. 2288 la
Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”.
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București,
Republica Socialistă România

